Bécsi élményeim.

Irta

Frankenburg Adolf.

Első kötet.

Sopron,
nyomatott Reichard & Litfassnál.
1880.

Falk Miksa

barátomnak,

az ő és kedves családja körében

Bécsben töltött

kedélyes vasárnapi esték

emlékeül.

Mondanivalóm.

A jelen két kötet folytatása az „Őszinte vallomások-“ és „Emlékirataim“-nak.

Tartalmát több eddig ismeretlen adat képezi azon viszontagságos korszakból, melyre az, a ki átélte, oly érzéssel tekint viszsza, mint az utas a viharos tengerre, melynek hullámai közül szerencsésen partra menekült.

Ha a kegyes olvasó, a ki némi figyelemre méltatta előbbi műveimet, azt találja, hogy nézeteim a világról és az emberekről időközben nagyon megváltoztak: ezt ne agg-koromnak, hanem az események hatalmának tulajdonítsa, melyek kiragadtak a szük gőzkörből, melyben mozogtam, s belesodortak a nagy áramlatba, hol az egymást követő tarka jelenségek gondolkozásmódomnak új irányt adtak.

Nem tartozom azon veteránhősök (?) közé, a kik mitsem találnak jónak, csak a régi időt, s midőn körülöttük minden forr és pezseg, mozog és halad: ülve maradnak. Nincs meg bennem az öregségnek az a sajátsága, azoknak véleményét, a kik fiatalabbak nálamnál, ignorálni, s a tehetetlenséget, mely nem engedi a fiatalság hibáit és dőreségeit követni, a föllázadt szív győzelmének hirdetni a nyugalmas vérmérséklet fölött — magyarán mondva: erény-nek tartani, hogy — erénytelenek nem lehetünk!

Ez az igyekezet, lépést tartani a korral, a kábító zaj és lárma, mely körülöttem tombolt, s kivetkőztetett saját énemből, okozta azt, hogy egészen más szempontból kezdém a dolgok rohamos folyamát tekinteni, mint a hogy' azokat csöndesebb viszonyok közt megitéltem. Az izgatott kedély a könnyü mosolyt keserü gúnynyá, az ártalmatlan iróniát metsző szárkászmussá változtatta, s véleményem az emberekről és a tárgyakról ma már nagyon különbözik attól, melyet azokról évek előtt tápláltam.

Innen magyarázható meg a modor, melyet élményeim leirásánál követtem. Lehet, hogy bizonyos körök azt gyöngédtelennek fogják találni; miután azonban magamat sem kiméltem, nem látom át, miért tapogassam a mások gyöngéit — glacé-keztyüvel?! Nem szoktam sem magamat, sem másokat megcsalni, más színt adni mások és magam előtt annak, a mit irántuk és magam iránt érzek. — Különös dolog, ha az embernek barátja van, a ki nyiltszivünek mutatkozik, s mégis éppen azt titkolja el előtte, a mit ő és a világ felőle tart, s a minek tudása őt mások irányában tán igazságosabbá, s tulajdon személye megitélésében elfogulatlanabbá tenné: mennyivel különösebb az emberi szív, mely a pillanat hatalmának engedve önmagát csalja meg, eltagadja jellemét, s kigúnyolja az érzést, mely valaha életörömét képezte, s melynek most minél hamisabb kifejezést akar adni! — —

Azt a frázist, hogy kimélettel kell lennünk a még élő személyek iránt, az a másik frázis, hogy a holtakról csak jót kell mondani, tökéletesen elidálja, magyarán mondva: kijátsza. E szerint sohasem lehetne megtudni az emberekről az igazat! A mi engem illet, én sokkal lovagiasabbnak tartom, a még élő személyekről, ha már bonczkés alá veszem működésüket, tartózkodás

nélkül nyilatkozni, mert fönmarad joguk netalán téves véleményemet helyreigazítani, vagy, ha az igazságtól eltérnék, engem felelősségre vonni; mint ha ez eljárást a holtak ellen követem, a kik a rovásukra mért cselekvények megczáfolásába nem bocsátkozhatnak, s az igaztalan megtámadások ellen magokat többé nem védhetik.

Különben pedig az a hatvannyolcz év melyet átéltem, s melynek nagyobb részét, őszintén megvallva, igen szeretném még egyszer átélni, nem rontotta meg minden keserü tapasztalásom daczára annyira jó kedvemet, hogy azt a csekély örömöt és élvezetet, a mi a világ zajából megmaradt, jelenleg bonczkés alá vegyem, s addig szemlélgessem és vizsgáljam nagyitó üvegen át, míg annak fanyar alkatrészeit föltaláltam. — Nem, nem; bár mennyire viseltek meg a mostoha sorsnak gonosz szeszélyei, s tették tönkre terveimet és kilátásaimat, szivemet mégsem voltak képesek elhidegíteni, s érzelmeimet közömbössé tenni oly benyomások iránt, melyek valaha egész lényemet jótékonyan megrázkódtaták. S ha vannak is órák és napok, melyek a növekedő korral gyorsabban követik egymást, hol a világot optikai szinpadnak tekintem, ha a gyertyák elalusznak, s a napnak sugara a péppapiros-dicsőséget megvilágítja: engem e komédia, melynek végétől nem félek, de bekövetkezését sem nagyon várom, mégis mulattat, miután még mindig nem tartom idején, az unalmas lakomától fölkelni, s Lukrécziussal fölkiáltani: „Cur non ut plenus vitae conviva recedis? —

Mily tetemes része csak egy nap is az oly ember életének, a ki azon hetven, vagy hetvenöt évből, melyet a természet számára kimért, hatvannyolczat már betöltött! Nem volnék-e tehát legnagyobb ellenségem, ha nem sietnék minden órát élvezni, a helyett, hogy azt az üreslét óráihoz

vetem, melyek vesztesége kipótolhatlan! Még elég ingerrel bir reám nézve az élet: minden fa, minden bokor megörvendeztet, s ha körülöttem mindent virulni és tenyészni látok, jó emberek kezemet szorítják, s nyájas szemek tekintenek reám, szívem újra fölnyilik; élvezek és nem tépelődöm azon, meddig tart boldogságom, hanem leszakasztom a virágokat, a hol és a mikor azokat találom, s minden adományt hálásan fogadok el, melyet a jótevő sorsnak keze nyújt, kárpótlásul életem alkonyán azon örömökért, melyeket előbb makacsul megtagadott tőlem. A ki velünk jót tesz, az iránt háladatosnak kell lennünk, ha jótéteményeiben későn is részesülünk, s mikép' bizonyíthatjuk be jobban hálánkat, mint ha e jótéteményre magunkat érdemessé teszszük?!

Ennyit azon kedélyhangulatról, melyben jelen „Élményeim"-et irtam. Ez magyarázza meg a különbséget, mely előbbi és mai nézeteim közt ugyanazon tárgy fölött néha előfordul, s engem önmagammal ellentétbe kever. A kegyes olvasó jószivüségétől várom, hogy e gyarlóságért megbocsát annak, a ki még mindig szeretné a multat a jelenben föltalálni, ámbár jól tudja, s még jobban érzi: hol rejlik a hiba, mely őt arra kényszeríti, hogy vágyait és kivánságait a teljesülhetés legkisebb mértékére szorítsa?!

Hagyjátok öregségem tavaszát élvezni, s ne irigyeljétek álmomat azon szép időkről, midőn azt, a mit az egyik percz megtagadott tőlem, a másik kétszeresen kipótolta, s azok, a kik megháborították nyugalmamat, birtokában voltak egyszersmind azon bűvös szernek is, mely azt ismét helyreállította! —

Sopron, 1880-ik évi februárban.

Frankenburg Adolf.

I.

A nap tikkasztó-melegen sütött az égről, s sugarai égő nyilakkint pattantak vissza a világos-színü épületekről, midőn junius végén 1847-ben négy tagból álló családommal Bécsbe érkeztem. Gőzhajón úsztunk fel áldott másfél napig; mert akkor vasút még nem járt, mely a budapesti embert most hat óra alatt szállítja fel a modern phaeákok e tejes-mézes fővárosába.

„Sopron városá"-ba szálltunk a „Wieden"-en. Nem volt oly elegans hôtel, s még ma sem az, mint a többi, de az ember kényelmesen érezte magát falai közt, s már azért is szerettem oda betérni, mert oly magyar városnak viselte a nevét, melyhez engem gyermekéveim legszebb emlékei kötöttek, s a hová hajlott koromban épen ezen emlékek kedveért visszahuzódtam, azon reményben, hogy azokat újra fölelevenithetni fogom.

Másnap, julius 1-jén, nevemet már a „Fremdenblatt"-ban találtam, mely e napon jelent meg először, s a bécsiek által esemény gyanánt üd-

vözöltetett. Tartalmát a Bécsbe érkezett idegenek jegyzéke, szerkesztve a különféle vendéglők szobapinczéreitől, s egypár apró „kedélyes“ ujdonság a „Schánczl“ és „Naschmarkt“ kofavilágából, öszszetákolva az ottan naphoszszat ólálkodó zsidófiuk pletykáiból, képezte. Később rövid színbirálatokat is közölt oly ős-naiv ragyogó irályban, hogy még Sedlniczky policzáj-minister úr sem talált azokban valami törülni valót. Gyönyörü mákvirág volt ez az excellencziás úr a vizözön előtti reakczió posványaiban! Azt, hogy létezhetett és zsarnokoskodhatott, csakis az örökös gyámság alatt nyögött bécsi népnek kénytelen indolencziája magyarázhatá meg. Az 1848-diki márcziusi szelek elfujták ugyan őt is több érdemes collegájával együtt, de magvuk nem fúlt egészen a földbe, s utóbb elég bőven burjánzott föl ismét a szabadság vérrel itatott virányain.

A „Fremdenblatt“ szerkesztője, annak mostani tulajdonosa, Heine Gusztáv volt, az ellentéteket szerető sorsnak különös szeszélyéből Heine Henriknek, a hires irónak fivére, világos példája annak, mennyire viheti az embert a szerencse! Ez a jó úr (tapasztalásból mondom) soha életében nem irt két sort helyesirási hiba nélkül, s lapja jelenleg „kis hatalom“-má nőtte ki magát, s tiszta hatvanezer forintot jövedelmez tulajdonosának. Igaz, hogy másutt is találni ily vadon termett szerkesztőket; de az ismeretes közmondás, melyet udvariságból a szentirás ama szavaival, hogy „együgyüeké a menyország“ akarok transzskribálni, eddig legalább egyiknél sem bizonyúlt be oly kirívó

módon, mint ezen „érdemes“ collegájuknál. Ily csodanövények csak a bécsi granitkövezet hasadékai közt bujkálnak ki.

Harmadnap Stettner udvari tanácsos installált engem „transzlator“-i minőségben a magyar udvari kanczellariánál. A „regisztrans“-i czímet csak ráadásul kaptam, miután a regisztraturával oly kevés bajom volt, mint az ansari és skutari czímzetes püspököknek „in partibus infidelium“ fekvő megyéikkel. Hivatalom kellemes oldalához a kevés dolog, a kellemetlenhez az az üres foglalatosság tartozott, hogy a megyei és városi hatóságok végtelenig nyújtott barbár irályu fölterjesztéseit németre kellett fordítanom a „Staatsrath“ és a „Cabinet“ számára, a hol elegen voltak, a kik szintoly jól beszéltek magyarul, mint a kanczellaria tanácsosai, de a kiknek „hivatalból“ tiltva volt, hogy magyarúl értsenek. Az 1867-ben rövid élet után másodszor kimult udvari kanczellária szintén német „Vortrag“-okkal gyötörte magát és másokat, a kiknek azokat elolvasni kellett, s — ha nem hibázom — a mostani alkotmányos ministerium Bécsben szinte kénytelen ezt az „usus“-t megtartani, nehogy a magyar ember idegen „ingerálás“ nélkül beszélhessen királyával.

Hónapokig voltunk már az osztrák fővárosban, s még mindig oly magánosan s elhagyatva éreztük magunkat e lármás háztengerben, mint az alföld akármelyik kietlen pusztáján. Hogy is tudtunk volna megszokni e rántottcsirkés Ninivében, melynek népe oly könnyen felejté, a mi őt

kellemetlenül érinté, s mintha tudta volna, hogy jövendője nincs, mohó vágygyal élvezte, a mit a jelen tarka sorozata nyújtott. S háromnegyed év múlva e faj a barrikádokon s csapszéki padokon szabadságról, egyenlőségről s testvériségről deklamált, egy éjen át lehorzsolta eredeti jellegét, s gyámnokainak oly vakító világot gyújtott, hogy nem volt oly hoszszu koppantó valamennyi kormánypalotában s jezsuitazárdában, melyel azt többé eloltani lehetett volna. Igenis, sokat vesztett e nép eredeti jellegéből, de e veszteség által sokat nyert: tőle függ, még többet veszteni, hogy még többet nyerjen.

Ha tehettük volna, már az első hétben megszökünk Bécsből. Egyelőre összeültünk, s jó magyar szokáskint hangosan sopánkodtunk. Volt ugyan, vagyis inkább lett volna egy pár hely, hová az unalom elüzése végett eljárhattam volna; de a jól terített asztal, meg a patschouli-szagu népség, mely azt körülülte, nem birt reám annyi vonzerővel, hogy érte áldott kényelmemet enyéim körében feláldozzam. Ezek nélkül lenni és mulatni seholsem akartam, de különben sem illettek a mi csíszolatlan képeink ezen aranyozott rámákba.

Gróf Széchenyi Lajos, Zsófia főherczegaszszony főudvarmestere, ez időben nagy házat tartott Bécsben, s termeiben a főváros legelőkelőbb (crême de la crême) társaságát lehetett találni — azoknak t. i., a kiknek azt keresni igényük és kedvük volt. Csinos házi szinpadján majdnem minden héten egyszer kétszer főrangu dilettánsok

szerepeltek, a kik közt a háziúr egyik fija, Dénes, a komikus szerepekben oly kitünő tehetséget tanusított, hogy a „Burg"-szinház akkori koriphaeusai: Costenoble, Herczfeld, Löwe, Korn, nem egyszer sajnálatukat fejezték ki a fölött, hogy „az, a kiből oly jeles szinész válhatott volna, grófnak született." — E szinpadocskán adták először elő a később oly nagy kedveltségre jutott „Das Versprechen hinter'm Herd" czímü alpesi életképet, melyben „Nand'l" szerepét az akkori szalonok és — boudoire-ok kedvencze, Wildauer kisasszony, s „Lois'l" kedvesét maga a szerző, Baumann játszotta. Jelen volt ezen előadásokon gyakran Zsófia főherczegaszszony, férjével és a főherczegekkel is, egy sereg csillagos mellü főúr s ragyogó szemü delnő kiséretében, a kik a középnagyságu terem minden zúgát elfoglalták, arczukon ama bizonyos büszke kifejezésével a megelégedésnek a fölött, hogy egészen maguk közt lehettek, s nem kellett e mulatságot a közönséges szinházi „canaille"-al megosztani, mely — hallatlan szemtelenség — szintoly jogot „arrogál" magának az élvezetre, mint a páholyos „societé", s többnyire jobban is mulatja magát, mint emez. Hja, ha tudták volna. hogy az egyik ablakfülkében oly ember ólálkodik, a ki épp' oly keveset illik e fényes társaságba, mint a légy a tejfölbe: ugyancsak megbotránkoztak volna a háziúr idétlen liberalismusán, hogy csekély személyemet, melynél az ember nemhogy a bárónál, de még a nemesembernél sem kezdődik, ide becsempészte!

Hogy' megváltozott itt is minden egyetlen rövid év mulva! A pompás lak üresen állott, a grófi család viszszavonult Horpácsra, s a főudvarmesteri hivatal Széchenyi Lajosról Széchen Miklósra, volt magyar kincstári elnökre, egy igazolatlan gőgje s horvát rokonszenveiről ismeretes noviczius-mágnásra szállott. Kora volna még e hirtelen változás okát fölfödözni; variácziója volt azon themának: hogy minden mulandó, legmulandóbb pedig az udvari kegy, melyet a legkisebb szellő is elfújhat, hát még az oly orkán, mely keresztüljárta az aranyozott szobákat, s az egész palotát megrázta. Széchenyi Lajos megjövendölte ezt az orkánt; pedig tudhatta volna, hogy az oly udvaroknál, hol a világ folyamát csak azzal a pápaszemmel szabad nézni, melyet az uralkodó használ, a rosz idők prófétáit nem szivesen látják.

Sajnálatraméltó magasranguak, a kik nagyobb dicsőséget nem ismertek, mint az udvarok fényében sütkérezni! Oly vakitó-e ez a fény, hogy nem látjátok, mily kiáltó ellentétet képeztek itt, és őseitek birtokán? Otthon oly kényelmesen s nyugalmasan éltek, mindenütt a tisztelet és hódolat jeleivel találkoztok, s hiuságtokat untig kielégithetné a sok födetlen fő, mely parancsaitokra vár; de ti megúnjátok szabadságtokat, mint az egészséges ember az egészséget, elhagyjátok őseitek fészkét, s fölsiettek az udvarhoz, hogy rabságtokat bámultassátok. Mily büszkék vagytok arra, hogy görnyedve hordhatjátok az etiquette és természetlenség jármát, s hogy' örültök annak,

hogy többi társaitokat is meghajolva láthatjátok körülöttetek lánczaik terhe alatt!

Midőn később néhány viszontagságos év után az egykori főudvarmestert mint rehabilitált „grand seigneur"-t tisztelhettem horpácsi kastélyában, s beszédünk a tömérdek költségébe került bécsi életre tért, ő maga a legélesebb szárkászmussal ostorozta főrangu társainak azon kitüntetés utáni szomját, mely nem érezteti velök a vereséget, melyet gőgjük és büszkeségük szenved, midőn szolgákká alacsonyítják le magukat, a kik csak akkor parancsolhatnak, ha ezt „Urok" nevében teszik, s a kiket a legutolsó udvari lakáj is magához hasonlóknak szeret tekinteni, mert vele együtt ők is a Hofstaat-hoz tartoznak! —

Egy gyermekéveimből ismert úrhölgy által, a ki utóbb Bécsbe ment lakni, s az udvari körökben is megfordult, bemutatva lettünk az anyacsászárné egyik udvarhölgye, Sturmfeder bárónénál. Azelőtt mostani királyunk mellett „ája" volt; valaha szép aszszony lehetett, de őt is csak úgy megviselte az idő, mint azt a közönséges halandónál tenni szokta. Az udvarnál korántsem gyakorolt oly vesedelmes befolyást, mint a minőt neki 1848-ban a nép tulajdonított, midőn nevét a gyűlölt „kamarilla" tagjai közé sorolta, s mohón olvasta az ocsmány pamphleteket, melyek ellene s a főherczegaszszony hirhedt komornája, Cibininé ellen, kinek leányát utóbb Inkey tábornok vette nőül, majdnem mindennap a szabad sajtó alól kikerültek, s az utczákon kikiáltás utján árultattak. — A bárónő (környezete grófnévá

avanzséroztatta, hihetőleg mert a „Hoffähigkeit“-nél a bárót még nem számitották az egész emberek közé) közönséges míveltségü, csöndes, bigott asszony volt; szeretett imádkozni, nem ostentácziót, hanem szokásból, s ha felebarátja ellennem vétett, ennek oka nem annyira szivjóságában, mint azon félelemben rejlett, hogy ez által csak kellemetlenséget szerezhetne magának. Már ilyen szokott a mi felsőbb köreinknek vallása lenni: nem ők csinálták, hanem tradicziót, maradt rájuk.

A két főherczeg, mostani uralkodónk s szerencsétlen öcscse Miksa, majdnem mindennap benyitottak kedves „áją“-jukhoz, a kit közönségesen „amie“-nak szólitottak. Éppen szobáik fölött lakott a „Burg“-nak azon részében, mely a külső „Burgplatz“-ra néz, hol most Károly és a savoyeni herczeg elkontárkodott érczszobrai emelkednek. A véletlen többször megengedte, hogy a felséges testvérpárt láthassam, kiknek természete, a mennyire ezt illő távolságban észlelhetém, nem igen hasonlított egymáshoz. Urunk már akkor is komolyabbnak tetszett, mint fiatal éveitől várni lehetett, midőn Miksa főherczeg igen nyájas, könnyen megközelíthető, s mosolygó kedvü volt. Nem volt az udvari nép közt senki, a kit, ha a „Burg“-nak labyrinth folyosóin találkozott vele, meg ne szólított, s családi viszonyai- vagy a nap eseményeiről ne kérdezett volna. Egy alkalommal, midőn Sturmfeder bárónő kávéskonyhája mellett elment, s az abban foglalkozó komornától hallá, hogy az ozsonnát úrnéja vendégeinek t. i. a mi számunkra készíti, a kávéskannát

vizzel feltöltvén, meghagyta a komornának, mondja meg oda benn, hogy „Max“ főherczeg is segitett a főzésnél; tán jobban fog az „amie“ vendégeinek izleni a kávé. — Máskor meg hoszszabb ideig állván István főherczeg lovasképe előtt, melyel a bárónőnek kedveskedtem, s a melyet ez, miután a főherczeg akkor még nem volt „persona ingrata“ az udvarnál, nappali szobájában („szalon“-nak ez alacson tetejű, kis ablakú, szűk helyiséget, daczára az illatárnak, mely azt átözönlé, s az abban izletesen elrendezett drága bútoroknak, nem lehetett nevezni) fölakasztott, e szavakat mondá: „Jól van találva; irigylem tőle, hogy Magyarországban oly nagyon szeretik.“

Mostani fejedelmünk, mint fönebb említém, Miksa fivérénél sokkal komolyabb volt, ámbár ő is kedvelte a kedélyes mulatságot, melynél néha a főszerepet vitte. Egy dilettáns előadás alkalmával a császári termekben Koczebue „Wirrwarr“ czímű vígjátékában mint Fritz Hurlebusch oly jeles tehetséget s színi jártasságot fejtett ki, a minőt valóságos színpadokon is ritkán láthatni, s e tekintetben gróf Széchenyi Dénesnek, a ki, mint a főherczegek, kivált Miksa kedvencze, ez előadásokban is részt vett, méltó vetélytársa volt. Persze hogy másfél év mulva, midőn a gróf, mint Moga tábornok szárnysegéde, a viszontagságos schwechati „affaire“-nél sebet kapott, s atyja által Spanyolországba küldetett — „kurá“-ra, mindennek vége lett, s az előbbi kegyencz nem jelent meg többé az udvarnál.

Tiz évvel ezelőtt Sturmfeder bárónő szives-

ségéből még birtam, s Pulszky fölszólítására a nemzeti muzeumnak engedtem át azon képes táblákat, melyekből uralkodónk a harminczas évek másodfelében az „abéczé“-t tanulta, s ezeken kivül még több levelkét is, melyeket különféle alkalommal gyermekkori játszótársaihoz intézett. Igy a többi közt egy névnapi köszöntőt atyja, Ferencz Károly főherczeghez, s egy pár kedélyes sort Sternberg grófhoz, melyekkel ennek tudtára adja, hogy az nap egész délelőtt a lovardában versenyt lovagolt és győztes maradt. „Ich, der Fránczi!“ irja a végén.— A pró, de jellemző vonások! Gyakran a gyermekek is férfiakká válnak, s elárulják, mily tulajdonok fognak egykor tetteikre irányadók lenni, mielőtt még itélő tehetséggel birnak.

October elején volt, midőn d'Estei Ferdinánd boldogult József nádorunk tizenhétéves leányával, Erzsébet főherczegnővel, menyekzőjét ülte a schönbrunni kastélyban. Ismét a bárónő szivességének köszönhetém, hogy ez ünnepnek, valamint négy hónappal később a „revoluczio“ előtti utolsó udvari bálnak szemtanúja lehettem. Részletes leírásába egyikének sem bocsátkozhatom, nemcsak azért, mert legkisebb hivatást sem érzek magamban a „Hofhistoriograf“-i tisztség elvállalására, hanem mert azóta már sokkal több idő mult el, semhogy oly híven tudnék mindenre emlékezni, a hogy ezt, főleg a nászünnepélynél, a császári udvarnak „tu felix Austria nube“-féle hagyományos föladatánál fogva nagy fontosságúvá vált esemény pontos leirása megkivánja.

A bárónő nekem és családomnak a császári

szobákba vezető egyik külterem ablakfülkéjében mutatott helyet, honnan a nászmenetet legjobban láthattuk, s hol a legmagasabb uraságokkal oly közeli érintkezésbe jöttünk, mintha e fényes társaság kiegészítő részét képeztük volna. Senkisem ütközött meg jelenlétünkön, s még kevesbé jutott valakinek eszébe kérdezni, hogy' jöttünk ide? s ez annak tulajdonítható, hogy a bécsi udvarnál, daczára a mult század elején behozott spanyol etiquette merev követelményeinek, megtartottak mégis bizonyos patriarchalis szokásokat, s ezekhez tartozott az udvari szertartások s egyéb ünnepélyek minél nagyobb körre számított kiterjesztése is, úgy hogy azokban egyszerű bejelentés mellett vagy személyes ismeretségeknél fogva minden tisztességes ember, mint néző résztvehetett. E szép viszonynak az uralkodóház és népe között II. József császár volt teremtője, midőn az utóbbinak mulatságára az „Augarten"-t megnyitotta, s általában a könnyebb érintkezést megszorító formalitásokat beszüntette. Mai napig is szabadon járhatni a fejedelmi palota és nyaralók helyiségeiben, a hol nem ritkán vagy a fejedelemmel, vagy a császári család egyik vagy másik tagjával lehet találkozni; nyitva állnak közmegtekintésre a nagyszerű gyüjtemények, a mü- és ritkasági tárlatok, a pompás könyvtár, stb.; s mindezek megtekintése egy fillér költségbe sem kerül, miután az illető őröknek szigoruan meg van tiltva, akármily szín alatt ajándékot elfogadni. E fejedelmi munificzenczia különös ellentétet képez a szomszéd udvaroknál dívó szokáshoz, hol minden látni való-

nak árt szabnak, melyet kül- és belföldinek egyiránt kell fizetnie. Igy a drezdai képgyűjtemény s az úgynevezett „grünes Gewölbe“ megtekintése két, három tallérba kerül, szintannyit kérnek Berlinben is a császári paloták és műcsarnokok megmutatásáért, legujabb időben pedig még „passus“-t is követelnek. — Jól emlékezem, mily különösnek tetszett, midőn a hatvanas évek elején a porosz királynak Rajna melletti nyaralóját, a paradicsomi fekvésű Stolczenfels-et meglátogatván a bemenetnél fekete táblára fehér betükkel írt hirdetést olvastam, hogy e kéjhely megtekintéseért egyesek egy, több tagból álló családok két tallért fizetnek; de még különösebbnek, hogy ne mondjam nevetségesnek találtam, midőn — mielőtt bennünket a királyi szobákba bocsátottak — szőrbotosokat huzattak föl csizmáinkra, hogy a padolatot, melynél különbet akármelyik pesti vagy bécsi kis bankár házában találhatni, öszsze ne karczoljuk. Schönbrunnban és Laxenburgban ily óvó szereket nem tartanak szükségesnek, s bajosan hiszem, hogy az akkor társaságomban volt hölgyek, a kik szinte kénytelenek voltak sylphid lábacskáikat ily durva botosokba dugni, a féltett padolaton azt a tallér-árú kárt csinálták volna, melyet ennek eshetősége fejében a „Hofmarschallamt“ előre kiszabott.

De térjünk viszsza a nászünnephez.

Oly fényes volt ez, melyhez hasonlót akkoriban a pompát és fényüzést nem igen kedvelő császári udvarnál alig lehetett látni. A fönséges ara, szépsége s fiatalsága teljes üde bájában, igen

kedves jelenség volt. Arcza ragyogott örömében, mert a deli férfiú, a ki őt ma oltárhoz vezeti, szíve választottja volt. A terem, melyben voltunk, e napon gyűlhelyül szolgált a császári család tagjainak, a kik a császár megjelenésére vártak, s oly fesztelenül társalogtak egymással, mintha „egészen maguk közt“ lettek volna.

Egy udvari lakáj hétéves fiamat karjára vette, hogy a menetet jobban láthassa. Az anyacsászárné, a ki Zsófia főherczegnővel pár lépésre állott tőlünk, a bámészkodó fiunak állát megcsipvén, tudakolta tőle, hogy' hívják? Fiam akkor még egy árva szót sem értvén németül, viszszanézett reám, s hangosan kérdezett: „apám te, mit mond?“ A császárné mosolygott, s a szintén közelálló István főherczegnek, a fiúra mutatván, enyelegve mondá: „Ein kleiner Landsmann!“ — A főherczeg felém fordulván magyarul szólított meg, s nevemet megtudván, valamint azt is (nehogy tolakodónak látszam) hogy Sturmfeder báróné szivességéből jutottam ide, viszszament a császárnéhoz, kinek hihetőleg megmondta, kik vagyunk, mert rövid idő mulva a felséges asszony e szavakat hallatván: „Ich habe schon gehört von ihm!“ kegyes mosolylyal intett felénk.

Annak, hogy csekély nevem a legmagasabb körök tudomására jött, igen egyszerű oka volt. Azon évi szeptember hóban, tehát néhány héttel ezen ünnepély előtt, mostani fejedelmünk István főherczeget lelkes magyar beszéddel igtatá be Pestmegye termében nádori méltóságába, mely alkalommal a fiatal trónörökös oly nagyszerű, s

a mi több, szívből fakadó ovációkban részesült, melyek már akkor meggyőződhették őt e derék nemzet törhetlen dinastikus érzelmeiről s hű ragaszkodásáról az uralkodóházhoz. Kossúth Lajos meleg szavakkal üdvözlé őt, mint Magyarország jövendő királyát, s fényes beszéde végén az első volt azok közül, a kik a szeretet és hűség annyi őszinte jeleitől mélyen meghatott tizenhétéves királyfiút vállaikra emelték, s dörgő „éljen"-ek közt a teremben körülhordták. Én akkor némely ügyeim elintézése végett Pesten mulatván, s e szép nemzeti ünnepélynek tanuja levén, ennek részleteiről nőmet rögtön tudósítám, a ki azokat Sturmfeder bárónővel közölte, tudván mily kedves meglepetést szerez neki, ha értesíti őt a lelkesült fogadtatásról, melyben kedvencz növendéke a magyarok fővárosában részesült. A levelet még az nap este Wartensleben grófnő az anyacsászárné termeiben fölolvasta, s ez alkalommal annak írójáról is említés tétetett.

E nászünnepélyen láttam Napoleon özvegyét, Mária Luizát is. Az udvarnál közönségesen főherczegnőnek nevezték. Annyira el volt borítva arany és gyémánt ékszerekkel, hogy a káprázató fénytől alig lehetett ránézni. — Az időnek az a tulajdonsága van, hogy mint a purgatorium megtisztítja az embert minden hibától, s mind közelebb viszi őt a menyország kapujához. Mily nagynak kellett ez úrhölgy férjének lenni, a ki Ilona szigetén egy magános csermely partján örök nyugalomra hajtá fejét, miután alig néhány év múlva neve hangos, majdnem az imádással

határos tisztelet tárgya lett. A nagy emlékek nagy hatást szülnek; s voltak nekünk is nagy embereink, a kik csak hullájukat ajándékozták a haza földjének, de mauzoleumok az egész világ. S míg az ember emlékezni tud, míg a történet be nem csukja a száját, s míg az igazságra nem süti rá rút bélyegét a hazugság: e mauzoleumot nemzedékről nemzedék megujítani és kiékesíteni fogja. S mert ez így van, hiában rágódnak a kajánlelkűek a hallhatatlanok dicsőségén; a hatalmas kényúr eltépheti képmásukat, melyet a szeretet és kegyelet állított oltáraikra: a hálás utónemzedék fölszedi a foszlányokat, s drága ereklye gyanánt hordozza azokat kebelén.

Három hónap múlva e nászünnepély után tartották meg az utolsó udvari bált a — revoluczió előtt. A „Rittersaal“ karzatáról néztem azt egy grófnő társaságában, kinek férje lent a tánczosok közt volt, ő pedig a tizenhatpróbás ősök hiánya miatt a karzatra szorúlt. Csupa fesz és hidegség, a madridi udvar hagyománya, melyet még a későbbi idők sem bírtak — daczára a mindent nivellirozni törekvő korszellemnek, — tökéletesen kiírtani, uralkodott itten, s érezteté nyomasztó tipusát a jelenvolt patschouli közönséggel. — A bál hét órakor este kezdődött s éjfélig tartott. Február közepe táján 1848-ban tartották; néhány nap mulva kiütött a franczia forradalom. Lehet, hogy ennek előérzete, nagy események nagy árnyékot szokván előre vetni, okozá azt a mély csendet, mely a zeneszó elhallgatása után mindenkor beállott, s a terem fényes vendégeit

mozgó gépeknek tünteté föl. Különben a terem tündérszépségü volt; márvány falaiban százszorosan viszszatükrözé magát az óriási csillárok fénye, s az alattam hullámzó tarka sokaság arany- és ékszerekkel rakott gazdag öltözéke épp' oly szokatlan mint kápráztató látványt nyujtott a szemnek. Fény és hatalom párosúlt egymással; a születés előjoga brillant kivilágításban ragyogott; az isten válogatott népe nagyszerű légyottra gyűlt öszsze a széles birodalom minden tájékáról.

A teremnek délre eső részén a Strausz hangászkara volt felállítva. Közelében emelkedettebb helyen a császár, az alacsonyabb ülések körülötte a császárné s a császári család tagjai számára voltak föntartva. Strausz és emberei vörös frakk- és fehér nadrágba voltak bújtatva, a mi kissé komikus színben tünteté föl őket, s az ünnepély nagyszerűségét nem igen emelte.

A császár pontban hét órakor lépett a terembe s harsány trombitatussal fogadtatott. Balja felől, néhány lépéssel hátrább, a császárné ment, szemeit többnyire lesütve tartván, mintha azokat a világi pompa bántaná. Érdekes arczának minden vonása elárulá, hogy ez ünnepélyen kénytelen jelenik meg, s hogy sajnosan nélkülözi oldala mellett a — gyóntatóatyát. Az udvarnagyok „spalier"-t képeztek az emelvényig. A császár mindegyikkel pár nyájas szót váltott, mire ezek emelkedett fővel néztek körül, valjon észrevették-e a többiek, hogy ő felsége „jó estét" mondott nekik! Egy jó negyedig tartott, mig az uralkodó székéhez jutott, a honnan jelt adott, hogy a bál

kezdetét veheti. A császári család tagjain kivűl igen kevés kegyeltnek jutott a szerencse, a császár vagy a császárné különös fölhivására a még üresen álló székeken helyet foglalhatni; a többinek állani vagy tánczolni kellett, a mi a hölgyekre nézve kissé alkalmatlan volt; de azzal vigasztalták magokat, hogy a „Hofetiquette“ ezt úgy parancsolja. Három vagy négy colonne-ban tánczoltak; a legválogatottabb párok a császár közelében lejték a keringőt vagy a franczia négyest. Mostani uralkodónk sokat és kitünő „grace“-szal tánczolt gróf Széchenyi Pál nagyszépségü leányával, a ki Hunyady comtesse-el (később, ha nem csalatkozom, Szerbia főherczegaszszonyával) az udvari bál legbájosabb alakja volt. A tánczosok közt kedvesen tüntek fel a magyar testőrök; sok főnemesi kebel dobogott itt is másutt is hangosabban e deli, életvíg ifjak láttára, a kik akkor még alig sejték, mily hamar fog ez édes mámor elmúlni, s boldogságuk menyje leszakadni. A forradalom sok virágzó életet rabolt el ezek közül is.

Az anyacsászárné külön páholyból szemlélte udvarhölgyeivel a vigalmat (?).

A meghívott, vagy az udvarnál dívott kifejezés szerint: beparancsolt vendégek igen szigorú választás alá estek. E kitüntetésben olyanok részesültek csak, a kiknek nemzetségi fáján, mint mondám, legalább tizenhat kékvérü ős virított. Említett szomszédnőm a grófnő, egy bécsi bankárnak leánya, s igen beszédes nőcske, több szép hölgyet mutatott a karzaton, a kik az

ősök meghatározott számával nem bírván, ide lettek utasítva, míg férjeik, kétségtelen telivérüségük dicsőséges érzetében a terem koczkás pallóin csuszkálván, néhány pillantatot válthattak csak az udvari etikett által a karzatra számüzött nejeikkel. Különös mulatság!

Néhány nap mulva aztán kitört a franczia forradalom, mely nemcsak az osztrák fővárost, hanem majdnem egész Európát megrázkódtatá, s annyi gyökeres reformoknak üdvös indító oka volt. Sok, igen sok megváltozott, megsemmisült, elenyészett. A régi feudális harlekinádok lesöpörtettek a világ színpadjáról, a czím és születési gőg kijátszotta szerepét; ész, érdem és humanitás lépett a cselekvés terére, s e szent háromság előtt leomlottak a választófalak, melyek eddig az embereket elkülönözték, s mindazon vaskoru emlékek, melyek az emberi méltóságot lábbal tiporták, s a buta önkénynek s nagyságos bornirtságnak a legégbekiáltóbb viszszaélésekre nyújtottak alkalmat.

Szép, édes álom, ugyan meddig tartottál!

No, de annyi mégis bizonyos, hogy az előbbi és mostani udvari szertartások közt nagy különbség van. Engednek ám itt is, mint másutt is, a tizenhat ősök által szerzett előjogokból s a hochtorycomtesse vagy herczegnő ugyancsak járja a négyest vagy keringőt azzal is, a kit nem a szerencsés véletlen, hanem az érdem-nemesség hozott körébe. Vajjon ki fújta el egyszerre e szép, de hideg márványvonásokon örökre honolni látszó szánakozó, lenéző mosolyt, mely oly gúnyosan érez-

teté azzal, a kit e mosoly illetett, hogy nem grófi vagy herczegi koronával kivarrt pólyákba takartatott? Ringassuk magunkat azon boldog hitben, hogy fölülről kezdik a reformot: hátha hitünk beteljesül!!

II.

Igen jól esett, hogy budapesti barátim és ismerősim nem felejtettek el engem a távolban. Gyakran leveleztem velök, részint mert szükségét éreztem annak, hogy magamat nyiltan és szabadon kibeszéljem, a mit azon körökben, hol eddig megfordultam, tenni nem igen tanácsos, még kevesbé ildomos lett volna, részint mert elég időm volt rá, miután munkával nem igen terheltek. Úgy vettem észre, hogy nincs nagy bizalmuk hozzám. Megszokták ők a titkosabb dolgokat szépen maguk közt elvégezni, s oly nem „koscher"-féle laikusokat, milyennek engem is tartottak, távol állítani működésük tüzhelyétől. — Fontosabb ügyek holmi jelentéktelen megyei és helytartósági fölterjesztéseknél nem kerültek kezeim közé; a mi érdekesebb és kényesebb tárgy volt, azt elődeim Frenreisz és Gaszner, s az elnöki titkár Pazziazi (a „Hitel" fordítója) dolgozták föl. E három úri ember vezette Wirkner tanácsos kommandója alatt az egész udvari kanczellariát (ide értve a kanczellárokat is); térítgette a makacs opposzícziót az országgyülésen, s könyökig markolt a „Dispositionsfond"-ba, melyet Metternich uram folyvást töltve tartott akkori mamelukjainak számára az — ország zsebéből. Zsedényi Ede kisebb szerepet játszott, mint a minőt játszani látszott. Jártas-

ságánál fogva a közjogi dolgokban, s mint jeles szónoknak is jó hasznát vehették az országgyülésen; s néha bűnbakul is előretolhatták, a mi a marcziusi napokban (1848-ban) majdnem életébe került, melyet a „kamarilla“ szolgálatában föláldozni ugyancsak nem nagy dicsőség lett volna.

Minden önérzettel biró emberfia belátni fogja, miszerint ily körülmények közt anyagi jólétem előmozdítása végett lépést sem tehettem a nélkül, hogy a függetlenségnek ama kis árnyékát is, melyet mostoha sorsom meghagyott, ne koczkáztassam, s magamat szükség nélkül compromittáljam. Ha a világ most vagy holtom után érdemesnek találja csekély személyemmel bibelődni, szólhat és itélhet rólam, a mint tetszik; azzal azonban, sohasem fog vádolhatni, hogy valaha olyasmi után vágytam, a mit elveim és meggyőződésem megtagadásával lehetett volna csak elérni. S ezt szükség kinyilatkoztatnom azon irigy- és roszlelkűek ellenében, a kikkel életpályámon oly gyakran találkoztam, hogy elhigyjék, ha felebarátjaikról egyáltalában jót hinni tudnak, miszerint azt a csekély falatot, melyet öreg napjaimban számba dugok, senki másnak kenyeréről le nem szegtem, s hogy tetteim rugója sohasem volt úgy mint azoké, a kik testüknek feláldozták a lelket, az undok haszonlesés s önzésteli kiméletlenség.

Különben a szerény embereket, hacsak nem voltak alázatosak is, szintoly ritkán keresték föl akkor is, mint azelőtt, meg később. Az udvari kanczelláriának személyzete majdnem mind

pártfogolt egyénekből, s olyan amphibium-féle teremtésekből állott, a kik addig lármáztak és opponáltak otthon, míg ide nem hozták őket udvari titkároknak vagy referendáriusoknak. Itt aztán oly némák lettek egyszerre, mint Merkuczio „Romeo"-ban, s a kinek a lélekvándorlásról (majdnem „lélekvásárlás"-nak mondtam) még nem volt világos fogalma, az a „Vordere Schenkenstrasse" palotájában mindennap láthatta, hogy' változik át egy éjen a legdühösebb pessimista — Mindenváró Ádámmá!

Ez a pártfogói szenvedély akkor is, később is, a legújabb időkig sok pénzébe s sok derék fiába került az országnak. Nem ritkán egyesek rovására történtek (magasabb államtekinteteknél fogva) ily kegyosztogatások, valamint ezt a sok közül a meghalt gróf Pálffy Ferencz esete is bizonyítja. Elbeszélte ő ezt sokszor nekem is, másoknak is, úgy hogy nem követek el indiskrecziót annak közlésével, a mi amúgy is nyilt titok volt. Fiatal nemzetgazdászaink tanulhatnak valamit e nem annyira geniális, mint furfangos finánczoperácziókból.

Volt ugyanis Sopronmegyének egy hires követe, Nagy Pál, kinek dörgő philippikái a kormányrendszer ellen 1825-ben szintoly kellemetlen benyomást okoztak a felsőbb regiókban a milyen hálás érzettel fogadta ugyanakkor a nemzet e megye egyik másik fiának, gróf Széchenyi Istvánnak a magyar akademiára tett nagyszerü ajánlatát. A követ urnak ugyan többször adták értésére, hogy erős kifakadásai

kellemetlen viszhangra találnak a bécsi minoritatemplom közelében; de Nagy Pál nem tágított, s e „monitorium“-okból, mint Antaeus a talajból, csak új erőt látszott nyerni az ellentállásra. Végre mégis megsokalták a dolgot, fölczitálták a Burgba „ad audiendum verbum regium.“ Képzelhetni, hogy a fogadás nem volt igen nyájas. Ferencz császár szemére lobbantá a követnek, hogy nem viseltetik köteles tisztelettel uralkodója iránt, s őt minden alkalommal vakmerő sérelmekkel illeti; s midőn erre Nagy Pál megjegyzé, hogy a királynak személye előtte úgy, mint valamennyi magyar ember előtt szent, s azért távolról sem lehetett szándéka azt megtámadni, ha a kormányt vétkei miatt ostromolja: a fejedelem boszankodva mondá:

— Ei was; a ki kormányomat bántja, az engem is bánt, s ezt nem fogom türni.

S ezzel közelebb lépvén a mozdulatlanul álló követhez újjával ennek mellére tipegett s szelidebb hangon (németül adom, mert magyarra fordítani a szójáték miatt nem lehet) folytatá:

— Na, was wär's denn, wenn ich Ihnen, weil Sie mir immer etwas anhängen, hier auch etwas anhängen möchte?

Nagy Pál mélyen meghajtván magát azt felelte:

— Nagy kitüntetés, felséges uram; de — nem hoz semmit (es tragt nichts).

A császár e naiv őszinteség fölött elmosolyogta magát, s a követet azon kegyes biztatással bocsátá el, miszerint lesz gondja, hogy a „titulus“-sal járjon a „vitulus“ is.

Nemsokára aztán Nagy Pál „legfelsőbb elhatározás“ folytán gróf Pálffy Ferencz zárgondnokává neveztetett ki hatezer ezüst forint évi fizetéssel s tömérdek deputátummal. Képzelhetni, mily kellemesen lepte meg e kinevezés a grófot, kinek gazdag jövedelme (mintegy háromszázezer forint) bőven födözte adósságainak kamatját, s mily érzékenyen bántotta a büszke olygarchát az a (mondjuk ki igazán) czi nikus mód, melyel „róla nélküle“ határoztak, s a mely ellen protestálni nem lehetett, mert oly örv alatt követték el, melyről a nyilak az ellenszegülőre pattannak viszsza. Enfin, Nagy Pálból, kinek dörgő szónoklata tegnap megizzasztotta még a paróka alatti bécsi koponyákat, ma már hallgatag ember lett, s gróf Pálffy ezen esetnek elbeszélését mindig azon keserü megjegyzéss el végzé:

— A száját becsukták, de a lakatot nekem kellett megfizetni!

Eleget iparkodott ő méltósága az évek folyama alatt ez igazságtalan tehertől megszabadulni, de törekvéseinek mindig a „legfelsőbb elhatározás“ állott útjjában, melyet megváltoztatni a bürokratizmus akkori arany korában még csak megkisérteni sem lehetett. Végre ő is beleunt e hasztalan fáradozásba, s miután ő maga eleget boszankodott miatta, kezdett másokat is boszantani vele, a mi annál nagyobb mulatságot szerzett neki, minél jobban neheztelt meg érte az, a kit megtréfált. Igy egy zordon téli éjen kiküldé komornyikját báró Remekházy udvari tanácsoshoz a „Wieden“-re azon sürgős kéréssel, jönne el tüstént hozzá, mi-

után baráti tanácsára egy igen fontos ügyben múlhatlanul szüksége van. A báró, éjfél felé járván az idő, már az ágyban feküdt, de mivel a gróf azt is üzente, hogy kérésének teljesítése őt a legnagyobb hálára fogja kötelezni, az ügyet csakugyan fontosnak hitte, újra felöltözött, s besietett a városba. A gróf elérzékenyedve ment elibe, meleg szavakkal köszönte meg barátjának megbecsülhetetlen készségét, s aztán a legnagyobb titok alatt közlé vele, hogy — zárgondnoka ellen újra folyamodik legfelsőbb helyre. A báró, ismervén a grófnak e rögeszméjét, majdnem félóráig kapaczitálgatta őt a már annyiszor megkisértett, s oly sok kellemetlenséggel járó lépés sikertelensége fölül, s iparkodott őt minden további haszontalan költekezéstől lebeszélni. — Az öreg úr példás nyugalommal hallgatta végig barátjának előadását, s mialatt ez a sok beszédtől kiizzadt homlokáról a verejtéket letörlé, megszorítá gonosz mosolylyal kezét s hálálkodva mondá:

— Köszönöm, kedves barátom, a jó tanácsot, de a folyamodást ma reggel már benyújtottam.

Sajnálom, hogy e szavak után nem látthattam a tanácsadó képét; méltó lehetett Hogarth ecsetjére. Annyit hallottam, hogy baráti készségeért nyolcznapi náthahuruttal lakolt.

Egyébiránt az ily esetek, mint a fönebbi, ma már ritkábban fordulnak elő, miután a „paritás“ elvénél fogva a kegyosztogatások most többnyire — közös kontóra történnek.

Elmondtam már, mily kevés munkát adtak, s mily rátartósak voltak az illető körökben irán-

tam. Megelégedve látszottak, hogy pártom előtt kompromittáltak, s a kuczkóba dobtak a többi összevásárolt lomhoz. Úgy kellett! Miért nem birtam függetlenségemet családom éhenhalásával megmenteni, s azon magaslatára emelkedni az önmegtagadásnak, a hol a lelkes hazafi, a nemzet hálás elismerésére számítván, hősiesen küzd meg a nyomorral és inséggel, s végre dicsőségesen diadalmaskodik mostoha sorsán — a síron túl!

Azonban, ha nem is hagyták úgy, a mint akartam volna, hamár fizettek érte, az államszekeret tolni, vigasztalásomra szolgált, hogy nem igen tolták a többiek sem. De kerekei azért mégis forogtak, s ha valahol, úgy az udvari kanczellariánál igazolva lehetett találni a deák közmondást: „mundus se expediet!“ Hogyis lehetett volna a teins viczispán vagy országgyülési követ urtól, a kit „loyalis“ érzelmei jutalmául ide felhoztak, kivánni, hogy előbbi elvei feláldozásán kivül még táblabirói természetét is megtagadja, és dolgozzék? Mirevaló volt a nyomorult subalternus személyzet öt-hatszáz forint fényes fizetésével, melyet tizévi ingyenpraxis után elnyerni szerencsés volt? Dolgozott az eleget, ha dolgozott; legalább megfordult mindennap a hivatalban midőn a bürofőnököt, ha panaszos ügyedben vele személyesen értekezni feljöttél meszsze Magyarországból, fölkereshetted Badenban, Reichenauban, vagy a szeloviczi erdőkben, a hol ő méltósága vagy exczellencziája a tavaszi, nyári és őszi idényt tölteni, s büróját innen meglátogatni

csak akkor szokta, ha valami fontosabb ülés volt, a mikor aztán órákig ácsoroghattál a lépcsőkön vagy a kapus ketreczében, míg kabátja szárnyát megcsiphetted, s beszélhettél vele éppen annyi ideig, a meddig szivarára gyújtott. Velem is megtörtént, hogy Bécsbe jövetelemkor két egész napig vártam a német libériába bújtatott, magyarúl egy szót sem tudó kapus füstös szobájában az illető tanácsos urra, kihez az eskületétel végett utasítva voltam, s egész két hétig antichambriroztam a kanczellár előszobáiban, míg magamat nála bemutatni szerencsés lehettem. —

Azt mondja valahol Juvenal: „Duas tantum res anxius optat: panem et Circenses.“ Ha az államot tápintézetnek tekintjük, nem lehet, hogy ebből különféle hátrányok ne támadjanak. A hivatalvadászok száma ugyanis aránytalanul növekszik, s mihelyest valaki a közpénztárból rendes fizetést huz, megszünik többnyire törekvéseit folytatni, melyek őt hívatalképessé tették; mert elérte azt, a mit akart. Mily meszszeesünk a rómaiak gondolkozásmódjától, a kik a köztársaság idejében az államszolgálatot büszke áldozatnak tartották, melyet családi boldogságuknak hoztak, s a mely nem volt egyéb, mint forrása a becsületnek, hogy a haza jóléteért elfelejték tulajdon javukat. Akkoriban mindenki iparkodott magának jó nevet szerezni, melyet az állam, mint elidegeníthetlen tulajdont, az örökösökre szállitott, gondoskodván arról, hogy támaszok hiánya miatt kárt ne szenvedjen. E gondoskodást azonban sohasem terjeszté ki oly minden képességnélküli

egyénekre, a kikkel gyámoltalanságuk s — gyomruk mindent megpróbáltat, hogy tető alá jussanak. Fájdalom, hogy ezek száma ma sem kevesebb, mint azelőtt volt. Az ily állapot pedig sok bajt szokott szülni, s ezt késő unokáink tán jobban fogják megsínleni, mint mi. Oly élet ez, kérem, mely elvesztette támaszát; mert ha az ember nem képes a maga lábán állani, természetes, hogy elveszti minden önállóságát s ingó talapra építi jövendőjét. Az isten tudja, honnét vegye az állam a sok hivatalt, melyre azok, a kik annak elnyerése reményében más életpálya választását elmulasztották, napestig várakoznak, s a melyhez csak szerencsés véletlenből vagy oly úton jutnak, melyet ők maguknak is restelnek bevallani. Akadnak a hivatalkeresők közt oly érdemes férfiak is, a kik jogosan várják az államtól, hogy a szolgálatot, melyet neki tettek, megjutalmazza; s ha azok közé azokat sorolom, a kik családi boldogságukat, egészségüket, kitüzött élettervüket föláldozták, szivesen elismerem, hogy teljes joguk van a haza hálájára számítani, a mely amúgysem szokott pazarmértékü lenni. Igaz, hogy ily áldozatnak jutalmát már a küzdelem nyújtja (igen szép és dicső dolog levén, a szabadságért és függetlenségért harcolni); de a haza könnyen a feledékenség hirébe jöhet, ha a jogos igényeket teljesületlenül hagyja, s a jutalmat csak „ideális“-nak kivánja tekintetni, mely még a nemesebb lelkücknél is megszünik azzá lenni, mihelyest ezeket az élet mindennapi szükségei nyomják. — Azt mondtam,

hogy a mai nemzedék távolról sem osztja azon magasztos érzelmeket, melyek a régi rómaiak tetteit vezérelték, s ez állításomat nehéz lesz, a mai életviszonyokat tekintve, megczáfolni. Mert míg valaki az áldozatokat s kiállott veszélyeket magának megfizetteti, míg más jutalmat is követel, mint a mit neki hazafias önérzete nyújt: addig nem fog viszszatérni azon idő, hol kész lenne ezen áldozatokat ujra hozni; s az oly küzdelemnek, melynek harmincz és néhány év előtt tanui voltunk, dicsfénye csak egy nemzedék fejét fogja körülsugározni. Nem mondom, hogy a haza ezért veszedelemben forog, de hiányzik belső nagysága; s azt sem merném feszegetni, hogy' lehetne ezt megváltoztatni? elég az hozzá, hogy úgy van.

III.

Az „Életképek", melyet Jókai tőlem átvett s nagy buzgalommal folytatott, tartalom és előfizetők dolgában mind dicsőségesebben megállt vetélytársai közt. A kiadóval és szerkesztővel kötött szerződésnél fogva tisztességes jövedelmet hozott, melyet azonban csak félévig élvezhettem, miután a márcziusi szelek ezt és sok egyebet is szépen elsöpörtek. Nem panaszkodtam, mert mások még többet vesztettek, s e mellett tulajdon szemeikkel kellett hazájuk nyomoruságát nézni, a mi sokkal keservesebb volt, mint mikor azt csak távolról tekinti az ember, hol a sötétebb szinek elmosódni, s a valóságtól elmaradó képzelet prizmájában megtörni szoktak.

Hogy Jókainak a mézeshetek nem nagy gyö-

nyörüséget okoztak, sőt erősen megpróbálták jó kedvét és türelmét, mutatja a következő levél, melyet 1847-nek nyarán utánam írt Bécsbe, s melyben valóságos és képzelt bajait oly ép és eredeti húmorral festi, hogy annak közlésével olvasóimnak bizonyosan kedves időtöltést fogok szerezni. Barátom ez indiskrecziómat meg fogja bocsátani, annál inkább, mert levelének közlése által régibb hirlapirodalmunk ismertetése néhány érdekes adattal szaporodik.

A levél így szól:

„Édes Adolfom! Nem tudom elgondolni, meghaltál-e, vagy a postát rabolták ki? harmadszor irok rád levelet, sürgetőst, mint az egyptomi zsidófutás, s azokban tett kéréseimre sem szó, sem tartomány tetőled. Kértem, eszközöld ki, hogy István herczeg arczképét adhassuk eredeti díszkiadásban. Ezt kell tennünk, hogy Vahot fogását ellensúlyozzuk, a ki Kossúthot igéri az első szám mellett, s furorét csinál vele. Rubintom Adolfom, ez a mi dolgunk ördögöt ér; mi mellékletek dolgában szörnyen háta mögött vagyunk a tekintetes kollegának. Arczképeink infámisak. Lapunk későn expediálódik, oka a sok menkő politikai lap, mely daczára annak, hogy a mi lapunk már csütörtökön délben szedve van, mégis másik keddre szorítja annak szétküldését; így a menkő üt bennünket agyon, meg az előfizetők zápor panaszai. Adolfkám, segíts a dolgon, káromkodjál egyet közbe, s a képekkel ne fösvénykedjél, mert úgy a földhöz találsz ütni, hogy sohasem kelek föl többet.“

Mór barátom tévedett, midőn nekem a lap technikai kiállítására nézve döntő befolyást tulajdonított. Ez, valamint a műmellékletek is, a Landerer és Heckenast czégét illeté; engem csak a lap tartalmáért vonhattak idefönt felelőségre, a mit azonban, bár az „Életképek“ gyakran átcsapott (persze, hogy a czenzor kegyes engedelmével) a korlátolt szabadság határain, Apponyi dicséretére legyen mondva, egyszersem cselekedtek. Csak Vahot Imrét tréfálta meg egyszer a kanczellár, midőn arra kérte őt, ne támadja meg annyira a kormányt, különben a gróf kénytelen lesz lemondani, s az egész terhet Vahot vállaira rakni. A legfurcsább az volt a dologban, hogy kollegánk elhitte, hogy ő csakugyan veszedelmes ember.

„Legutóbbi leveledet — folytatja Jókai — vettem. Önálló műveidért egyezésünk szerint egy nyomatott ivért 40 forintot fizetek; de levelekért pénzt ne kérj tőlem nagy férfia hazámnak, mert eddig is „schwarz“ vagyok mint egy kéménysepő, hát még jövő évre (1848), mikor rendes dolgozótársaimon fölül Aranyt, Petőfit, Lemouton Emiliát, Tompát, s tudja a manó még kit nem kell honorálnom. Érdd be öcsém (?) havonkinti ötven pengőddel, s ha írsz levelet, a mit kiadatni kivánsz, tehetsz mindegyik mellé vagy öt forintot (ha tíz lesz, sem bánom), az ellen semmi kifogásom; de én ugyan meg nem sértlek azzal az illoyális gyöngédtelenséggel, hogy bécsi leveleidért a postabéren kivül egyebet fizessek, annyival is inkább, mert Bécsből van már rendes levele-

zőm, kinek egy ingyenlappal majd kiszúrom a szemét, s még kezet is csókol érte. Tanulj tőlem takarékos lenni, fiam; majd hasznát veszed, ha úgy megőszülsz, mint én megőszültem félesztendő alatt. — Tehát a teendőkről tégy, a lemondandókról pedig lemondj; nevezetesem én nekem küldj jövő évre szóló kontraktust, mert engem megint a daemonok furkálnak. Hazucha kiböffentette, hogy veled a lap iránt alkuban van, vagy volt, vagy lesz; szóval lehet. Ez nekem nem kóser. Miután félévi kontraktusom lejárt, az ellen semmi kifogásom, hogy te lapodat oda tedd, a honnét több jövedelmet kaphatsz; de az ellen igen, hogy egyszer vagy másszor, időközben Hazucha, vagy akárki a sárga ördög ki ne kergessen a szerkesztésből, ha nem legalább negyedévet kénytelen legyen végigvárni. Különben én Hazuchának hiszek is nem is; ezek mindent elkövetnek (úgymint Erdélyi, Hazucha stb.), hogy engem a szerkesztéstől elkedvetlenítsenek; pedig láthatod, hogy az meglehetősen elkedvetleníti az embert, ha attól kénytelen tartani, hogy minden perczben lemaradhat a lóról, melyet én ugyan szerencsétlenségnek nem tartanék, de dolgozótársaimmal való szerződésem miatt mégis gonosz tréfa volna az! Hogy tehát az ellenkezőről meggyőzz, küldj nekem szerződést, fölmondási határidővel ellátottat, pediglen mindjárt, s aztán csinálj nekem még vagy tíz ingyen példányt, hadd legyen kerekszám; eddig is már a fölösleges példányokat fizetem, pedig még több is kell: különben majd saját lapodra találsz velem együtt előfizetni."

Természetes, hogy a dologban, melyet Jókai Hazuchára nézve előhozott, egy szó sem volt igaz. Csak elkedvetleníteni akarták Jókait az ily pletykákkal a szerkesztéstől, a mi nekik, mint hitték, oly „süldő-szerkesztő"-nél könnyen fog sikerülni. A „Magyar irodalmi szemle," mely engem, mint „Emlékirataim" harmadik kötetében elmondtam, üldözéseivel különösen megtisztelt, Jókainak sem hagyott békét, főkép' midőn látta, hogy az előfizetők, a kiket tőlem elhesselni akart, az új szerkesztőnél is mind egy szálig megmaradtak, s doronggal sem lehetett őket elriasztani, miután az értelmes közönség a „verébijesztők"-et kinevette. Voltak főemberei közt olyanok, a kik barátságomat és erszényemet évekig igénybe vették, s később elleneim lettek, mert az „Életképek"-et nem hagytam rájuk örökségül. Annyira mentek, hogy házi és családi viszonyaimat is nyilvánosságra czipelték, s egyike közűlök, a ki éveken át mindennapi vendég volt asztalomnál, azt lobbantá szememre, hogy német szakácsnét tartok, s enyéimmel otthon németűl beszélek. Pedig ő tudta legjobban, mily izletesen főzött jászberényi születésü szakácsném; Emil fiam pedig nyolczéves korában még egy árva német szót sem tudott, s Gyöngyösről származott anyósom inkább szeretett jól magyarul, mint roszul németül beszélni. Az ily badar beszédekre azonban persze hogy legjobb volt nem felelni, a mi e jó urakat inkább bántotta, mintha a sárban fetrengtem volna velük, a hol teljesen elemükben voltak!

Már e tekintetben Vahot Imre sokkal őszintébb ellenünk volt. Nyiltan és nem alattomosan dolgozott kollegái ellen, s ezt néha oly ősnaiv komikus modorban tette, hogy lehetetlen volt értte megboszankodni. Mikor látta, hogy az irók lassankint elszakadnak tőle s Jókai táborába mennek, azt hányta szemükre: csak addig voltak jó baráti, míg drágalátos pofáikat Barabás ónja által levétette; s elegikus panaszokra fakadt, hogy „hová lettek a barátság azon aczélkapcsai, melyek századunk első tizedében több rokonszellemü iróink keblét oly dicsőn forraszták egybe?“ Persze nem tudta, hogy Csokonaival e „barátságos“ viszony egyszer ilyesmit mondatott: „De én bizony nem bánom már, akárki mit beszéljen; sokszor rúgást ejt a szamár becsületes személyen.“ Aztán azért is neheztelt, hogy az irókat már nem az önzés nélküli tiszta ügyszeretet, hanem a haszonleső „önösség“ vezeti; hogy a tatár sem akar többé ingyen robotolni a szerkesztő uraknak, s hogy irótársai csak addig barátai, míg pénzt tudnak tőle csikarni, s mihelyest egyszer becsúkja vagy öszszehuzza előttük fogytig ostromlott erszényét, halálos ellenségivé válnak, s iparüzési czikkelyekké aljasított irataikat fegyverül használják ellene. — S végre, miután még illő pathoszszal eldeklamálta, hogy e „drága szökevények“ közt olyanok is vannak, a kiken az erkölcsi romlottság jeleit is már észrevenni lehet, a kik nyakig úsznak a bün és jellemtelenség sárfertőjében, a kik fertőztetett ajkaikon szabad szellemet, német elleni gyülöletet, s több ily „jóhangzásu“ szavakat

hordanak, csakhogy a hiszékeny közönséget részükre hódítva elámíthassák, dörgő philippikáját kövér „Rozinante"-ja hátáról azzal végzé be: hogy az összes iróseregeket szibaritáknak, sima kigyóknak, háttérbe szorítóknak, mesteremberekeknek, irástudóknak, farizaeusoknak, fehérkoporsóknak, harlekineknek, álmartyroknak, csaljákoknak, kinevetikeknek, fertelmeknek, tintaszatócsoknak, csináltvirágkészitőknek, áspisoknak és tönkreteszieknek nevezé; mire Jókai egy tele húmorral és szatirával irt replikában fölkiálltott: „Szent Habakuk! ha nem tudná az ember, hogy Imre öcsénk tréfál, félre kellene verni minden harangot, s egyenesre verni minden harangozót."

S így hadonázott bajtársunk lapjának majdnem minden számában — tulajdon árnyékával; a dolog tragikomikus oldala pedig az volt, hogy míg a tisztelt kollega keservesen panaszkodott, hogy az iróknak „tehetetlen önzéseiket hizlalnia" kell, s hogy ezeket csak az „auri sacra fames" lelkesíti, ő maga valamennyi társai közt az egyetlen volt, a ki meghizott és meggazdagodott. Nem irigyeltük tőle, hanem bámultuk egészségét, melyet ily kezelábatlanul szült dikcziók meg nem nyomoritottak.

Különben, a mint már említém, Imre öcsénk korántsem volt oly ártalmas ellenség, mint azok voltak, a kik a nyilvános küzdtért elkerülve, hátunk mögött csikorgatták fogaikat. Igy cselekedett a „Honderü" érdemes szerkesztője is, a ki — miután a kormány s a „kékvérü" atyafiak minden pártfogása mellett még félezerre sem

vihette előfizetőinek számát — oly gonosz taktikához folyamodott néha, melyet a legelkeseredettebb ellenség szokott csak vetélytársa iránt használni. — Sokat fordúlt meg ő és Vahot ez időben a fővárosban. Mindegyik napilapot szorgalmazott a kanczelláriánál, azt hivén, hogy ez által az „Életképek"-nek mihamarább nyakát szeghetik. Megirta ezt nekem Jókai; azonban sem neki, sem nekem, mint minden privilegium esküdt ellenségének, nem volt legkisebb kedvünk, a kollega urakat ez úton követni azért, hogy vesztünkre irányzott törekvéseiket némileg paralizáljuk. Pedig bizton tehettük volna, miután a kormány már sokkal kényesebb helyzetben érezte magát akkor a nyilvános vélemény ellenében, semhogy megmerte volna tőlünk tagadni, a mit Vahot Imrének vagy Horváth Lazinak engedélyezni hajlandó volt. A keresett szabadalmat azonban — nem tudom, mily titkos szelek ellenkező fuvalma miatt — egyiksem nyerte el. Lazi azzal kárpótolta magát, hogy Apponyinak hat álló hétig asztalvendége maradt, s később a „Dispositionsfond"-ot ötezer forinttal megkönnyítette; Imre öcsénket pedig azon büszke öntudat vigasztalta, hogy — a mint fönebb említém — a kanczellárra rettenetesen ráíjesztett, midőn azzal fenyegette, hogy ezentúl keményen fog ellene agitálni, nem ad „pardon"-t, s az egész kormányrendszert tönkreteszi. Majdcsaknem elhitte később a rosz világ, hogy az 1848-iki forradalmat ő csinálta!

A legfurcsább az volt, hogy a két kollega

ittmulatásuk első idejében egyenkint ellátogatott hozzám a büróba, s mindegyik oly naïv volt föltenni rólam, hogy — Jókai ellen fogok velök konspirálni. Igy jár az ember, ha Bécsbe kerül: mindenre képesnek tartják!

Mintegy tizenöt év után ehhez majdnem hasonló ügyben szinte megfordult minden két, három hónapban egy pár hirneves szerkesztő a bécsi kanczelláriában, s meglátogatott rendesen engemet is, hogy elpanaszolja, mikép lopja ki az a másik a falatot (értsd a szubvencziót) a szájából, s hogy fárasztja ki folytonos koldulgatásaival a kanczellár türelmét, s meríti ki a kormány érdekét védő hirlapszerkesztők számára oly gazdagon dotált „Dispositionsfond“ feneketlen ládáját! Lehet, hogy még viszszatérek e „dioscurus“-párra!

Kedélyes levelét azon szomorú hirrel végzé Jókai barátom, hogy Czakó meghalt. „Holnap (deczember 16-dikán) — igy ir — temetjük Czakót. Képzeld, ez a fiu tegnap agyonlőtte magát Csengerinél, ennek és Emődynek jelenlétében. Hallottál már ilyen esetet? Ha Pákkal öszszejössz, mondd meg neki, hogy Czakónál maradt holmieiről rendelkezzék, mert úgy elkótyavetyélik, mintha sohasem lettek volna az övéi. No ez aztán szép história; éppen mikor nekem megigéri, hogy lapomba dolgozni fog, akkor lövi magát főbe. Inkább valamennyi — — — követte volna el ezt az eklatans viczet. Egyébiránt az én kedélyemet egy hétig semmivé tette e fatális katasztrófa. Ha tehát azt nem akarod, hogy jövő levelemben azt irjam meg, hogy én is tarkon lőttem magamat,

tégy — mint már mondtam — a teendőkről, s mondj le a lemondandókról; a mi pedig leveleidet illeti, azokat csak írd nyakra-főre; ne bánd, hogy ingyen irod; az téged éppen ne genirozzon: majd boldogabb időben viszszaszolgáljuk mi azt egymásnak, hanem az idén nagyon roszúl fizetett a krumpliszüret. Tartsd meg azonban szives barátságodban stb. stb.“

Szegény Czakó! Engem is igen meghatott e szerencsétlen esemény, s annyi sok mindenfélét juttatott eszembe annak indító okairól, hogy önkénytelenül soroztam ezek közé még azon keserü vitát is, mely közte és Egressi Gábor közt a nemzeti szinház igazgatási rendszere miatt támadt s melyet a két ellenfél utóbb a „Pesti Hirlap“-, ból az „Életképek“-be vitt át. Szóltam erről „Emlékirataim“-ban, s okát adtam, miért voltam kénytelen e vitának véget vetni, melyet már nem lehetett többé a fogalmak, hanem a személyek harczának nevezni, s melyben csak egy harmadik faktornak — a német szinháznak — nyujtottunk volna alkalmat kárörvendésre. Mindkét fél tiszta meggyőződését fejezte ki, midőn az egyik a szinházi reformok szükségét, a másik azok szükségtelenségét bizonyítgatta; de mindegyik túlságos modort követett el, midőn Czakó az egész rendszert hibásnak és rosznak, Egressi pedig azt alapjában és lényegében a lehető legjobbak és legczélszerüebbek egyikének nyilvánitá „az egész világon.“ Persze hogy a dolog az akkori igazgatót, gróf Rádayt csak annyiban illette, a mennyiben a végrehajtás egyes ágazataiban s az elvek alkal-

mazásában sok hibát hagyott elkövetni, melyekért az illetőket sem felelőssé nem tette, sem szigoru ellenőrség alá nem állitotta. Czakó a kabát alatt Fáncsyt ütötte, a kinek akkori befolyását „káros“-nak és „veszélyes“-nek tartotta — alaposan-e vagy nem? azt maga Egressi sem merte kutatni. Azzal azonban ez utóbbi az igazgatóságot nem igen védte, hogy Czakó föllépését bizonyos „kis klubb“ enuncziácziójának mondta, melyet régóta bántott az a körülmény, hogy a szinház igazgatására befolyást nem gyakorolhat. E „kis klubb“ alatt Bajzát, Vörösmartyt, Csengerit s még két vagy három ünnepeltebb irónkat értette, s megigérte, hogy erről még bővebb fölvilágitással is szolgáland; de az igérettel adós maradt. Általában gyakran megtörtént Gábor barátommal, hogy az „irodalmi napszámosok“-kal hajba kapván, hevében e névkalap alá az egész irodalmat vette, melynek tagjai közt pedig szinte igen sok oly derék ember volt, a milyennek magát Egressi barátom joggal tartotta. Másik gyöngéje meg az a kellemetlen polemizáló modor volt, mely által, ha igazsága volt is, sem maga, sem az ügy iránt, melyet védett, nem tudott kellő rokonszenvet gerjeszteni, s melynek a fönforgó esetben is tulajdonítható volt, hogy a közönség Czakó részére hajolt, a kit a „táblabirói mindentudóság“ s „dölyfös tárgyavatatlanság“ martirrá emelt szemében; midőn Egressytől, a ki annyiszor elmondá, hogy „ő az igazgatóságok irányában sem félni, sem remélni nem szokott, pályája olyan levén, hol szerencséje vagy balsorsa, reménye és félelme

okai egyedül benne, és nem rajta kivül vannak" e független érzetü szavaknak megfelelőbb eljárást várt, mint ama szüntelen dicsőitgetések voltak, mikkel minden szinházi igazgatónak tömjénezett, még az olyannak is, a ki fölött a közvélemény régen pálczát tört.

Különös szeszélye a sorsnak, mely e két ellenfél közül az egyiket hivatása túlbuzgó teljesítése közben, a másikat meg fájdalmában, hogy abban meggátoltatott, hagyta e világból kimulni!

IV.

Úgy augusztus közepe felé lehetett, midőn Pák Berczi barátom beköszöntött hozzánk. Gräfenbergből jött, hol a vizi kúrát használta, melyet most Láábon Bécs mellett, az ottani vizgyógyintézetben folytatott. Kissé meghökkentünk beteges kinézésén. Fiam, a kit még tavaly ölében hordott, s példás türelemmel tanítgatott magyar népdalokra, nem ismert a „kedves bácsi"-ra, s nőm, ez az áldott jó lélek, alig titkolhatá el könnyeit, midőn látta, hogy' változott meg a szegény fiu egy rövid év alatt. Mindamellett még mindig jókedvü volt, hősiesen küzdött a betegség bajai ellen, s biztosan hitte meggyógyulását a viznek csodatevő erejétől. — Szegény barátom, hányszor juttattad te és mások, a kiket orvosaik, ha tőlük jó szerével megszabadulni akartak, rendesen a fürdőkbe küldtek, a somogyvári plebánost, Paál bátyámat, eszembe, a ki, midőn egyszer megkérdeztem, miért engedi meg, hogy a falu népe a legnagyobb dolog idejében búcsut

járjon az osztopáni csodakuthoz, ahonnan babonás hitében a szűz Mária képét látja kikandikálni, azt válaszolta: „hagyd el öcsém, a míg a nép ily buta, szénánk a legjobb rendben áll!“

Nem bánom, ha idiotának tartanak is az orvos urak, de kimondom, hogy az oly tudományra, melynek a különféle hideg és meleg fürdők, s a viznek akószámra itatása épp' oly „ultima ratio“-ja, mint a hatalmas kényuré az ágyuk és szuronyok, csöppel sem adok többet, mint a tíz, tizenkét év előtti csodára a leveleket hajtó pipaszárról. — Pák, Tompa, Lisznyay, Nagy Ignácz barátim, s még vagy két-három tuczat ismerősöm élő tanui, vagy inkább „martir“-jai voltak azon állítás igazságának, hogy az a csodatevő erő, melyet a gräfenbergi vizgyógymódnak tulajdonítanak, csak a — „reclam“-okban rejlik, s ha a nyájas olvasó azt hiszi, hogy az orvosi tudomány oly biztos és csalhatatlan, mint a mathezis, s hogy egy kis hideglelésen vagy náthahuruton kivül még egyéb bajok is vannak, melyeket az orvos, és nem a természet gyógyít meg, igen kár, hogy azon szép, sötét századokban nem született, mikor még csodák történtek, s akadtak jámbor lelkek. a kik azokat elhitték.

Oh ti gyönyörű, semmiféle syllabus és konczilium által többé vissza nem imádkozható idők, midőn még Würzburg környékén az almafák karácson éjén kivirágoztak s reggelre gyümölcsöt termettek; Hohen-Aschbergben a tölgyfákról érett szőllőket szedtek; Augsburgban szent Albert a patkányokat elimádkozta; Trierben a Krisztus

köntösével sántákat és vakokat gyógyítottak; s két mastrichi püspök, hogy az aacheni templom fölszentelésére Nagy Károly által megkivánt 365 püspöknek számát betöltse, halottaiból föltámadt, az ünnepélynél „functionált,“ s annak végével ismét viszszasétált sirjába: mily nagyszerüek voltatok ti e mostani nyomorult századhoz képest, hol a fölvilágosodás emberei leveledző pipaszárakkal, lourdes-i szüzekkel s vért izzadó egyes szentekkel debutiroznak, hogy a csodák megcsökkent hitelét némileg helyreállítsák. Mulassanak, ha tetszik, s szerezzenek minél több hivőt azon sötét eszméknek, melyek a mult századok fénypontjait képezték. Hisz' elegen találkoznak, a kik mindent elhisznek, s nem oly Tamások, minők mi, én és Beke Kálmán barátom voltunk, midőn a máriaczelli kincstárban egy konyhakést mutattak, melyet egy három napos csecsemő lenyelt, s a Mária könyörgésére ismét kiokádott. „Hisz' azért csuda;“ mondá a magyarázó pater, midőn hitetlen képünket látta.

Nem szokásom valamit állítani, a mit nem tudok példákkal illusztrálni, s azért tessék megengedni, hogy a magamon és másokon történtek nyomán egypár tragikomikus voltuknál fogva igen mulatságos adattal szolgálhassak annak bebizonyítására, mily gyönge alapja van azon tudománynak, melyre testi jólétünket bízzuk, s menynyire igaza volt azon elmés német irónak, a ki azt mondá: „Die Heilkunde ist keine Kunde des Heils.“

Hogy ismert szerénységemnél fogva, maga-

mon kezdjem: nem tudnám hamarjában elmondani, hány bécsi orvos urat „conzultáltam“ azon öt-hat év alatt, a meddig szédelgéssel párosult főfájásom tartott, s hány egymással homlokegyenest ellenkező tanácsot kellett nem követni, hány pilulát az ablakon kidobni, s hány tuczat ásványvizes palaczkot földugaszolatlanul hagyni, míg ezt a soproni levegőt praeskribáltam magamnak, s e bajtól, melyet az egyik „kronikus“-nak, a másik az aranyértől, melyben hál' isten sohasem szenvedtem, származottnak, a harmadik, negyedik, és a többi nem tudom minek mondott, tulajdon emberségemből valahára megszabadultam. — Egy igen jó barátomnak neje, a ki folyvást viruló egészségnek örvendett, úgy érezte magát egyszerre, mintha „érdekes“ állapotba jutna. Férje egy „hires“ orvoshoz fordult, a ki a nőnek és a bábának minden ellenzése daczára azt a szomoru tapasztalást tette, hogy ama bizonyos „érdekes“ állapot helyett a — vizkórság jelei mutatkoznak. A nő csak kényszerítve engedett férje unszolásainak s alávetette magát a — „kurá“-nak. Egymás után vette be az orvosságot, a nélkül hogy állapotában valami változást érzett volna, míg végre az erős szerek meghozták a „crisis“-t. A mesterségesen beteggé erőszakolt nő iszonyu fájdalmak közt — holt gyermeket szült, s ép, egészséges természetének köszönheté csak, hogy nem lett ő is a „hires“ orvos áldozatja. Még most is él, s ha valakinek a fiatal hölgyek közül kedve volna e hires embert konzultálni, szolgálhatok annak adreszszével. — Egy harmadik esetnek

magamon kivül még több, most is élő tanui vannak. Gróf Pálffy Ferenczczel történt, kiről a második fejezetben is megemlékeztem. A gróf folyvást betegeskedett, a minek egyik s tán legfőbb oka az volt, hogy öt orvos látogatta meg őt naponként. Ezen urak (Oppolczer, Seeburger, Jäger, a másik kettőnek nevét elfelejtettem) a főváros leghiresebb orvosai voltak, s minden látogatásért öt forinttól tízig menő honoráriumot „húztak.“ S mert Bécs (legalább e tekintetben) nem volt China, a hol a nagyurak csak akkor fizetik orvosaikat, ha egészségesek, nem volt csoda, hogy a gróf e drágalátos látogatóktól éltefogytáig nem tudott megszabadulni. Néhány héttel halála előtt első komornyikja, Hoffmann, a ki most udvari szolgálatban áll, úgy találta egy reggel, mintha a grófnak jobbik karja megmerevült volna, s ő azt nem birná többé mozdítani. Észrevételét azonnal közlé az egymást fölváltó orvosokkal, kiknek mindegyike végig tapogatván a kérdéses kart, igazat adott a komornyiknak, s azon szomoru hirrel lepte meg a belépő ifju grófot, Jánost, hogy a „Lähmung“ már beállt (magyarul nem adhatom, mert az akademiai szótárban annak megfelelő kifejezést nem találtam, orvost pedig azon respektusból, melylyel akármi néven nevezendő „conzultatio“ ellen viseltetem, megkérdezni nem akarok). A gróf odalépett velem a beteg ágyához, a ki mélyen lehunyt szemekkel utolsó álmát látszott aludni. Az egyik orvos (a kit még ma is igen hires orvosnak tartanak Bécsben) az elfásult karra

mutatván, midőn ezt, hihetőleg rövid pathologiai praelekcziót szándékozván nekünk a „Lähmung"-ról tartani, megérinteni akarta: az öreg gróf fölnyitá szemeit, s elzsibbadtnak mondott karját fölemelvén, újjával orrát piszkálgatta. Nem adom sokért, hogy e tragikomikus jelenetnek tanuja lehettem, s azon hüle képeket láthattam, mikkel Aeszkuláp tanitványai egymásra néztek. Csak a helyzet komolysága tartóztatott viszsza, hogy szemök közé nem nevetek. Az orvos urak szép csöndesen osontak ki egymás után az ajtón, s nem is mutatták többé magokat, úgy hogy a betegnek, a ki őket nevetségesen megtréfálta, aszszisztencziájuk nélkül kellett meghalnia.

Ugyanazon időben nagyon divatozott Bécsben a magnetizmus, melyet egy fiatal csinos orvos, Schoder-nek hivták, kizárólag s nagy szerencsével gyakorolt. A nők szinte búcsut jártak hozzá a „Bräunerstrasse"-ba, a hol őket elkülönített szobákban egyenkint megdelejezte, s valóságos vagy képzelt betegségükből többnyire szerencsésen kigyógyította. Könnyü volt neki, midőn delejes állapotukban megmondták neki, mibajuk? s csak a „recept"et kellett leirnia, a melyet neki diktáltak. — Schodert megelőzte néhány évvel egyik hazánkfia, gróf Szapári Ferencz, a kiről a világ előbb mitsem tudott, mint hogy igen szép neje volt (Almássy Róza). Első kurája a bájos Roggendorf komtesse-nél annyira sikerült (!), hogy a hálátlan Pestet, mely őt illőleg méltányolni nem tudta, elhagyva, Drezdába ment, hol mesterségét nagyban folytatá, később

azonban különféle ármányok (?) miatt kénytelen volt azt félbenhagyni. Követte őt egy másik hazánkfia, gróf Majláth János, a ki tapasztalatait az állati magnetizmusról sajtó útján közzétevén, ugyancsak megpróbálta az embert, hogy elhigyje mindazon csodákat, melyeket ő e téren véghez vitt, s számos tanu által bebizonyítani késznek nyilatkozott. Betegei közt ismertem egy fiatal nőt (még most is él, s egy magasrangu államférfi anyósa), a kivel a gróf delejes viszonyban állott, s a ki maga mondá el nekem, hogy egyszer táncz közben oly erős fájdalmat érzett bal lábában, hogy a „négyes"-t kénytelen volt abbahagyni; ennek oka pedig, a mit később megtudott, az volt, mert a gróf ugyanakkor otthon megbotlott, s bal lábát tetemesen megsérté. „Oh ez még semmi, válaszolék szarkasztikus mosolylyal, tudok én sokkal nevezetesebb esetet, a mely egy szinésznő ismerősömmel történt. Az „Orleansi szüz"-ben éppen javában szavalta az ismeretes monologot, midőn egyszerre oly erős náthát kapott hogy minden versszaknál zsebkendőjét kellett használnia, s végre kénytelen volt a szinpadról lelépni. Csak utóbb tünt ki, hogy az igazgató ugyanazon időben lábvizet vett hálószobájában, mitől a vele delejes összeköttetésben álló szinésznő meghűtötte magát." Azt gondoltam, hogy szomszédném szemem közé nevet; dehogy tette: úgy hitte e csodákat, hogy e tekintetben sem gúnyra sem okos szóra nem hajtott, s midőn később a gróf a starembergi tóba ölte magát, egész komolysággal állítá, hogy nem mehet el

azóta egyszersem a „stadtpark“-i tó mellett a nélkül, hogy kedvet ne érezne, abba beleugrani.

Bécsben akkor majdnem minden házban találkoztak delejes személyek, a kiket a divat és nyegleség jósnőkké tett. A magnetizálás oly közönséges mulatsággá fajult, mint néhány évvel később az asztalok tánczoltatása s a kopogó lelkek idézése. Az ifju urak rendben magnetizálták fiatal barátnőiket, hogy megtudják, mit remélhetnek tőlük? s Ámornak a diagnosis ez újabb kipuhatolási rendszere által meggyült a baja Aeszkuláp urammal, a kinek azóta nem volt egyéb dolga, mint a lazult vagy eltépett kötelékeket újra összefűzni. Egy ismeretes orvos, a ki minden újításnak ellensége volt, úgy nyilatkozott egyszer jelenlétemben egy nagyobb társaságban, hogy — ha a magnetizmus lábra kap — ő főbe lövi magát: mire egy gonosz elméncz azt mondta, hogy ez által legalább nyilt fejhez (a német szójátékot „offener Kopf“ nem lehet helyesen lefordítani) jutna, a minek betegei igen megörülnének!

Megemlítésre méltó, hogy a delejes személyek a meszszelátáson kivül még a meszszehallás tulajdonával is birtak. E tulajdon többnyire a nőknél szokott nagyobb mérvben mutatkozni, a minek okát abban keresték, hogy a nő ingerlékenyebb idegrendszerénél fogva nagyobb fogékonysággal bir a magnetizmus hatása iránt, s a csodatevő hit — kivált korosabb hölgyeknél — mindig erősebb szokott lenni, mint a férfiaknál. Nem mesét mondok, ha fölemlítem, hogy

az akkori kormánykörökben szóba hozták, nem lehetne-e az érintett tulajdonokat az állam érdekében érvényesíteni, s ezentúl háboru alkalmával az ellenséges hadsereg állását és erejét ily meszszelátó, s az idegen kabinetek titkait ily meszszehalló nők által kipuhatolni? Érintkeztek is ez iránt, mint hire volt, Schoder urral, a kinek betegei (!) közt nemcsak olyanok voltak, a kik a közvetlenül őket érdeklő viszonyokat, hanem olyanok is, a kik a másokon megtörténendő dolgokat is képesek voltak megjövendölni. Igy a „Lichtensteg"-en egy igen szép és szellemdús nő lakott, a ki a diplomatákat különösen szemügyre vette, s a kit nem kellett éppen elaltatni, hogy a czopfos urakat eláltassa. Megjövendölte, hogy egyike tisztelői közül vizbe fog fúlni, s három év mulva az illető csakugyan vizkórságban halt meg; egy fiatal ladyt azzal ijesztett meg, hogy rövid idő mulva hat gyermeke s tizenöt unokája lesz, s alig mult el néhány hónap, hogy a komtesse férjhez ment egy éltes emberhez, kinek hat teljeskoru fia, s ezek mindegyikének egy sereg gyermeke volt; s végre — mert „omne trinum perfectum" — egy hozzá belépő dandynak azt tanácsolta, menjen haza, mert a guta környezi; s nem sokára csakugyan megütötte a dandy — erszényét a lapos guta. Nem tudom, igénybe vette-e a „vén róka" (így hívták akkor más néven Metternich bácsit) ennek az Anti-Cassandrának jövendölő tehetségét? ha igen, úgy ő herczegsége az 1848-ik évi marczius 13-án történt események után, mikről előtte való napon még

senkisem álmodott a „Reichskanzlei“-ban, aligha nem penzionálta volna a tudatlan profétát, ha azalatt őt magát is nem penzionálták volna.

Kár, hogy a magnetizmus is, úgymint minden divat, kiment a divatból. Tán megjósolhatta volna valaki a chlumi ködöt, meg a szadovai „malheur“-t is, s nem lett volna a sok áldozatra, megerőltetésre, s utóbb a porosz barátságra szükség. Mert ha előre tudjuk, hogy baj lesz, az ellentállás mitsem használ, ha pedig az ellenkezőről győződünk meg, hiábavaló minden erőlködésünk. A minek az isteni végzés szerint meg kell történnie, az be fog következni az ember hozzájárulása nélkül is. Örüljünk, hogy oly korban élünk, melyben a fölvilágosodás oly sebesen terjed, hogy vigyáznunk kell, nehogy a napfénytől megvakuljunk. Nem sokára majd az ellenlábasokkal is szövetkezni fogunk, s látni fogjuk a föld gyomrában az érczet nőlni, s megtudjuk a „modus procedendi“-t, hogy' készíti a természet azt a drágalátos fehér és sárga érczet, a mely után e boldog financziális korszakban mindnyájan oly hő vágygyal sovárgunk! Egyébiránt ha a magnetizmusnak absurdumra vitt kultusa egyéb jót nem szült volna is, mint hogy bennünket a veszni készült egészséges emberi észszel ismét öszszeköttetésbe hozott, szivesen meghagyhatjuk neki a halhatatlanság anticzipált jutalmát.

V.

Gyakran kirándultunk Láábra Pákhoz, s vittünk neki ujdonságokat a székvárosi életből,

meg a távol hazából, mely nekünk akkoriban még távolabbnak tetszett.

A láábi vizgyógyintézet az időben Viszanik hazánkfia, a bécsi közönséges kórház főorvosának igazgatása alatt állott. Az épület, hol barátunk s még vagy tiz, tizenkét beteg lakott, nem tünt fel sem fény, sem valami különös izlés által, de elég kényelmes volt, s rendeltetésének mérsékelt igények mellett tökéletesen megfelelt. Jóformán magas dombon állott, mely alatt festőileg terültek el a helység alacsony viskói. Különös szépnek tetszett itt az a friss zöld, mely a réteket és erdőhátakat ékesité, s oly jól esett a szemnek, mintha ez egy havasi hegynek hideg forrásában fürödne. — Pákra igen jótékonyan hatott az itteni üde levegő; a szép természetben, a csöndes magányban, s — a mint gyakran mondá — „kedves baráti társaságunkban“ felejté baját, mely aggasztó voltát lassankint csakugyan elveszté. S valóban ha e kies helyről letekintettünk a viruló völgybe s az erdőkoszorúzott magaslatokra, melyek azt körülövezték, meg voltunk győződve, miszerint nem szükség az embernek meszsze távolságot bejárni szemével, hogy boldognak érezze magát. Nem igaz, hogy a belső szemnek kiterjedtebb látköre nagyobb élvet nyújt, mint a keskenyebb tér, melyet egyszerre át lehet pillantani. A kilátás nagyságával emelkedik a nyomor is, melyen végig tekintünk. Valamint a látkör, ködbe burkolva, mind szűkebb lesz, s néha csak azon pontocskát ismerheted meg, a melyen állsz: úgy az élet végén összse-

huzódik az ember látköre is, s a csodált bajnok, a ki tegnap még szikrázó szemekkel méregette a félvilágot, végre négy deszkaoldalból álló keskeny tért talál; s még ez ís tág lesz neki!

Mily friss és üdítő levegő, mily fűszeres lehellete a mezei virágok és fenyvesek illatjának, mily vadon sarjadozó szabadság köröskörül, s mily meglepő szépségek ezerféle formában, melyek majd a nyulánk ágakban, majd a puha fű közt bújkáló növényekben, majd a legyezőféle levelekben, s bájos virágokban tünnek föl az örömittas szemnek: s mégis mily kevesen látogatják meg a fővárosiak közől e félreeső gyönyörü helyet; mily ritkán téved ide a természetbarát is, a ki a szemnek nagyobbszerü élvei fölött, melyeket Bécsnek paradicsomi környéke nyújt, felejti e csöndes, de azért nem kevésbé igéző magányt fölkeresni.

A valódi bécsi, a kit az isten egészséggel és jó gyomorral áldott meg, akkor is úgy mint most, nagyon félreesőnek tartotta e kis édent. A mit a vasuton és tramway-n öt percz alatt el nem érhet, az nem szerez neki gyönyörüséget, s még ezt is csak akkor élvezi tökéletesen, ha a hosszu (!) utazástól kifáradt tagjait a legközelebbi korcsma zöld tetejü párkánya alatt megpihentetheti. — Napokig barangoltam néha a hegyek közt, s élveztem a szebbnél szebb vidéknek bájait, a nélkül, hogy egyetlen élő lénynyel, a melyet embernek neveznek, találkoztam volna. S ha akadtam egy-kettőre, bizonyos lehettem, hogy a közelben — korcsma volt. Egy pukkadt

képü, vörös orru sógor mellett ültem egyszer a lerchenfeldi nyilvános kertek egyikében. Szomszédom sokat evett ugyan, de annál többet ivott. Adja isten egészségére, gondoltam magamban, legalább nem fészkelődik, s békét hagy másnak. Úgyis volt, de csak addig, a meddig jól nem lakott; ekkor aztán nekem esett, s mivel szerencsémre rántott csirke nem voltam, nyelve hegyével igyekezett türelmem minden porczikáját semmivé tenni. Az időről beszélt; hogy ez átkozott egy idő, nem lehet kisétálni a szabadba (körül tekintett, nincs-e közelében „policzáj," a ki fülhegyre vehetné a „szabad" szót), mert mindjárt eléri az embert a zápor, meg a haragos menkő: pedig ő igen szeret „nagy commóczió"-t tenni — a máriahilfi lineától idáig, mert jobban esik az evés, s aztán a gyomor is jobban emészt. Ezelőtt — folytatá — sok baja volt a gyomrával: ha sokat evett, baj volt; ha keveset evett, az is baj volt: s azért mert a baj már megvolt, inkább sokat evett. Rendkivül szereti a „Lungenbrátel"-t; nem akarta a pinczért sokat fárasztani, s azért két adagot szokott mindjárt rendelni. De gyomra mindig räzonnirozott. Nem birt meg egyszerre két adagot. De miképpen segítsen ő a bajon, mikor annyira szereti a „Lungenbrátel"-t? Hát úgy, hogy adatott magának először egy adagot, azt megette gyomorbaj nélkül; aztán sonkás paczalt rendelt, s erre megint egy adag „Lungenbrátel"-t hozatott, s gyomrát „richtig" megcsalta: a két adag vesepecsenye közé a sonkapaczalt tolta, s azóta „nincs többé gyomorgörcs!" —

Ajánlotta nekem is e csalhatatlan eljárást, ha valami kedvencz ételemből gyomrom nem birja meg a dupla porcziót. Megköszöntem a jó tanácsot, s midőn gúnyos mosolylyal távozván hagytam a második adag „Lungenbrátel“ kérődzési proczeszszusát bevégezni a sógornak, nem mondhatnám, hogy különösen örültem volna e népfajjal együtt lakni, s hogy ne kivántam volna e kénytelen számüzetésemből mielőbb megszabadulni!

De térjunk vissza Láábra.

A mint mondám, az itteni gyógyintézet sem pompásan, sem valami különös izléssel nem volt építve. De tiszta és kényelmes volt, s a léghuzam, mely a legtöbb fürdőnek alattomos ellensége szokott lenni, itt nem volt érezhető, a mit, nem tudom, az épitész ügyességének, vagy a véletlennek lehetett-e köszönni? A jókora vizmedenczét, melyben a betegek fürödtek, könyü tető födé; a napvilág a tető nyilásain kandikált be, s különös világításban tünteté föl a fürödőket, a kiknek csak fejeik látszottak ki a vizből, mint Noe bárkája a vizözön árjából, mely lemosta a világ minden bűnét. — A „vizkúra,“ akkor mikor Pák ott volt, abból állott, hogy a beteg eleinte egy, aztán egész nyolcz órát ült, járkált, úszott vagy eviczkélt a vizben, közben hideg „touche“-t használt, s az unalmat vagy fürödőtársaival, vagy a látogatóba jött vendégekkel beszélgetve iparkodott bon gré mal gré elüzni vegy agyonütni. Az utóbbiak igen gyéren szoktak megjelenni, s így a betegek az egymás közti társalgásra voltak utalva, mely a kevés változatosság miatt csakhamar elveszté érdekét,

s bizonyos körülményeknél fogva, melyekre később fogok viszszatérni, még oly kellemetlen benyomást is okozott, melyet sem az idő, sem a megszokás nem volt képes megszüntetni.

Már a badeni fürdők, melyeket csak „kuriozitás“ kedveért használtam, mert közösfürdőt még nem láttam, egészen ellenkezőjét képezték a láábi-nak. Eleinte, az igaz, kissé szokatlanul éreztem magamat e tág vizmedenczében, s viszszatetszett az a fesztelenség, mely az együtt fürödő nők és férfiak közt uralkodott, nem barátkozhatván meg azon intézkedésekkel, melyek az embert a konvenczionális kényszer békóiból föloldják. S csakugyan le kell az öltözékkel együtt a nevelés és szokás valamennyi beoltott betegségeit vetni, hogy e közösfürdést valami nagyon kellemesnek találjuk; mintegy vissza kell térni az ember természeti állapotához, hogy a finomított szokás e különös élveit elfogulatlanul kóstolhassuk. Mily vidámul mosolyg a sok kék, barna és fekete szem, melyet a betegség baja el nem homályosított; mily édesen és élénken cseveg a nyelv, mely nem ismeri a társalgás egyéb békóit, mint az illemét; mily könnyü és fesztelen a mozdulat, ha a tagok nincsenek a ruhák csavaró rúdjába feszítve; s mily általános az öröm és a jókedv, mely egymásra ragad, ingerel, csábít és bátorít! Nem gondoltam volna, hogy akadjon hölgy, a ki rászánja magát a közösfürdők használatára, nem azért, mintha félnének a hullámokba szállni, hanem mert nem tulajdonítottam nekik annyi önmegtagadást, hogy föláldozzák mindazon

ingerlő eszközöket, melyeket öltözet és pipere nyújtanak. Pedig éppen a hölgyek az elsők, a kiket már korán reggel a fürdőkben lehet találni; úgy látszik, hogy a nők előbb térnek viszsza a természethez, mint a férfiak, de előbb és könyebben is távoznak el ismét attól. Hogy' nevetnék ki, a kinek eszébe jutna a hiuság sugallatát követni, s fodorított fővel jelenni meg a vizben, s mily hahotával fogadnák a férfit, a kinek hajáról a pomádé-szagot éreznék! Itt minden mesterség a vizbe fúl, s a ki nem bir testi vagy szellemi kecscsel, az senkit sem fog idegen vagy kölcsönzött cziczoma által elcsábítani. A mi engemet illet, már megvallom, hogy — minden puritán gondolkozásom mellett — nézeteim és előitéleteim, melyeket a közös fürdők ellen tápláltam, e helyütt hatalmasan devalválódtak. Különös és édes érzés biz' az, kérem szépen, mikor ugyanaz a hullám ölel engem a kedves lénynyel körül, s a tiszta viz csintalanul árulja el a szép formákat, mint a festész, a ki Diánna tagjaira átlátszó fátyolt borít. Az ember visszaképzeli magát a paradicsomi korba, csakhogy itt a fügefa-levelet a finom batiszt pótolja!

Azt mondtam fölebb, hogy bizonyos kellemetlen benyomást okozó körülmények nem tették oly vonzóvá a láábi tartózkodást, mint a természetbarátnak első látásra tetszett. Oly filozofi megtagadás, s oly föltétlen alárendelése saját akaratunknak az orvosi utasitások alá, a mint azt Páknál tapasztaltam, kellett ahhoz, hogy az ember — nem a „kurá"-tól, hanem a társalgás élveitől meg ne szökjék.

Eleinte, míg barátunkkal mulattunk, s bejártuk vele az erdőket és hegyeket, mitsem találtunk, a mi e kies magányt kevésbé vonzóvá tette volna előttünk. Egy nap azonban Berczi ebédre marasztalt bennünket, hogy, mint gúnyosan hangsúlyozá, a többi fürödő vendéggel is megismerkedjünk. Magunk is kiváncsiak voltunk azokkal, a kiknek eddig csak fejöket láttuk a vizből kibukni, közelebb érintkezésbe jutni, s barátunk fölhivásának szivesen engedtünk. Nem sokára megkondult a fürdőharang, s az ebédlő terembe mentünk, a hol nőm Pák és fiam, én meg két borotvált arczú, szikár úri ember közt foglaltunk helyet. Darab ideig csend volt, mint az első ételnél lenni szokott, kivált ha ismeretlenekkel ebédelünk; de csak hamar azután élénkebb társalgás kezdődött. Szomszédim igen beszédesek voltak; alig győztem egymást gyorsan követő kérdéseikre felelni, a mit heves beszélgetésük közben amúgy sem volt türelmük bevárni. Lassanként figyelmemet egyes szokatlan észrevételek, s a beszéd tárgyától hirtelen eltérő megjegyzések kezdék felkölteni, mire asztaltársaimat szorosabb szemügyre vettem. Az egyik természettudósnak mondta magát, a ki jelenleg a gyikok és békák szelidítésével foglalkozik, s e végre gyöpszínü öltönyt készíttetett magának, melyben egész nap a fűben heverész, azon reményben, hogy a nevezett állatok őt magukhoz hasonlónak fogják tartani, s annál hamarább megszelídülni. — A másik meg a főváros leghiresebb „ruhaművészeül“ mutatta be magát, s a ruhakészítés mes-

terségéről oly eredeti előadást tartott, milyent még az országgyülésen sem hallottam, ha például valamelyik tiszaháti honatya „maiden speech“-ét tartotta a magasabb államgazdászat titkairól. Elmondta, hogy a frakknak és a nadrágnak először önmagukkal, s aztán egymással kell magát „polárizálni“-ok, s mindkettőt öszhangzó szellemnek átlengni; hogy a frakknak komor szeszélyét a mellény vig rythmusának kell emelnie, a nadrágnak meg gimnáztikát és erőteljes életet kifejtenie; hogy az emberi test „meridián“-jának a csipőkön kell átmennie, melyek a gondolkozó szabóra nézve a legfontosabb tárgyat képezik, miután a frakknak ez adja meg a jellemét, s jelöli meg az öltöny legalsóbb gomblyukaiban mind a két „polus“-nak indifferens pontjait; s végre hogy a búskomoly személyeknél szükséges, hogy a frakk alsó része a mellény hasonló részén domináljon, midőn a vérmes természetüeknél éppen az ellenkező konjekturának van helye.

Képzelhetni, mint hoszszabbodott meg arczom e filozofiai fejtegetések alatt, s mily tragikomikus helyzetben éreztem magamat, midőn szomszédom, nagyobb nyomatékot kivánván szavainak adni, a késsel és villával szüntelen orrom körül hadonászott, s életem biztonságára nézve nem kis aggodalomba ejtett. Nem szükség mondanom, hogy egy falat sem esett jóizüen, s hogy alig vártam az ebéd végét, hogy e veszedelmes szomszédságtól megmeneküljek.

Midőn aztán később Pákot interpelláltam, csodálkozva kérdezett, nem tudom-e, hogy az itteni

hideg vizet többnyire oly elmebetegek használják, a kiket csöndes természetük- s ártalmatlanságuknál fogva szabadon szoktak hagyni? s egy kis malicziósus mosolylyal megjegyzé, miszerint ő ezek közt csak olyan biztosnak érzi magát, mint a hogy' mi érezzük magunkat a fővárosi nép között, a hol egyébiránt sokkal több és nagyobb bolond van, mint itt Láábon.

Barátomnak igaza volt; de nekünk sem lehetett rosz néven venni, hogy a természet élveit ezentúl ritkábban kerestük föl Láábon, mint másutt!

VI.

S ugyancsak mohó vágygyal kerestük föl az élveket, melyeket Bécsnek gyönyörü környéke a természetbarátnak pazarul nyúj. Mintha nem siethettünk volna eleget a jelennek élni, ajkainkhoz szorítani az örömkelyhet, s azt fenékig kiüríteni! Minden ily boldogul átélt napot veres tintával jegyeztem föl naplómban, s ha e jegyzetek a nagy közönséget nem érdekelnék is, reám nézve mindig emlékezetesek maradnak.

Sokszor gondolkoztam már a fölött, valjon a naplóvezetés képes-e az észt mivelni, az értelmet növelni, s ismételt elolvasása által a legkisebb hasznot is hajtani? Ki törődik azzal: eső esett-e ma egy év előtt, vagy tiszta nap sütött-e az égen? Bármily befolyással birjanak e külsőségek, akkor, midőn irattak, a hangulatra, s akármily víg vagy komoly irányt adtak légyen is azon perczben gondolatainknak: lényegtelenekké válnak, mihelyest ezekkel össze nem függőleg lép-

nek előnkbe, s életünknek, egy oly elmult időszakát idézik vissza, melynek fájdalmai- s örömeihez, tusái- és győzelmeihez többé hozzá nem szólhatunk. — S mégis különös gyönyörüséget okoz nekem még ma is naplóm olvasása, mert átmelegül annál keblem, habár rövid perczekre is, azon érzelmektől, melyek azt akkor dagasztták, midőn az olvasott sorokat irtam. Ilyenkor aztán még a mult nehéz napok emléke is fájdalom helyett gyönyörűséget kelt, hasonlót azon utaséhoz, a ki könyült szívvel néz vissza a viharos tengerre, s a kiállott veszély után újabb ösztönt érez, azzal ismét — megpróbálkozni!

Augusztus közepén meszszebb kirándulást tettünk Ischlbe, Salzburgba, s innen Bajorországba. Megnéztük Tegernseet is, a bajor király nyaralóját, mely magas hegyek közé szorítva rejtett édent képez. A korcsmában alig kaptunk helyet a számos vendégek miatt, a kik az ide közel eső Oberammergauban évszakonkint tartatni szokott úgynevezett „passiójátékok“-at megnézni jöttek. — E játékok rövid ideig bő anyagot nyujtottak a némethirlapi tárczairóknak sok épületes, s nem annyira mulatságos, mint unalmas elmélkedések- és leirásokra. Úgy szóltak azokról, mint valami újdonúj jelenségről, mely a katholikus vallásnak az érzékekre számított csillogó külsőségeit egygyel többel szaporítá. Pedig a kik a népek történetét olvassák, tudni fogják, hogy az efféle „játékok“ már a középkorban is léteztek, s hogy az akkori szokásból, mely a templomot szinházzá változtatta s a bibliai történetek-

ből komédiát gyártott, fejlődött ki a németek drámai költészete. Majdnem ehhez hasonló eredete volt a görög tragoediának is, csakhogy ennek indokát a bor-istent dicsőítő dalok és dythirambusok éneklése közben föláldozott bakkecskének mekegése képezte. Különös, hogy Sophocles idejében alig lehetett már a görög tragoedia eredetére ismerni, midőn a németekére a tizenkilenczedik században majd nem évenkint emlékezünk. Az előbbinek nyomai hamar eltüntek, s a művészet elfelejteté nemsokára anyját: a vallást; de a görögnek azért mégsem jutott eszébe. a teremtő lángész művét szentségtelennek tekinteni. A németeknél ez másképʼ volt és van! Papjaik nem látogatják meg a szinházakat, nehogy a komédiásoktól valahol eltanulják az előadás mesterségét a szószéken, de eltürik, hogy a világ „legfenségesebb tragoediájá"-t néhány élhetetlen parasztsuhancz a helységnek ideiglenes szinházzá összetákolt egyik pajtájában oly közönség előtt, mely a miveltség első stadiumát még túl nem haladta, s a mely közé a látkorság néhány blazirt touristát s hyperélv-inyenczet is szokott vegyíteni, undorító torzképpé alacsonyítsa; vagy hogy azt az isten tiszteletére szentelt egyházban ügyetlen iskolásgyermekek fülhasító visitásaikkal lerikácsolják. Ezen ellentétek úgy tetszenek nekem, mint egyik tévvéleménynek a másik általi megsemmisítése a chaldaeusok és egyptomiaknál. Azok a tűz-nek, a világ istenének, s annak az elemnek, a mely teremt és emészt, lángoló oltárokat emeltek, s „bölcs"-eik,

segitségül híván a képzelet minden sugalmát, iparkodtak a szomszéd népeket tanjaik igazságáról meggyőzni, s minden egyéb tant együgyünek vagy szentségtelennek föltüntetni: mígnem egy kanopei pap, a ki az egyetem lelkét a Nilus vizében tisztelé, azon ötletre jött, hogy a bölcsek tanát megszégyenítve tulajdon véleményének diadalt szerezzen. E végből istenének képét viaszkból formálta, s a belső üreget vizzel tölté meg. A bölcsek nevették e balgaságot, s a képet az égő oltárra állították. A lángok felemészték a viaszkanyagot, de a kicsurgó viz eloltá a tüzet. Az egyiptomiak fényes győzelmet ünnepeltek, s papjuk kihirdeté a világnak, hogy az ő istenük a leghatalmasbik, mert a többit semmivé teheti. (Eusebii historia ecclesiastica II. 26). Ha a virginiaiak istene, Kurasa, dohányzott, s a régi kaffaiaknak legmagasabb lénye egy bogár volt, nem kérdezhetné-e a dévaj vallásgúnyoló, miért ne teljék a miénknek gyönyörüsége egy magasztos tragoedia rosz előadásán? Nem szükség mondanom, hogy ez alatt Jézus kínszenvedésének történetét értem.

S e minden valódi ájtatos érzést elfojtó, néhol a trágársággal határos előadások divatban voltak, és vannak még tán ma is, hazánkban is. Jól emlékezem gyermekkoromból azon botrányosságig nevetséges jelenetekre, a melyek az efféle játékoknál (!) előfordulni szoktak, s a dolog komolyságát a sárba hurczolták. Mily hahotát idézett például elő, midőn a Krisztust jelmező kiliti molnár egyikre a körülállók közül, a ki őt

„lisztlopó“-nak gúnyolta, dühösen ráfermedt: „no várj gazember, csak ne legyek Krisztus, majd megtanítlak emberségre“; vagy mikor egy másik suhancz, a kit a keresztfára kötöttek, s alája egy duzzadtkeblü Magdolnát állítottak, a tömegre lekiáltott: „vigyétek el ezt a Magdolnát, különben leszállok a keresztről“, stb. — Egerben, Sopronban s más egyéb helyeken a katholikus legényegyletek, mint hallom, minden évben szoktak ily szent harlekinádokat előadni; de hirlapjaink nem sokat törődnek velök, részint mert nem tartoznak úgy, mint Bajorországban, a pénzkereső nyilvános mulatságok közé, másrészt meg a magyar tárczairók sokkal érdekesebb tárgyakat lelnek a közönség időtöltésére, mint az ily, német kollegáiktól „jó honorarium“ fejében világeseménynyé fölfújt gyermekes silányságokat.

Nagy hibája az a vallási szertartásnak, ha a tömeget kényszerítik, sokat látni, és keveset gondolkozni, miután a közönséges észnek csak egy gondolatja szokott lenni, a mikor ajkát mozgatja, s nyelve az ihletés helyét pótolja. Ki tudja, valjon — eltekintve a drámai megtestesülés ingerlő miszteriumaitól — nem inditó oka-e ez annak, hogy nagypénteken, nemcsak nálunk, hanem a protestans Németországban is, sokkal több hivő látogatja az istenek házát, mint ez más ünnepnapokon történik? Én legaláb úgy tapasztaltam ezt mindenütt, a hol megfordultam. — A harangok, melyeket a költők az ég nyelvének szoktak mondani, elnémulnak, ünnepélyes csend vonul át a termé-

szeten, titokteljes susogás hallatszik a légben, hogy ma valami rendkivüli történt, melyet mindenki tud, de újra hallani kiván; egész teste megborzad az iszonyú tett miatt, s mégis mohó kiváncsisággal várja annak újabb elregélését; jajgat és panaszkodik az „isten fia“ kínszenvedése fölött, s még sem szeretné, ha annak csak legkisebb részletét is elhallgatnák előtte! Ez a divatos keresztény részvét és — ájtatosság!

Mily elevenen emlékezem még gyermekkoromból e nagypéntekre! Apám kipólyázta fekete köcsögét a „katulyá“-ból, a mint ezt ily rendkivüli napokon mindig tenni szokta, mikor a falusi magyar ember még frakkot és pantalont huzott föl az isten tiszteletére; anyám selyem „viganó“-ja s „pipi“-kalapja után nyult az almáriomba; reám, meg hugomra újdonúj ruhát öltöttek, mely ez ünnepélyes napot különösen érdekessé tette előttünk; aztán bekopogtattak szinte válogatott „toilette“-ben az ispán úr, meg az ispánné asszony, az iródeák, meg a pajtabíró, s kisvártatva a főerdész két fiatal nővérével, a kik Sopronból látogatóba jöttek, s újdivatu öltözékük által az ispánné asszony irigységét nem kis mértékben felköltötték. S megindult az egész tisztességes „caravanna,“ követve az összes cselédségtől a templom felé, melynek rozzant tornyáról hatalmas kolompolások hirdeték, hogy mindjárt kezdődik — a komédia! Senkisem maradt otthon, minden munka megszünt, az ebédet is csak este főzték, a mit az „ájtatos lelkek“ annál nagyobb érdemül kivántak maguknak a túlvilági örömök

kontójára betudatni, minél ritkábban történik, hogy az emberek testi szükségleteiket az istennek föláldozzák. — A templomhoz érve seregünk megoszlott. Az urak a sekrestye felé tartottak, a hölgyek a számukra rezervált padokban, közel a mellékoltárhoz, a hol hétköznapokban a káplán, vagy egy koledáló franciskánus-barát szokott misézni, foglaltak helyet. Mély csend a „zsúfolt“ házban, melyet csak néha szakítottak félbe egyes köhécselések, vagy hangos sohajok. Az ájtatos érzelmek közé, melyek a hívek kebleit megszállták, világi kiváncsiság is vegyült a dráma kifejlődése iránt, miután nem egy szülőnek édes magzatja szerepelt e napon fön a „kórus“-on, s adta jelét, jó vagy rosz komédiássá lön-e „mestr' uram“ által dreszszírozva? Valahára tizet ütött az óra. Még nem kondult el utolsó ütése, midőn a hoszszuszáru iskolazsarnok a keze markára bizott csemetéket, a hová az én apróságom is tartozott, hangjuk mívolta szerint glédába állította, szerepüket kezükbe nyomta, s a borzas „praeceptor“ urat hátuk mögé posztírozván, egyik rekedthangú orgonasíppal jelt adott, hogy kész minden, s fölgördülhet a függöny. Erre a plébános ur aszszisztenseivel együtt, a ministráló gyermekek folytonos kolompolásai közt, kilépvén a sekrestyéből, a vánkosok, gyertyatartók- s minden egyéb éktől megfosztott főoltár előtt vaskos teste egész hoszszában leterült s kezdé intonálni Jézus kínszenvedésének keserves történetét, a hogy' azt szent Máté apostol sok század előtt a keresztény hivek épületességére megirta. — Mily

gyönyörüség volt ezen iskolázatlan, vékony gyermekoperista-gégékből kirikkanó hamis hangokat, melyek közé a teljes „disharmonia“ kedveért a plébános úr ki nem kefélt baritonja, s a mester rekedt baszszusa is vegyült, hallani! Majdnem úgy érezte magát a finomabb hall-idegekkel ellátott halandó, mintha Krisztus helyett őt szegezték volna a keresztfára! — Nem kellett-e minden ájtatosságnak megszünnie, midőn a birkás Gyuriczája, a kinek Pilátus szerepe jutott, egyszerre harsány torokkal elkiáltja magát; „Te vagy-e az istennek fi-i-i-í-i-i-a?“ s mest'uram, a ki a Jézust „játszotta“, erre oly mély hangon, mintha a pincze torkából jönne, s minden szótagot végtelenül nyujtva, azt bőgi: „é-é-é-**én** va-a-gyok;“ erre meg a béres Miska, mint Pilátus felesége, a „terzett“-et kiegészítve közbevisít; „Ne légyen neked semmi dolgod ez e-e-e-**em**berrel, mert ma sokat szenvedtem álmomban, hallottam valamennyi tanítványát, s nem lőn elfelejtve a szolgáló sem, a ki a Pétert hazugságra bi-i-i-**í**-i-irta!“ — Ha az ember behunyta szemét, úgy hogy az oltárok és oszlopok nem emlékeztették a templomra, képzeletében az útczán találta magát, a hol a házak ablakaiból zsémbes vénasszonyok pereltek egymással, s az uraság hajduja bottal csinált köztük rendet. Ugyan kinek másnak, mint az illető szüle uraiméknak, a kik mogyoró nagyságu örömkönyeket hullattak nyifogó magzatjaik szinészi „tálentom“-a fölött, telhetett gyönyörüsége az ily torz-előadásokban, melyek megszentségteleníték a napot, melyen mély fájdalom rezgi át minden valódi keresztény szivét?!

Ha a költő azt mondatja „protestáns“ hősével:

„Es hasst die Kirche, die mich auferzog,
Der Sinne Reiz, kein Abbild duldet sie,
Allein das körperlose Wort verehrend;“

miért távozik ő el vallásának ez alapelvétől, midőn a katholikusokét utánozva mindkettőnek szentségét az ily idétlen gyermekjátékok által megfertőzteti?

Lehet, hogy Rómában a hires „Miserere“ képes nagypénteken becsődíteni az ájtatos népet az isten lakába; de az ily „passio“-féle előadások kiüznék azt ismét a templomból, s megsértenék annak jámbor érzékeit. — Ugyan miért nem engedtetik meg nekünk, hogy e napon mi is „emberek“ lehessünk? s hogy' lehet minket kényszeríteni, hogy érzékeinkből kivetközzünk a végett, hogy az érzékek által benyomást nyerjünk?!

Magától értetik, hogy az ammergaui „passió“-játékok megnézését azoknak engedtük át, a kiket a látvágy és kiváncsiság ingere vonzott oda; mi a bajor hegyek közt sokkal magasztosabb látványokban részesültünk!

VII.

A bécsi forradalom előestéjén (márczius 12-én 1848 ban) egy gazdag gyárnoknál, Rüdelmann urnál voltunk, kivel Sturmfeder bárónőnél ismerkedtünk meg. A máriahilfi lineánál szép házzal és kerttel birt, s vasárnaponkint szivesen

látta barátait és ismerőseit „egy kis vacsorára“, mely nem ritkán éjfélutánig tartott. Rüdelmann úr mintegy hatvan éves, tehát oly korban volt, a melyben nem kellett ugyan imádságos könyvet forgatnia, de a mely mégis nagyobb volt, semhogy magát az „újvilág“ minden formáiba tökéletesen beletalálhatta volna. Különben ha nem sodortatta is el magát az események árjától, a mit részint annak, hogy csak távolról hallatszott zugása, részint a szemfüles „policzáj“ atyai gondoskodásának, mely a történteket úgy tünteté föl, mintha színhelyük hátulsó Indiában lett volna, lehetett köszönni: azért mégis élénken érdekelték őt a mind nagyobb mérvet öltött külföldi mozgalmak, a mennyiben bő anyagot szolgáltattak neki — a mulatságra, s alkalma nyilt kortársainak a „Grund“-on bebizonyíthatni, miszerint ő sem akar ülve maradni a mult században. Azon neméhez tartozott ő a nyárspolgároknak, a kik fönnen hirdeték, hogy az „új aerá“-val akarnak haladni, s titokban a „régi jó idők“-et kivánták viszsza; s a kik a legújabb divat szerint öltözködtek, de nem bánták volna, ha a szabó hátul egy kicsi, hacsak félújnyi hoszszu „czopf“ ot is meghagyott volna.

A házi urnak fia, harmadéves jogász, tele tüzes eszmékkel és lángoló hazaszeretettel, mely annál hevesebb volt, minél jobban iparkodtak azt otthon, meg az iskolában elfojtani, lelkesült hangon olvasta föl a franczia lázadás egyes részleteit a „Wiener Zeitung“-ból, mely Sedlniczky, a hatalmas „policzájchef“ kegyelméből oly ősnaiv

őszinteséggel közlé a világrázkódtató események sorát, mintha Páris ezer mértföldnyi távolságra esett volna tőlünk, s az, a mi ott történt, pillanatig sem zavarhatná meg azt a politikai mély csöndet, melynek a phaeákok fővárosa az atyai kormány folytonos tútorsága alatt örvendett. A párisi rosz példától, Metternichtől kezdve le az utolsó udvari lakájig, senkisem tartott. Meg voltak győződve, hogy a bécsieknél, bár divat dolgában akkor is úgy, mint ma, a francziák majmai voltak, a forradalom friss eszméje, mely ezeknél ujra lábot kapott, csak eszme fog maradni, mely sziberita testükhöz sohasem illik. — S másnap? Az eszme szárnyra kapott, az ó és ujvilág lánczai elpattantak, a nép hosszu álmát kialudta, s gyermekéveiből egyszerre a férfikorba lépett, mely cselekvésre hívta, s kényszeríté őt, egyenlő lépést tartani azokkal, a kiktől eddig szellemileg több századdal hátramaradt.

Azt mondják: nincs ugrás a természetben. Dehogy nincs. A ki, úgy mint én, már több ideig lakott e nép között, melynek köre eddig alig terjedt ki a családi élet „petits miseres"-jein, s melyet a közjóra s üdvös reformokra czélzó politikai intézmények oly idegenszerüleg érintettek, s minden, a mi a nyilványosság szinét viselte, oly borzalommal töltött el, hogy még az adószavazásra minden évben beparancsolt „Landstand"-ok négyfalközti kedélyes konverszáczióiról sem kivánt valamit hallani: az alig hitt szemeinek midőn egy szép reggel arra ébredt, hogy jobb és bal szomszédja egyszerre ugrott ki mindkét

lábával az ágyból, végig tapogatta magát, az-e ő, a ki még tegnap volt, midőn nejével és gyermekeivel a dornbachi vagy pötzleinsdorfi réten hét foknyi melegnél „virstli“-t és „gugelhupf“-ot falatozott? s kitörülvén a százados-álmot szemeiből olyfélét kezdett sejteni, mintha neki és társainak nem kellene ezentúl, mint a birkáknak égdörgéskor, fejüket az abszolutizmus vasveszszeje alatt félénken összedugdosni, hanem hogy a fejedelem s az alattvalók kölcsönös jogaik megvitatásában őket is megfogják kérdezni, s nekik is szavuk lesz az európai nemzetek konczertjében!

Az 1848-iki februárnak viszontagságos 24-ik napja Párisban méhében hordta már a bécsi 13-ik márcziust. A kedélyes bécsiek az előttevaló napot, mely történetesen vasárnap volt, szintoly vigan töltötték a „Sperl“-nél, „Zögernicz“-nél és „Dommaier“-nál, mint azt évek óta itt és más helyen tenni szokták. Nyugodt volt minden, vagy legalább látszott annak lenni. Metternich még mindig erősen markolta a vaspálczát, s Sedlniczky még mindig czenzurálta a lapokat, s kitörült irgalmatlanul mindent, a mi egyik vagy másik kedvencz szinésznőjét vagy énekesnőjét (mondják, hogy tuczatszámra voltak) csak távolról is megsérthette vagy megbánthatta volna; azt azonban sem ő, sem a kényúr a „Ballplacz“-on nem tudták megakadályozni, hogy a jámbor bécsiek a nekik homeopathikus adagokban nyújtott külföldi újdonságokat nagyobb figyelemmel ne olvassák, s a sorok közt is olyasmit ne találjanak, a mit eddig ott nem kerestek.

Megtörtént az a hallatlan eset is, hogy a kedélyes czimborák az egyik vagy másik sörházban, a hol eddig csak az üvegek csöngését lehetett hallani, s az általános figyelmet legfölebb egy narancsot áruló vagy kilutrizó „kutsewer“ szokta asztalról asztalra igénybe venni, összébb ültek, az újságczikkeket egymásnak fölolvasták, kommentálták, s oly megjegyzésekkel spékelgették, melyeket a „policzájrapport“-ok ugyan elég gyanusoknak mondtak, odafönn a „Reichskanzlei“-ban azonban oly közönbösen vettek, mint az egyszeri „doktor“ azt a hírt, hogy a háza ég, azzal biztatván magát, hogy — a kapukulcs a zsebében van. Ki is hitte volna, hogy a szájak fölnyilnak, melyekre a zsarnokkéz oly sokáig nyomta pecsétjét?

A farsangnak vége volt. Az öreg és a fiatal Strauss tokba tették hegedüjöket; a liesingi sör s a rántott csirke ára megcsökkent; a szín- és imaházak népesebbek lettek: a józan bőjt beköszöntött. Egyes nyilatkozatokból, melyet a Burgban fölkaptam, úgy vettem észre, mintha e szigorúan exkluziv körökben is sokallanák már azt a határtalan kényuraságot, melyet Metternich, ez az esküdt ellensége minden szabad mozgalomnak, lelkiismeretlenül bitorolva a gyöngeelmü fejedelem nevét, föl és lefelé gyakorolt, s keresve keresték az alkalmat, hogy azt megtörjék, s a gyülölt ellentől jó módjával megszabaduljanak. Rég nem rokonszenveztek már vele, mert az eszköz — urokká lett, a kivel nem lehetett oly könnyen elbánni, mint a kimosott keztyüvel. Organumai, igen magas instrukczió következté-

ben, már kevésbé pontosan követték ő herczegségének, a kit a gondviselés megtestesült képének neveztek, „napi parancs"-ait, s az udvarnál egy eleinte titokban munkálkodó, később nyiltan föllépő „liga" keletkezett, melynek feje — Zsófia főherczegasszony volt, s mely az intelligencziával szövetkezve, a vereséget, melyet a harmincznégy évig tartott béke okozott, helyrehozni akarta. Még csak arról volt a szó, kit állítsanak név szerint a mozgalom élére, magyarán mondva, ki legyen a bűnbak, s kaparja ki az égő parázsból a gesztenyét? Nem kellett sokáig keresni. Ott volt Hye egyetemi tanár (most exczellencziás úr, Herrenhausmitglied, s tudja a kő még mi nem minden), a ki készségesen ajánlotta föl magát — eszköznek, s közkedveltségét a tanuló ifjuságnál latba vetvén, magas pártfogóit biztosítá, hogy azok közremunkálásával az ércz koloszszust megmozdítja helyéből, s leszállítja szép csendesen az ingó „postament"-ról.

A tanár megtartotta szavát. A bécsi egyetem ifjusága vetette az első kanóczot a fölébredő szabadság máglyájára.

Márczius 11-én a jog- és orvostanhallgatók meghivót kaptak más napra az egyetemi teremben való megjelenésre, hogy irják alá a császárnak közvetlenül átnyujtandó föliratot, mely férfias higgadtsággal, de erélyesen és határozottan követelte a szükséges reformokat. A legfőbb ösztönt erre Kossúth Lajosnak a pozsonyi országgyülésen pár nappal előbb (marczius 3-án) tartott remek beszéde adta, melyben e nagy hazafi ki-

méletlenül föllebbenté a fátyolt Ausztria egész multjáról, s a legélénkebb színekkel festé a bécsi abszolutizmus s a papi és katonai szupremaczia kárhozatos befolyását a birodalom ügyeire. E hatalmas filippika valamint nagy szenzácziót okozott Pozsonyban, oly roppant viszhangra talált Bécsben is! Jól emlékezem még azon általános zavarra, mely e beszéd hirére az udvari kanczelláriában támadt. Oly meglepő volt, mint menkőcsapás a tiszta égről. Apponyi és Szögyényi urak együtt s egymást fölváltva jártak be és ki Metternichnél; a kanczellária fölfüggesztette üléseit; Zsedényi, Wirkner és Pazziazi futári minőségben közlekedtek Bécs és Pozsony közt; szóval, azon „amábilis“ állapot következett be, melyben az udvari tanácsos urak nemcsak ő felségének, hanem maguknak sem tudtak tanácsot adni. — Szerencsém volt ez alkalommal Széchen Miklós kincstári elnökkel is találkozni a kanczellária épületében. „Da haben wir die Wirthschaft!“ szólitott meg hazai nyelven; s a legnagyobb konfidencziával, mintha az „intimus“-ok közé tartoztam volna, panaszolta el, mikép ő már a pesti követválasztáskor megjövendölte, hogy ez a — Kossúth (nem tudom, minő praedikátumot adott neki? olyat bizonyosan nem, a melyel „donáczió“-t osztanak) a legistentelenebb konfuziót fogja az országgyülésen csinálni, s hogy ennek mind ezek az okos urak ide fönt az okai, a kik huszonnégy órával később küldték le a pénzt Tahy megválasztására, a ki Szentkirályi mellett csakugyan nem zavarta volna meg a vizet. Nem tudtam ha-

marjában, hogy'jöttem a szerencséhez ő exczellencziája által ily szokatlan bizalommal megtiszteltetni? s hajlandó voltam ezt azon „panikus“ íjedtségnek tulajdonítani, mely valamely nagyobb veszély közeledtével a gyönge lelkeket megszállni szokta, a mikor aztán a nagyurak is megemlékeznek azon más tésztából gyúrt teremtésekről, a kiket a közönséges életben minél hátrább állítani, a vész idejében azonban előretolni szeretnek, hogy drágalatos testüket födözzék.

És Metternich? Még mindig oly biztosan érezte magát, mintha a gondviselés villámhárítót rakott volna a kúpjára — pedig mikor márczius 12-én este hazajöttünk, asztalomon egy levelkét találtam, mely meghítt bennünket a „Burg“-ba, hol minden eshetőségek ellen biztosítva lehetünk. A levél rejtélyes tartalmát a következő napon történtek bőven megmagyarázták, s egyszersmind tanúsiták, hogy a „kamarillá“-nak jobb policzája volt, mint Metternich és Sedlniczky uraknak.

VIII.

Márczius 13-án reggel az osztrák főváros elég élénk utczái még élénkebbek voltak. A czél és foglalatosság nélkül rendesen csavarogni s bámészkodni szeretők száma ma háromszor akkorának tetszett, mint máskor. Mindenki ösztönszerüleg érzé (a bécsit többnyire „instinctus-a“ vezeti), hogy nevezetes dolgok vannak készülőben, hogy van valami a levegőben, a minek ma el kell durrannia.

„Heut' gibt's a Hetz!“ szólítá meg egyik is-

merős a másikat, a kivel a „glacis“-n találkozott, s karöltve indultak a belváros felé, mintegy sejtvén, hogy az a „Hetz“ a melyen nekik okvetetlenül jelen kell lenni, ott a bástyafalakon belől fog kezdődni.

A jog- és orvostan-hallgatók szokás szerint megjelenvén az „aulá“-ban, mindegyik látszólagos nyugodtsággal foglalta el helyét. Hye úr a kuliszszák mögött állott, s igazitá a szálakat, melyekkel a mozgalmat vezette. A „medium“-ra egyelőre egyik kollegáját, nevét már nem tudom, lépteté ki. A jámbor anynyira meg volt hatva a rátukmált „missió“ főbenjáró fontosságától, hogy még a katalogust, meg a tubákpixist is otthon felejté, a melyek különben praelekczióinak kiegészítő részét képezték. Meglátszott rajta, ha még oly nyájas képet iparkodott is vágni, hogy nagyon nyomja valami a szivét. Ugy ült a kathedrában, mintha kínpadra hurták volna. Kikapta zsebkendőjét, s először a verejtéket törülte le homlokáról, aztán kifújta az orrát, s végre halk akadozó hangon így kezdte mondókáját:

„Uraim! Úgy hallottam, úgy beszélik, hogy önök . . . de lehetetlen — bizonyosan csak kósza hír az egész; önök nem fogják azon istentelen francziákat követni, a kik most ott Párisban r e — (dehogy tudta volna a világ minden kincseért e rettenetes szót „revoluczio“ kibocsátani ajkán; hisz a föld azonnal megrepedt volna ijedtében, s a kedves bécsiek aztán sötét gyomrában énekelhették volna el magasztos népdalukat: „'s gibt nur a Kaiserstadt, 's gibt nur a Wien!“) — nem,

önök ezentúl is szorgalmasan fognak tanulni, hogy szüleiknek örömet szerezzenek, s idővel —" többet nem mondhatott, mert e perczben felpattantak az ajtók s egy sereg tanuló özönlött be a terembe. A professzszor úr oly hirtelen ugrott föl székéről, mint hajdan Ivánszky tanárunk Egerben, midőn a röppentyük, melyeket a gonosz fiuk ülése alá raktak, egyszerre sustorogni s pattogni kezdtek, — s leszökvén a kathedráról egész testében remegett. Alig vette azonban magát észre, már a fiakkerben ült, mely őt szép csöndesen haza vitte, hol szabadabb lélekzetet vehetett ismét, s hidegverejtékes parókáját kiszellőztetés végett a szögre akaszthatta.

Kilenczet ütött az óra, midőn mintegy harmadfélezer fiatal ember komolyan és csöndesen indult az urak utczája felé, fegyver helyett könnyü nád- vagy mogyorófapálczát suhintván kezében. A Landhausz elég tág udvara nem birta befogadni a roppant néptömeget, mely mindenfelé odaözönlött. Dr. Fischhof, egy alig huszonhat éves fiatal ember, az első volt, a ki a kútnak tetejére felkapaszkodván, beszélni kezdett. Nesztelen csend uralkodott. A szónoknak szép csengő hangja azonnal rokonszenvet gerjesztett, s beszédjének árja magával ragadta az egész gyülekezetet. Nem revolucziót prédikált, mint a zsoldos krónikások állitják, hanem rendet és higgadt mérsékletet, a mi persze némely urak számításán kivül esett, a kik a kedélyeket féktelenségig fölzaklatva szerették volna látni, hogy ürügyök legyen azokat lecsillapítani, s első alkalom-

mal, ha kötelességüket megtették, ismét ártalmatlanokká tenni.

Az idő már délfelé közeledett, s a néptömeg még mindig növekedett. Az egész úri útcza, s a mellékútczák hemzsegtek a sok embertől. A „Landstand"-ok, a kiket Metternich ukáza éppen e napra parancsolt be a fővárosba, hogy a magas kormány előterjesztéseire legalázatosabb „igen"-t biczczentsenek, a több ezer aláírással ellátott kérvényt, melyben a nép szabad institucziókat követelt, gőgösen visszautasíták, s a fölindult tömeg az illető határozatot, melyet egy küldöttségi tag a ablakból az udvarra röpített, apró darabokra tépte. Ehhez járult még az a félreértés, mintha a kérvény átadásával megbizott küldöttséget letartóztatták volna; a mi a kedélyeket még jobban felingerlé: s a vihar teljes erejében tört ki.

„Pereat Metternich!" dörgött mindenfelöl. A „Landhausz" ablakait öszszezúzták, az ajtókat kifeszítették, a padokat és asztalokat szétromboltták, s nem nyugodtak, míg a küldöttség, s velök két „Landstand", Breuner és Hoyos grófok, meg nem jelentek köztük. Ez utóbbiak a néppel azonnal fraternizálni kezdtek; többi kollegáik a minoritapiacz felé vezető mellékajtón távoztak — vulgo megszöktek.

Ezalatt a tömeg egy része a „Ballplatz" felé tódult, a hol a gyűlölt miniszter lakott. Egy ifju, két másiknak vállaira fölkapaszkodván, kategoricze fölszólitá a herczeget, hogy mondjon le, s a „pereat"-ok ujra megdördültek. Metternich kijött

az erkélyre, s megvető daczczal tekintett végig a hullámzó tömegen, aztán megfordult s válvonítva tért vissza szobáiba. E percztől fogva nem volt többé látható, s még azon este méltó czimborájával, Sedlniczkyvel, eltünt Bécsből.

A fölingerült népnek dühe mindinkább fokozódott, s perczről perczig veszedelmesebb mérveket öltött. Egyszerre dobszó hallatszik, s az előrenyomuló katonaság a tért és a mellékutczákat elzárta. Már késő volt. A medréből kidagadt folyamot nem lehetett többé visszaszorítani. A lázadás szelleme gyújtó szikrát vetett a szivekbe, mely e perczben lobogó lángban tört ki azokból, s pusztító erővel rontott előre.

— Pack't euch nach Hause, ihr Bestien! rivalt a tömegre egy magasrangú tiszt, s csapatja a nép láttára töltötte meg fegyverét. Durva fölszólítása sikertelen maradván a fegyverek megdördültek, s első áldozatul egy Spitzer nevü fiatal technikus esett. A tömeg szétrobbant. Egy része a „Ferenczkapu“ felé tartott, melyen éppen akkor léptem be nőmmel és fiammal — Sturmfeder grófnő látogatására. Egy vérbeborult arczu fiatal ember rám kiáltott, ne menjünk tovább, mert odabent lőnek, s gyilkolják a fegyvertelen népet. Azonnal viszszafordultunk, s hazáig mintegy öt „decharge“-ot hallottunk, mely mélyen átmetszé szivünket, s sajgó fájdalommal tölté be annyi emberélet vesztesége fölött.

A kapuk azonnal bezárattak; ki mindenkit, be senkitsem bocsátottak. A mi ezután történt, azt csak hallomásból irom. A nép a fegyvertárt

akarta feltörni, hogy védelmi állapotba helyezze magát, de a katonaság által viszszaveretett. A „Freiung"-on Albrecht főherczeg lóháton akart a tömegen átvágtatni, midőn egyik a sokaságból (mondják Gerold könyvárus volt), a kantárt megragadván, az arra vitt Spitzerre mutatott, többen pedig kövekkel s a falakról letördelt czímtáblákkal kezdték a főherczeget dobálni, a ki csak nagynehezen tudott a további inszultácziókról megmenekülni. A rend kötelékei felbomlottak, s a lázadás furiái véresen és ordítozva járták be az utczákat.

A császár hallván, hogy a népre lőnek, a tüzelést e szavakkal: „I lasz auf mein Volk nit schieszen," azonnal betiltotta. Néhány perczczel előbb egy tüzér, a kinek parancsot adtak a lövésre, az ágyu elé állt, s kijelenté, hogy inkább meghal, mintsem engedelmeskedjék. Nem hallottam, hogy ezen emberséges tetteért valami rendjellel kitüntették volna.

A külvárosokban riadót vertek, s a polgári őrség fegyverre kelt. Lassanként besötétedett, s a glaczi-kra tömérdek nép özönlött mindenfelől. A bástyakapukat betörték, s az „aula" felé sietett mindenki, hogy a deákokkal egyesüljön. A gázlámpákat bezúzták, s a kiömlő légszeszt meggyújtották. A tömeg mind nagyobb kihágásokra készült, de a még mindig túlnyomó józanabb rész által viszsza lőn tartóztatva.

Kilencz órakor két proklamáczió jelent meg. Az egyik Metternich herczeg leköszönését adta hirül, a másik általános fölfegyverkezésre szólítá

föl a népet. A polgári fegyvertár megnyilt; a katonaság mindenünnen viszszavonult, s utóbb a glaczin tanyázott. — Az első fölfegyverkezettek deákok voltak, s a sokaság örömrivalgásokkal fogadta őket. A fegyverek csakhamar elégteleneknek mutatkozván, a nép a katonai fegyvertár felé tódult a „Renngasse"-ba; de itt a helyiségek katonasággal megrakva, a kapuk zárva voltak. Ostromra került a dolog; a tüzelés mindkét részről egész éjjel tartott; másnap reggel nyolcz órakor a kapuk megnyiltak, a csapatok kivonultak, s a fegyvertárt a „Hoch"- és „Vivát"-okat vad örömmel rivalgó népnek rendelkezésére hagyták.

A míg ezek történtek, Metternich az éjnek örve alatt titkon elhagyta Bécset. A hatalmas államminiszter, a ki annyi trónt megreszkettetett, most tulajdon élete miatt reszketett. Bérkocsiba ülve távozott a városból, hallhatván az átkokat, melyekkel a fölszabadult nép gyűlölt személyét illette. Idegen név alatt lappangva, szüntelen félelem és remegés közt szökött Németországon át Angliába, a hol, sajnos, az ily számüzöttek fajtája is talál menedéket; s a nép, hogy mise emlékeztesse őt többé az osztrák Dalai Láma szívtelen uraságára, kiözönlött a „Rennstrasse"-ra, a hol a herczegnek palotája állott, s azt műkincseivel együtt lerombolni kezdé. — —

S egypár rövid év múlva ugyanezen Metternich, a kinek átkos politikája csak „cretin"-eket szenvedett maga körül, s a ki oly emberek fölött szeretett csak uralkodni, a kik nem hoztak

a világra egyebet, mint az ostobaság előjogát, viszszatért (értsd: viszszahivatott) ismét Bécsbe. Bevonulása a nuszdorfi lineától fényesen restaurált palotájáig majdnem diadalmenethez hasonlított, s csak a nép ajkán megfagyott átkokat fölolvasztó harsány „vivát"-ok hiányoztak, hogy tökéletes legyen az elégtétel, melyet ő herczegsége, számkivetése martirságáért a töredelmes phaeákok gyámoltalanságától követelni látszott. Jól tudta ő, hogy a mily nehéz jó kormányformát alkotni, oly könnyü a roszat századokon át konzerválni. Az ő népének a boldogsága abban állott, hogy a jámborok nem tudták, milyennel birnak a többiek? hű illusztrácziója voltak Machiavelli tanának, mely az alattvalók jogairól az uralkodók ellenében szót sem akart tudni. Hogy az ilyen nép megért-e az alkotmányos szabadságra? azt legjobban mutatja jelene, melyben — alkotmányt játszik. A függetlenségi és szabadsági eszmék némely népekre nézve olyanok, mint a dögmirigy. Valamint a sárgaláz, a pestis, a kolera, s a halálnak egyéb ügynökei bizonyos időközben jó „G'schäft"-et csinálnak: szintugy árasztják el százados mély álom után a szabadeszmék kártékonyan az emberi nyáját, melyet ily alkalommal leginkább a birkanyájhoz lehet hasonlítani. Eleinte öszszedugja fejét: rekkenő meleg lesz. A juhász nyugodtan nézi, s azt gondolja: „Ostoba birkanép, azonnal szétugraszthatnálak! de csak dugd össze a fejedet, mitsem tesz; ha közibéd csapnék, még agyon üthetnék egypárt, s csak én vesztenék, miután

minden birkafej ennyi meg ennyi adót fizet; stb.“ Ezalatt a birkák időt nyernek; lassankint borjuk, bivalyok, disznók és — szamarak is csatlakoznak hozzájuk, s a nyáj napról-napra nagyobb lesz. Egyik része már neki esik a legszebb buzának; a disznók a répákban, a bivalyok a szénakazalokban turkálnak. A juhász most már idején tartja, hogy közükbe csapjon; hasztalan: az ily kemény ürüfej már megszokta a veréseket. A juhász nyugtalankodik, s segitség után néz. Azalatt egypár bivaly összevesz, s hatalmasan kezdi egymást döfögetni. A birkatáborban zavar támad, s a juhász időt nyer egypár korifeus-kost válogatott abrakkal magához édesgetni: a fölkelés csillapul; a rend helyre áll; egypár borjut és bivalyt levágnak, s árukból a fölkelés költségeit födözik. Néhány husz, harmincz év mulva, midőn a birkák, bivalyok és borjuk hiányát új nemzedék pótolja, a nyájnak legvénebbjei emlékeznek csak egy hajdani — birkalázadásról! — Tessék e parabolát kommentálni.

*

A ki Bécset még tegnap ismerte, álmélkodva kérdezte önmagától, midőn marczius 14-én 1848-ban annak utczáit bebarangolta: „ez-e az a jámbor város, hol az embereket, mint az iskolásgyermekeket, járszalagon vezeté a rendőrség? ez-e az a város, mely khinai fallal bekerítve, a szabad szótól úgy irtózott, mint a halálos büntől? ez-e az a város, a hol minden lépten-nyomon egy liguriánusra, s minden zugban fizetett kémekre

bukkantál? ez-e az a város, hol a nagyurak szolgái minden fölhabzsolt szót a szobákban és budoárokban a policzájra vittek, s ott jó pénzért eladtak?*) Hová lettek azok a birkatermészetü polgárok, a kik buta türelemmel viseltek minden terhet, még az elviselhetlent is, s a kiknek egész politikáját Moser, Nestroy, Scholz, Lanner és Strauss képviselte?!"

Mint változott meg minden egy rövid éj alatt!

Márczius tizennegyedike tisztább levegőt hozott, s új élet járta át Bécsnek utczáit. A betegeken és csecsemőkön kivül a főváros majdnem minden lakója talpon állt. Nyugtalan kiváncsi-

*) Szolgálhatok erre pár drasztikus példával. S. herczeg, aki – maga sem tudta miért? a szabadelvüség szagában állott, egy alkalommal fényes estélyt adott, melyre csak legmeghittebb baráti és ismerősei kaptak meghivót. A herczeg komornyikja Sedlniczkynek zsoldjában állott, s ennek az estély előtti napon átadta a vendégek névjegyzékét. A gróf átfutván a listát elégült mosolylyal mondá: „C'est bien! a vendégek közt hatot látok — embereimből!" — A másik esetet házam régi barátjától, a röjtöki birtokán nem rég elhalt Somogyi Jánostól, néhai gróf Széchenyi Lajos gazdasági tanácsosától hallottam. Egy szép reggel beköszöntött hozzá bécsi lakásán a „Schauflergasse"-ban egy beretvált képü „Naderer" (így hívták az öltönyük alatt esetleges legitimáczióúl pléh-sast hordó policzáj-spitzliket), s különféle szép igéretek, nevezetesen kétezer forintnyi évdíj biztosítása mellett fölszólítá emberséges hazánkfiát, sziveskedjék a grófi házban történtekről, az ott megforduló látogatókról és vendégekről, az olvasmányokról és levelezésekről hetenkint kimerítő jelentést tenni a „praezidiális büró"-ban, a hol e czélra különös gyöntató atyák léteznek. — Pedig gróf Széchenyi Lajos Zsófia főherczegaszszony főudvarmestere, s minden ízében dinasztikus férfi volt! Nem szükség mondanom, hogy a bécsi szent Hermandad ügynöke a választ e gyalázatos szupputacziókra – a lépcsőn találta. – Ez egyszer rosz helyen járt!

sággal tapogatták először magukat, aztán egymást végig, valjon ők-e azok, a kik még tegnap voltak? Magam is egy ily ősfaju typus mellett álltam a „Kohlmarkt“-on, midőn mintegy öt óra felé délután több egyetemi tanuló lóháton nyargalta be az utczákat, s szétszórt nyomtatott proklámáczióban terjeszté azon örvendetes hírt: hogy a császár megadta a „sajtószabadság“-ot. Szomszédom szemét száját elmeresztvén, mellém bújt s susogva kérdezett: „miféle állat az a sajtószabadság?“ s midőn odamondtam neki, hogy az ember most már mindent kinyomathat, a miről isten és lelkiismerete előtt meg tud felelni, a jámbor sógor öszszecsapta ujjedtében vaskos kezeit feje fölött, s teli torokkal kiáltott: „Jeszusz, Mária, Jozef!“ Mintha lidércz nyomta volna meg a mellét, melyet e szent nevek említésével akart magától elűzni. Persze hogy neki a „Pressfreiheit“ helyett jobban tetszett volna a „Fressfreiheit,“ a mit a vérei később bőven gyakoroltak a magyarok asztalánál!

Jellemző a bécsi irói világra nézve, hogy a főváros egyik legnépszerűbb irója, Castelli, a fölszabadított sajtót azonnal arra használta, hogy egy aljas invektiváktól hemzsegő gúnyverset irt a megugrasztott Metternich ellen, a kinek asztalánál még alig törülte le a száját. Egy piszkos kolportör nyomta azt az utczán gróf Zichy-Nándorné, Széchenyi Lajos nővérének kezébe néhány gúnyos észrevétellel az „arisztokrata csőcselék“-re, s kevésbe mult, hogy inasát nem inszultálták, a ki a tolakodó suhanczot rendreutasitá. A grófnő

magán kivül volt ez effronteria fölött, s másnap elhagyta a fővárost. — Hetek multak el a nélkül, hogy a bécsi Parnaszszus aspiránsai közül csak egynek is eszébe jutott volna, habár még oly rántottcsirke-szagu hymnuszt is zengeni a „szabadság"-ra, melyhez oly véletlenül, s igazán mondva oly minden érdem és fáradság nélkül jutottak, mint a vasárnapi gyermek az elrejtett kincshez. — Grün Anasztáz (Auersperg gróf), a kinek „Spaziergänge eines wiener Poeten" czímü szatirikus költeménye néhány év előtt roppant föltünést okozott merész gondolatröpte s éles czélzásai miatt, s a főváros valamennyi „spiczli"-jét mozgásba hozta az ismeretlen szerző kipuhatolására, egyszerre hallgatag ember lett, mint Merkuczio (tán megíjedt, hogy a fölszabadított szellemeket alig sikerülend többé megfékezni?), s Grillparzer, a ki a lelket és szellemet lenyügző Róma ellen irt jeles xeniái miatt egykor számüzve volt Bécsből, az „uj aerá"-t azzal ünnepelte meg, hogy egy föllengző ódában az osztrák hadsereget a szabadságért és függetlenségért küzdő olasz nemzet ellen irtó háborúra buzdítá. Hihetőleg az égő Breschia tüzoszlopai világítának ez óda irásánál az ősz költőnek, a ki a rabság bilincseit lehorzsolni kezdő bécsieket nem gúnyolhatta volna ki élesebben, mint midőn Radeczkyt és Haynaut azzal aposztrofálta, hogy „Ausztria az ő táborukban van." Persze hogy e „licentia poetica" meghozta szerzőjének az „udvari tanácsos"-i czímet és — fizetést, de azért rút „fekete folt" marad az mégis a babérkoszorún, mely ha-

lantékait méltán ékesíté. — A tollnak többi matadorja: Saphir, Bauernfeld, Tschabuschnigg stb. a hét svábok példáját követve azt lesték, melyik megy előre? s mert egyik sem mozdult, szépen a háttérben maradtak; csak egy pár apró szent, köztük Mahler és Tuvora, az első czenzurálatlan lapnak, „Der Freimüthige", szerkesztői, garázdálkodott egy pár hétig a keményszivü „Hausherr"-ek s a drága koszt ellen a korcsmákban; valamirevaló szabadabb enuncziáczióját a közvéleménynek azonban még hetek mulva sem olvastunk a lapokban!

Már a nép e tekintetben sokkal több fogékonysággal és tapintattal bírt annak megbecsülésére, a mit neki a véletlen s a parancsoló körülmények nyújtottak. Egyébkor a legegyszerűbb polgár is bámulatos tehetséggel bir, az ész és erény által kitünő jeles férfiakat megkülömböztetni, tetteiket s véleményeiket egymással öszszehasonlítani, azokat elfogadni, sőt még rektifikálni is: most nem volt mit bámulni, vagy követnie, mint tulajdon természeti ösztönét, mely legelőbb is ahhoz vezette őt, a kit népboldogító törekvései közepette a kérlelhetlen halál fölötte korán elragadt.

„Zum Jozefszplatz!" hangzott ezer torokból, s a hullámzó sokaság a Józsefpiaczra tódult, hol a legnépszerűbb (vagy inkább mondva népszerü) Habsburginak szobrát koszorúkkal és zászlókkal fölékesíték, s a „Deutsches Vaterland"-ot énekelték. Ez emelkedett hangulatot csakhamar megzavará egy sereg beszakadt proletárius a külvárosokból, a kik az akkoriban oly hirtelen nép-

szerüségre jutott népdalt: „Was macht der Herr Papa?“ sörtől rekedt gégékkel ordítozván, egypár kitömött liguriánust czipeltek hoszszu póznákon magukkal, hogy azokat a szobor előtt ünnepélyesen elégessék. Ez engesztelő áldozattal parragi felfogásuk szerint tartoztak azon nagy férfiu szellemének, a kit, mint a bécsi nép rögeszméje tartja, nem a doktorok, hanem a liguriánusok öltek meg; s csak az egyetemi ifjuságnak, mely mindenütt éber volt, s különös tekintélyt gyakorolt az alsóbb rétegekre, sikerült a szándékolt „autodafé“-t megakadályozni, s a tömeget valamint ettől úgy egyéb erőszakos tettektől viszszaríasztani, melyeknek nagyobb részét mámoros fővel követett el, s azért amugysem lehetett volna neki szigorúan beszámitani.

Mint a rege ismeretlen világból, úgy hangzott a „szabadság“ varázsszava minden fülben, s idézte elő a legkülönfélébb hatást. Ki csudálkozik, ha a vér hevesebben lüktet s a fölizgatott kedélyek áttörnek a gáton, mely eddig áthatlan akadályul tornyosult föl előttük a szivből utált és rettegett „policzáj“ képében. A részrehajlatlan történetiró (ha akad még valahol ilyen) e lázas időszakban elkövetett kihágásokat ha kimenteni nem is, de enyhébben megitélni, s ha rendén nem is, a dolog természetében fogja találni: hogy a nép, melyre nézve eddig megszeghetetlen törvény volt, a mi fölülről jött, s a melyet úgy kényszerítettek cselekedni, mint az idegent, a ki, ha valahol időzik, óráját a toronyóra után igazítja, ha ez még oly roszul mutat is: valahára tulajdon

órája után akart indulni, s a világos napot nem tartotta sötétnek, mert a toronyóra — éjfélt ütött!

Sejteni kezdé, hogy, ha a népnek vannak kötelességei a fejedelem iránt, ennek is vannak tartozásai a nép iránt, s hogy mindkettőnek jogai kölcsönös szerződésen alapulnak, melynek megszegése bármelyik fél részéről az egész szerződés fölbontását vonhatja maga után. Derülni kezdett agyában, hogy e kötelességeknek eddigi egyoldalu magyarázata és — használata megzavarta a fogalmakat az államjogban s sokkal enyhébb szinben tüntette föl a fölülről lefelé gyakorlott hatalmaskodást, mint az ellene alólról fölfelé megkísértett nagyobb vagy kisebb ellentállást!

IX.

Márczius 15-én Kossúth és Batthyány Lajos triumfátorok gyanánt vonultak be, mintegy harmadfélszáz mágnás, követ és jurátus kiséretében, az osztrák fővárosba. Kossúth a „Károly-főherczeg"-szálloda egyik ablakából szokott elragadó ékesszóllásával az egész Kärnthnerstasse-t s a mellékutczákat tolongva elfoglaló népet férfias kitartásra, s a megkezdett munka erélyes folytatására buzdítá, véd- és daczszövetséget ajánlván neki a magyar nemzet részéről, mely, ha kevésbé nyomasztónak találta is az abszolutismus jármát, mint az örökös gyámság alatt nyögött szomszédja, a szolgaiság szégyenét nem kevésbé elevenen érezte, mint ez, s most testvéri szeretettel kész őt végkép megszabadítani

a közös ellenségtől. — A szép és tiszta német nyelven tartott beszédet végtelen „hoch-„ és „éljen-“ riadások követték. Rózsaszínü reményekben úszott mindenki; egy második Eldorado nyilt meg szemeik előtt, melyben legmerészebb kivánalmaik sültgalamb képében röpködtek körül, melyek után csak kezüket kellett kinyújtani, hogy szájukba tömhessék. — Egy deákok- és polgárokból rögtön öszszeállított küldöttség fölrohant a szónokhoz, s a szó legszorosabb értelmében ölében hozta őt le a rivalgó nép közé. Boldog volt, a ki egy kézszorítást nyerhetett tőle, vagy csak öltönye szegélyét érintheté.

A magyar udvari kanczelláriánál ugyanekkor tartották az utolsó ülést. A másodkanczellár, Szögyényi László elnökölt, miután gróf Apponyi György ugyanaz nap reggelén adta be lemondását Lajos főherczegnek, s erdélyi kollegájával Jósika Samuval, elillant hatalmas pártfogójuk nyomdokait követte. A veszedelem napjai elmulván, föltünt ugyan e dioszkurus-pár rövid időre ismét a láthatáron; de régi befolyását a császári udvar azon bizonyos töredékénél sem nyerheté többé viszsza, melynek körében a márcziusi napok előtt mindig oly grata, Jósika plane gratissima persona (németül „Schooszkind“) volt.

Az említett ülésben, melyben az udvari kanczellária minden tagja, Wirkner és Pazziazin kivül, jelen volt, egyelőre abban állapodtak meg, hogy bevárják az események további fejlődését, s a teendőket addig a legsürgősb „folyó ügyek“ elintézésére szorítják. Szögyényit az udvar min-

den „instrukczio“ nélkül hagyta, s ha a dolgok kedvezőbb fordulatot nem nyernek, a mihez akkor igen csekély kilátás volt, mehettünk, a hová tetszik. E boldogságos s annyi családapára nézve oly vigasztaló öntudattal bezártuk a bódét, s az utczákon reggeltől estig barangoló nép közé vegyültünk, melynek, ki tudta akkor, nem fogják-e rövid idő mulva sokan közülünk proletáriusi sorait növelni?! A mi engem illetett, nem mondhatnám, hogy jövendőm miatt nagyon aggódtam volna, pedig csak oly kevéssé kecsegtető volt az is, mint a többi szubalternus társamé. Az első érzés, midőn bürómat elhagytam, melynek amúgy sem voltan soha különös barátja, rendkivüli édes volt. Az a gondolat, hogy időmmel ezentul én fogok rendelkezni, s nem mások, fölötte emelkedőleg hatott reám: új világ tárult föl előttem; a kényszer minden szabályát hátam mögött hagytam, s szörnyü büszke valék abban a szerencsében, hogy valahára magam ura vagyok. Nem törődtem az áldozatokkal, a mikbe ez az álmodott függetlenségem kerülhet; a jövendőnek bizonytalan képei inkább nyugtalan kiváncsisággal, mint aggodalommal tölték be keblemet; s elvégre mi bajosabb és szenvedhetlenebb érhetett volna engem azon éhetetlen filiszter-életnél, melyben eddig vegetálnom kellett!?

Oh, ez az átkos ellentét, mely természetemben rejlett, s annyi keserves szenvedésnek forrása lett! Midőn könnyelmüségem nem engedett mindenre „nem“-et mondani, az ellentállás ingere nem engedte meg, hogy cselekedeteimet mások

mértéke szerint idomítsam. Ütereim oly sebesen lüktettek, mintha az elmulasztottat utól kellene érniök, s eszem a legmerészebb ábrándvilágban tévelygett, ott keresvén tápot merész röptének, melyet a józan élet tőle megtagadott. Ritkán volt okom a sors ellen panaszkodni; nem mások, hanem magam gördítettem mindig a sziklákat utamba, melyek haladásomat gátolták; s mert az újat, mely után sovárogtam, utóbb kényelmetlennek találtam, a régi-nek hatalma erőt vett rajtam, s azon stádiumba lökött, hol az elme, a megszokottság bilincseiből többé ki nem bontakozhatván, előbbi rugékonyságát tökéletesen elveszti.

Márczius 17-dikén temették el a szabadságért elvérzett első áldozatokat. Koszorúkkal és virágokkal ékesített tizenöt koporsóban vitték ki őket a közkórházból a schmelczi temetőbe. A polgári őrség kezdte meg a menetet; a koporsók után az egyetemi ifjuság következett, s ezt az új nemzetőrök végtelen sora követte. A nép, mely a kórház tág udvarán már órák előtt tömegesen gyült öszsze, utóbb oly roppant számmal csatlakozott a menethez, hogy midőn az első gyászcsoport a temető kapuján belépett, az utolsók serege még a glaszikon mozgott. Oly hoszszu út ez körülbelül, mint az, a mely a budapesti lánczhidtól a Ludoviczeumig vezet. Nagyszerű tüntetés volt ez, s intő leczke azoknak, a kik sem tanulni, sem felejteni nem tudnak. Megtette hatását, tapasztalásból szóllok, azon körökben is, a hová eddig a nép-nek panaszai nem hatottak,

s a hol ezzel nem kötöttek öszsze más fogalmat, mint a vak engedelmességet és — az adófizetést.

Én és családom e pompás temetést ablakainkból néztük, melyek a glaszira szolgáltak. Szeretett nőm egyik karján fiamat tartván, a másikat az enyémbe fonván, komoly hangulatban tekintett le a hullámzó tömegre. Jóságos arczán bizonyos sötét sejtelem árnya vonult át, s könybelábadt égszín szemei kérdeni látszottak: „mikor viszik ki őt is oda, a hol e szabadsághősök nyugodni fognak?“

S életemnek e legkeservesebb pillanata nem váratott sokáig magára. Három év mulva (szintén márczius 17-dike volt) ott álltam sirhantjánál a schmelczi temetőben, s mély gyászba borult lelkemet megakartam melegíteni a nép imádságain, melyeket, úgy hivém, ma vértanui sirján a szabadság isteneihez fog intézni. De nesztelen csend uralkodott körülöttem, a hegyeket szürke köd borítá, s a nap, mely tegnap még vérpirosan áldozott le a Lipóthegy háta mögött, ma nem akart a láthatáron kisütni.

Sokáig idéztem a sírhantok közt, s még mindig nem jött senki azok közül, a kikkel ez emlékezetes napon találkozni reméltem. Végre megkérdeztem a temető őrét: „elmult-e már a szabadság ünnepe, vagy az éj homályában fogják-e azt megtartani?“

— Ei was — dümmögött az öreg — mit der Freiheit ist's pfutsch, und bei der Nacht schlaft man.“

S e válaszszal be kellett érnem. Otthagytam a temetőt, s utamat a közeleső Schönbrunn felé irányzám. A „dicsőké“-n (Gloriette) emberhangokat hallék. Két fiatal ember, köpenybe burkolva hevert a kőlépcsőkön.

— Nézd, mond az egyik, a ködben uszó fővárosra mutatván, nézd azt a nagy Bábelt, az utczáin hemzsegő tarka néptömeggel, s a kövezetén végigdörgő úri és bérlett fogatok rajával? Épületei fölött a politikai halál gyászangyala lebeg, s kitörli a vonásokat, melyeket a nép emlékezete ennek szivébe s gyermekei sírkövére vésett.

Csöndesen vonultam el mellette, a kinek képéről leolvastam, hogy rég' elfelejté vagy restelli bevallani: hogy egypár év előtt ő is — hős volt.

Elmentem egy herczegi palota mellett. A kapuból tömérdek fogat robogott ki, melyen a vendégek a fényes tánczvigalomból hazatértek. E bált a herczeg az udvar tiszteletére adta. A pezsgő és burgundi patakkint ömlött: három év előtt a népnek vére még pirosabban folyt.

Egyik gyermekkori jó szokásomat, mely sohasem hagy a templom előtt elmenni, a nélkül hogy abba egy rövid miatyánkra be ne térjek, követve, beléptem a „szent István“-templomba. Egypár viaszkgyertya égett az egyik mellékoltárnál, melynél egy ősz pap valamelyik márcziusi hősért a megrendelt misét olvasta. Az oltár előtt egy nyolczvanéves aggastyán térdelt. A földnek baja látható nyomokat hagyott homlokán, s a élet gondjai mély barázdákat szántottak

beesett arczára. Nehéz sohajjal emlité egy ifjunak nevét, a kinek úgy mint társainak nyughelyét egyszerü sírkő jelöli, melyre a szolgai lelkek még mindig nem merik az elesett vértanuk neveit vésetni. Az, a kiért az öreg imádkozott, egyetlen fia s öregségének támasza volt. — Egy másik oltárnál egy anya sírt három halványképü leányával. Még nem vetették le testükről a halál gyászszinét; arczvonásaikat bú és gond dúlta szét. Az anya férjét, a leányok apjukat vesztették el a szabadságharczban!

Szerettem volna több komoly és aggodalomteljes kérdést intézni a népek isteneihez, mielőtt a templomot elhagytam. E perczben azonban vad moraj, pohárkoczczintás, s harsány énekszó ütötte meg fülemet. A templomhoz közel eső vendéglőből jött, a hol a hoszszu asztalok körül egy sereg fiatal ember ült; ettek, ittak, dorbézoltak, éltették a „deutsches Vaterland"-ot, arczon csipték a csinos pinczérnőket, kupletteket ordítottak a legújabb külvárosi „posse"-ból, s végre a kancsókat, poharakat és tálokat magukkal rántották az asztal alá, honnan rövid idő mulva az atyáskodó policzáj mindnyáját — hűs helyre vezette.

Igy ülték még az 1848-iki márczius 17-dikét három év után az osztrák fővárosban!

X.

A Bécsben járt magyarok üdvözlését nem sokára a bécsi tanuló ifjuság viszonozta Pozsonyban. A küldöttséget, élén Fischhof Adolffal, Szarvadi Frigyes köszöntötte; majd Wesselényi

Miklós a „zöldfa“-vendéglő erkélyéről gyújtó beszédet intézett hozzá; később a rendek fogadták, s Szentkirályi meleg és mélyen megindító szavakkal felelt az átnyújtott adreszre, mely sok ezer példányban kinyomatva osztatott szét a városban. Másnap a fiatalság a miniszterekhez tisztelgett; először Kossúthot ment üdvözölni, hol dr. Hammerschmidt Károly, a ki később Abdullah bey nevet öltött Törökországban, szónokolt; aztán Deákot, a kinél Fischhof beszélt, s végre Batthyányt, a kit Herrmann orvosnövendék köszöntött föl. A válasz, melyet a fiatalság e három jeles férfiutól nyert, kifejezte a rokonszenvet a „miveltségben előhaladt német nemzet“ iránt, s azon biztositást, hogy „az osztrák nép szabadságharczosai számithatnak a magyarok támaszára.“ A küldöttség három napig időzött Pozsonyban, s mindenütt, akár egyenként, akár csoportosan jelent meg, meleg kitüntetésben részesült. A város legelőkelőbb hölgyei a bécsi egyetem számára nehéz selyemből készült háromszínü zászlót ajándékoztak, melynek nyelén harmincz úrnő neve volt ezüsttel beverve, a kik annak átadásával a magyar ifjak szinét siettek megbízni. — — —

Ezalatt én és társaim mintegy három vagy négy hétig élveztük a függetlenség gyönyöreit. Legkevesebb ember tudja, milyen kincs ez? s ha tudja is, vagy anyagi körülményei vagy életállása nem engedik őt e kincsnek teljes birtokába jutni. Hivataloskodásom eddigi ideje alatt nem tartottam magamat másnak, mint egy szegény rabnak, a kit az ólombányákba küldtek dolgozni.

Azokat, a kik nálamnál alárendeltebb állásban voltak, azért, mert szüntelen a nagyok lábai körül mászkáltak, megvetni, a fölebbvalókat pedig, mert többnyire zsarnokok voltak, annál fölfuvalkodottabbak, minél alázatosabbak voltak fölfelé, utálni tanultam. Mondják, hogy a legmagasabb körökben csupa kegy és nyájasság uralkodik, méz és édesség minden; magam tapasztalásából csak annyit tudok, hogy a főherczegek akármelyikével könyebben beszélhettem, mint a kanczellária irattári igazgatójával. Az is bizonyos, hogy minél lejebb szálltam, annál több nyerseséget s elbizottságot találtam. A törvény és a szokás gondoskodtak arról, hogy a hivatalt tisztelni kell, s ez a középszerü lelkekre nézve elég volt, hogy hivatalos minőségüket a társaskörökbe is átvigyék. A nép (s e nevezet alatt nem a legalsóbb osztályt értem csak) a csömörletig alázatos az iránt, a kit a hivatal nimbusza környez; de tökéletesen közönbös lesz irántad, mihelyest a magánéletbe huzódol viszsza. Nem tudja fölfogni a függetlenség valódi becsét; azokat tiszteli (?) csak, a kik parancsolnak neki; reá nézve e szó: „szolgálni“, azonos a becsülettel. A rang és rendjelek által ki nem tüntetett csöndes foglalkozás a tudományokkal az ő nyelvén: „henyélés“; ha a munka és szorgalom eredményét nem látja, nem hisz abba; a foglalatosságot, melynek jutalmát nem veszi észre, hiábavaló időfecsérlésnek tartja. Azt kérdi, miért pazarolják az időt a csillagok járásának kiszámításával, mikor meg nem foghatja, mily hasznát veszi az emberiség e „bo-

londság"-nak? A tudóst, a bölcset, a valódi szabadság és fölvilágosodás érdekében működő emberbarátot szintoly henyélőnek tartja, mint a kóbor czigányokat, midőn az „udvari" lakájok, kapusok és ajtónállók előtt kalapját emeli, mert — hivatalt viselnek.

S az ily nép aztán megérdemli, hogy oly országnak legyen lakója, a hol a helyett, hogy az osztályok kölcsönös közeledését előmozdítanák, valamint azt a korszellem követeli, a választófalakat még magasabbra emelik, mint valaha; s a hol nevetséges agyrémnek tartván azon demokratikus szagu tant, mely azon megkülönböztető jeleknek tulajdonít csak maradandó értéket, melyeket a természet szokott kiosztani, mely sem bárókat, sem „Ritter"-eket nem ismer: rőfönkint mérik a nagyságos és méltóságos czímeket az országos büdget rovására, melyhez a „kanaille"-nak is megengedik filléreivel hozzájárulni azon gyönyörüséges élvezetért, melyet proletárius szemeinek a szalagos gomblyukak nyújtanak. —

A magyar miniszterium kinevezésével a régi hivatalos járomba tereltek ismét bennünket. Magyar külügyminiszter Bécsben herczeg Eszterházy Pál, államtitkár Pulszky Ferencz lett, a ki a miniszterium kiegészítésére felhozta magával Szontagh Pált és Henszelmann Imrét. Ráadásúl még Wargha Istvánt is kinevezték ide titkárnak. Kossuthnak meghittje volt, s különös utasításokkal volt ellátva, melyek közé azonban alig tartozott az a kiméletlen, durva bánásmód, melyet e jó úr különösen a miniszterium alsóbb tisztviselői

ellen gyakorolt, s a mely fő oka volt annak, hogy sokan közülünk az uj aerát nem találták oly kecsegtetőnek, mint a milyennek eleinte mutatkozott, s attól tartottak, hogy — csak rabságot cseréltek. A mi engem illetett, megmaradtam transzlátori (tolmácsi) minőségemben. Előmozdításomról szó sem volt; mert hát ürügyet találtak mellőztetésemre abban, hogy nem akartam Pesten családommal együtt hazafiságból éhen meghalni, a mi bizonyosan megtörténik, ha azon szerződés alól, melyet az „Életképek" további folytatására nézve 1846-ban az ellenzék legkiválóbb férfiai velem kötöttek, de az akkori körülmények közt, kormányellenes értelménél fogva semmiféle biróság előtt nem érvényesíthettem volna, Kossúth és Teleki László engem önként föl nem oldanak, s többi aláiró társai nevében is meg nem egyeznek abban, hogy az Apponyi-kormánytól rámtukmált bécsi állomást, a mely jelentéktelenségénél fogva sem engem, sem a pártot melyhez tartozni szerencsém volt, nem kompromittálhatta, habozás nélkül elfoglaljam.*) — Pulszky, a ki az említett szerződés egyik aláirója volt, s annak felbontásába (tán takarékossági szempontból is) hasonlóképp' beleegyezett, nem fogadott oly nyájasan, mint régi elvbarátoms dolgozótársamtól vártam. Szememre vetette az aposztasziá-t, mely igazolatlan ráfogás volt, s szerencsének mondá reám nézve, ha meghagynak annak, a mi voltam: ugyanazon alárendelt állásban,

*) L. „Emlékiratok" 3. kötetét.

s ugyanazon csekély fizetéssel. Ehhez járult még néhány nap mulva Heckenast levele Pestről, melyben az „Életképek“ szerződését a változott sajtóviszonyok miatt fölmondá, a mi által évi hatszáz forinttól az ő, s még hatszász forinttól Jókai részéről, a ki azokat évi tiszteletdíjul kötötte le nekem, egyszerre elestem. Képzelhetni, hogy e viszontagságos körülmények nem igen bátorítólag hatottak kedélyemre, s méltó aggodalommal töltöttek el engem a magam és családom jövendője iránt. Igaz, hogy később mind Kossúth, mind Pulszky, a ki nem sokára háttérbe szorította a gyöngetehetségü s tehetetlen akaratu külügyminisztert, ennek csak a „figuráns“-i szerepet hagyván, teljhatalommal átvette a miniszterium vezetését, érzékeny veszteségemet némileg azzal pótolták, hogy az első a „Kossúth hirlapja“ bécsi levelezőjének választott havifizetés mellett, a másik meg a hajdani kanczellária, most már a külügyminiszterium épületében egy több szobából álló csinos és kényelmes lakást rendelt számomra; de e „beneficiumok“-ért utóbb busásan meglakoltam, s azoknak árát nagyon is drágán megfizettem, a mire egyébiránt még vissza fogok térni.

Gondjaim nagyobb részétől ilyképpen megszabadulván, derültebb szint kezdett ölteni minden körülöttem. Hivataloskodásom sem terhes, sem kellemetlen nem volt. Folytonos érintkezésem Pulszkyval, s Szontagh és Henszelmann szellemdus társasága elfelejteté velem azt a jelentéktelen szerepet, melyet az egymást sebesen követő világesemények rohamában játszottam.

Sem állásom-, sem tehetségemnél fogva nem levén valami nagyobb politikai szereplésre hivatva, maig sem foghatom meg, mint jutottam a feketesárgák táborában azon akkoriban életveszedelemmel járó hirhez, hogy a forradalmi mozgalmaknak Bécsben nemcsak részese, hanem egyik előidézője is voltam? Már e váddal ártatlanabbat alig sujthattak volna, mint engem! Különös buzgósággal terjesztette pedig e hirt bizonyos Domokos László ur, a ki Biharból, hol főbirói hivatalt viselt, kegyetlenségei miatt, melyekhez a többi közt az is tartozott, hogy egy rabnak huszonöt botot veretett a hasára, megugrasztatván, Bécsbe jött „spitzli"-nek — királyi tanácsosi czimmel. A „Hof"-on lakott ama lerombolt öt- és hatemeletes házak egyikében, a melyek helyén most a hitelintézet pompás épülete emelkedik. Lakása két nyomorult szobából állott a legfelsőbb emeletben; az a zug, a hol hált, a lépcsőkre nyilt, s innen, valahányszor valakit fölbotorkálni hallott, azonnal a „Gott erhalte"-t kezdte hangosan dúdolni, azt akarván ez által kijelenteni, hogy a „jó érzelmü" állampolgár mindig ébren van, s minden perczben kész a felséges uralkodóházért — énekelni. Reám és Henszelmannra különös pikkje volt, s ha a vésznapokban tőle függött volna, aligha járnánk most mindketten az élők közt. Szerencse, hogy ama körökben, a hol akkor az emberek fejével csak úgy játszottak, mint a billárdgolyókkal, nem sokat adtak e hiábavaló ember boszúvágytól telt föladásaira, úgy hogy ezek az előszobákból ritkán hatoltak beljebb.

A figyelmet azonban mégis reánk vonták, a mely később igen viszontagságos lett, s nekünk s mieinknek igen sok kellemetlen napot szerzett.

Az említett pikknek oka egy meggondolatlan tréfa volt, melyet magunknak e bélyegzett egyénnel megengedtünk. Úgy junius felé volt azon évben, hogy Domokos ur érezni kezdé, miszerint a spiczlikre nézve nem igen jó levegő jár Bécsben, s besompolyogván a magyar miniszteriumba, Pulszkytól útlevelet kért Biharmegyébe, hová, míg a fergeteg elmult, viszszavonulni akart. Pulszky őt Warghához utasítá, a ki az útlevéllel egy pecsétes levelet adott át neki a nevezett megye akkori főispánjához, a melyben Domokos uramról úgy nyilatkozott, hogy már sokkal becsületesebb embereket akasztottak föl nálánál, s nem ártana, ha a levél átadójával is így cselekednének. Persze, hogy ennek spiczli létére jó orra volt, s miután megszagolta a levél tartalmát, tanácsosabbnak tartotta, inkább Badenban, a jóérzelmüek ezen hirhedt fészkében, mint hazájában keresni menhelyet. Wargha mindenesetre túlhajtotta a tréfát, mert akkoriban azt könnyen félreérthették volna, s Domokos uramat csakugyan fölmagasztalják. Magunk is attól tartottunk, hogy ilyesmi történt vele, midőn hónapokig mitsem hallottunk felőle. — Azonban eljött a november; Windischgrätz seregei betörtek a fővárosba, a „jóérzelmüek“ kimásztak ismét odujokból, a spiczlik szájkosár nélkül futkoshattak az utczákon s — Domokos úr is fölbukott a láthatáron; ült a Daum kávéház egyik szögletében, pislogó szemeit

a be- és kimenőkön jártatván, s, mint a farkas a szentirásban, keresvén, a kit felfaljon. S itt találtuk őt én és Henszelmann barátom, midőn egy szép reggel, a mikor még Windischgrätz nem kezdte meg a hóhérkodást, benyitottunk a Daumba, mely néhány nap előtt még a szabadelvüek gyűlhelye volt, most pedig a „par excellence“ sárgafeketék tanyája lett. Alig pillantottuk meg a drága szökevényt, midőn oda siettünk hozzá, s Henszelmann tettetett csudálkozással kérdé :„ Hát Herr von Domokos nem akasztották föl magát odahaza ?“ Még most is látom azt a mérges pillantatot, melyet a megszólított e szavakra savószürke szemeiből ránklövelt. „Várjatok csak — dümmögött dühtől elfojtott hangon — meglássuk, kit akasztanak föl előbb, engem-e vagy titeket ?“ s fölrugván a széket maga alól kirohant az ajtón, melynek küszöbén még egyszer megfordult, s fenyegetőleg mutatta vaskos ökleit.

S ez idétlen tréfáért keservesen meglakoltunk, s nems okára érzékenyen tapasztaltuk : hogy — ha ingereltetik — még a fogatlan eb is tud marni.

XI.

Az az úgynevezett „kollegiálitás,“ mely 1848 előtt, s még azután is az egyrangu és állásu hivatalnokok közt létezett, nagyban különbözött attól, a melyet egyéb testületeknél tapasztalni lehetett. Úgy tekintették magokat, mint egy keleti „karavann,“ mely, különválva a hozzá nem tartozó utazóktól, e g y sátor alatt hál. Dúlt légyen is köztük a békétlenség, irigység, pletyka

és rágalom ördöge: külsejükre nézve mégis nyugodtak- és megelégedetteknek látszottak. A barátság zászlaját tüzték ki mindenütt, s minden harmadik szavuk e mézes megszólításból állott: „Kedves kollega uram!“ E testületet oly házassághoz lehetett némileg hasonlítani, a hol kivülről a szerelem világa süt, belülről meg harcz és háború uralkodik. Tagjait könnyen megismerni lehetett azon sajátságos vonzerőről, melynél fogva oly hamar megtalálták egymást az „aktá“-k és „faszczikulus“-ok poros világában, a hol egészen elemükben voltak, s a melyen kivül oly kényelmetlenül érezték magokat, mint a szárazra potytyant csuka. Madártávlatból tekintve úgy tetszett, hogy a legszebb harmoniában élnek együtt, s úgyis volt, — de csak akkor, ha őket megbántotta vagy fölingerelte valaki, a mikor aztán magán czivódásaikat felejtve rögtön „klubb“-á alakultak, melynek föladata a „közösellenség“ megsemmisitésére irányult. Különben pedig szivük emléktáblájára legelől drága énjüket irták, s ennek érdekében tán készek lettek volna még az ördögnek is fát szállítani a pokolba tulajdon testvérük megsütésére, ha abból valami hasznot remélhettek. — —

Ily különös szinben tünhetett föl e specziális faj gróf Batthyány Lajos előtt is, midőn annak alsóbb foku tagjait, a kik a miniszter-elnöknél Bécsben léte alkalmával tisztelegni akartak, oly fanyar módon fogadta, a milyenhez eddig a bürokratikus világban szokva nem voltak. Miután ugyanis e jó urak „Frankfurt városá“-ban, a hol

a gróf szállva volt, mintegy másfélórai várakozás után, a folyosóról annak szobáiba léptek, ő excellencziája hálóköntösben, s a tisztelgőknek hátatfordítva állott Zsedényivel az ablaknál, a honnan amúgy félvállról kérdezte őket, hogy „mit akarnak?“ Alig kezdte azonban a csoport szónoka, Hänisch Ferencz segédhivatali tiszt (később „királyi tanácsos“-i czímmel nyugalmazott, azóta meghalt irodaigazgató) tolmácsolni hódoló érzelmeiket — német nyelven, mely a magyar udvari kanczelláriának, a hol az illetők azelőtt szolgáltak, hivatalos nyelve volt, midőn a gróf hirtelen fordulattal a szónok felé ment, s ennek frakkjára mutatván ingerülten kérdé: „ez-e a gálaruha?“ Az ily váratlan módon félbenszakasztott „orátor“ nem talált hevenyében más mentséget, mint hogy Bécsben eddig valamennyi hivatalnok ily öltönyben szokott tisztelegni, s hogy a jelenvalók csekély fizetése nem engedi, hogy oly drága ruhát csináltassanak maguknak, mint a magyar. A gróf félvállról hallgatván a mentséget, melynél a semmi aligha jobb nem lett volna, ismét az ablak felé fordult, s a deputácziónak könnyü kézlegyintéssel értésére adta: hogy mehet! — Nem is kereste ez sokáig az ajtót, melyen egymás után kiosontak, lefőzött arczukon azon alázatos kérdést koczkáztatván: mily neméhez a „gálaruhá“-nak tartozik a gróf úr „Schlafrock“-ja, melyben egy hivatalos testület tisztelgését fogadni méltóztatott?

Igaz, hogy Zsedényi azonnal utánnuk ment a távozóknak, s a miniszterelnök „rosz kedvé“-t

azzal a sok kellemetlenséggel igyekezett kimenteni, melyet neki a bécsi német miniszterium fejessége, meg az első rémültéből újra felocsudni kezdő „kamarilla“ okoz; a mi azonban ő exczellencziáját nem fogja viszszatartóztatni, hogy a szubalternus személyzet jövendőjéről „atyailag“ gondoskodjék. — De az udvari tanácsos úr alig ismerte e tisztes testületnek, mely rövid idő előtt még az ő és nehány kollegája kommandója alatt állott, gyönge oldalát, midőn föltette róla, hogy a kilátásba helyzett jobb jövendő banális frázisával meg lesz nyugtatva, főleg mikor ehhez — uti exemplum docuit — még azt a kedves mézesmadzagot sem használták. E jó urak nem felejték még el azon nem rég' múlt dicsősé ges időt, hol e parányi előszó „udvari“ még a kályhafűtőt is bizonyos nimbuszszal környezé, s a körön kivüliekre oly varázshatást gyakorolt, hogy a magyarember, ha ügyesbajos dolgai őt Bécsbe szólíták, már az udvari kanczellária kapuja előtt lekapta süvegét, s még a feketesárga zubbonyba öltöztetett kapust is nagyságolta, nehogy a köteles respektust e mindenható „dikaszterium“ (Hofstelle) legkissebb tagja iránt is megsértse. — Igen elevenen emlékeztek még, mint csúsztakmásztak annak hajlékaiban sokan azon nagyszáju vidéki zsarnokok közül, a kik otthon és a megyegyüléseken szüntelen a szabadságot és függetlenséget hangoztatták, s orrukat oly magosan tolták a levegőbe, mintha folyvást füstöt szagolnának, odafönn pedig (a kanczelláriában) egy kis czimecskevagy udvari állomásért valóságos búcsut jártak

egyik büróból a másikba, csupa édesség és alázatosság voltak, és csak egy magyar istenre, s ennek prófétájára: az udvari kanczellárra esküdtek!

Mindez még igen friss emlékezetükben levén, nem volt csuda, hogy a fogadtatást kissé — szokatlannak találták. Viszszatetszett nekik, hogy azt a bánásmódot, melyet ők, midőn még a „Vordere Schenkenstrasse"-ban a sok „füst"-tel dolgozó magyar államgépnek kerékszegei voltak, azok ellen gyakoroltak, a kiket a szükség vagy a hiuság oduikba vezetett, most ők is kénytelenek türni, s ez által oly zérussá törpültek, a milyennek ők azelőtt a többi halandót képzelték, ha legalább is „udvari akczeszszisták" nem voltak.

A megsértett hiuságnak — mert önérzettel szolgalelkek nem birnak — e pórul járt tisztelgés bő anyagot nyújtott az elégedetlenségre. Nem volna hihető, ha szemünk előtt s bőrünk rovására nem történik, mily elkeseredéssel volt a földre terelt bürokratia szaturálva a magyar uralom ellen, s mily sokan foglalták hivei közül mindennapi imádságukba Metternich és Sedlniczky neveit, midőn a becsületes hazafi örömhimnuszt énekelt az abszolutiszmus sírja fölött. Fájdalmasan tapasztaltam, mit lehet elkövetni mindent a „loyalitás" színe alatt, hogy tér nyiljon a személyes gyűlölségnek! A „Domokos"-ok oly szaporán nőttek mint a gombák, az ellenségeskedés nyilt homlokot mutatott, s minden egyéb érdek, a boszszuálláson kivül, háttérbe szorult. Támadtak az új miniszteriumhoz szegődött régi

hivatalnokok közt többen, a kik az előfordult hivatalos viszályokat, melyek onnan eredtek, hogy azok, a kiknek kormányozni, s azok, a kiknek engedelmeskedni kellett, nem voltak mindig tisztában azon határok fölött, melyek közt szükség volt maradniok, ha az együttlétet türhetőnek akarták egymásnak tenni — elkeserítő ürügyül használták azon zászló elhagyására, a mely jólétet és becsületet szerzett nekik, s átszökvén az ellenség táborába oly szerepet játszottak, mely sokkal inkább lealázta őket, mint azok a csekély bántalmak, melyeket csak megtört gőgjük láttatott velök óriási nagyoknak!

XII.

Van oly barátság, mely nem sokkal több az ismeretségnél, s néha még ennél is kevesebb, miután sokan barátoknak czímezik egymást, s jóformán a nevét sem tudja egyik a másiknak. A mit a nyilvános életben barátság gyanánt árulnak, az nem egyéb mint az érdek és haszonlesés barátsága. Az élet és a körülmények szigora vajmi hamar elfelejteti azt a nemes érzést, melyet a fáradt vagy életunt kebel nem tud többé megőrízni. Ifjuságí rajongás volt, mely elrepül, mint a meleg nyári szellő, ha az élet őszébe lépünk. Az érettebb koru férfit, a kit hivatala vagy egyéb foglalatossága elfásít, ritkán kötik eleven emlékek ifjuságí társához. A barátság is a szerelem sorsát osztja: hideg okoskodás foglalja el az érzelem helyét, s mielőtt a szív megkérdeztetnék, már a fej válaszol, a rideg számoló

ész, mely a lélek hajlamaival mitsem törődik. A világnak barátsága nem szokott egyszersmind a szíveké is lenni: „csak a gyarlóságok szövetkezése az,“ vagy „egyesülés a mulatságra,“ mint Addison mondja.

Igy tekintettem én is azt az úgynevezett barátságot, melyhez Bécsben kénytelen jutottam, s melyet egészen érdeme szerint méltányoltam, midőn mindenkivel türhető, de bizalmas lábon senkivel sem álltam. S csak akkor, midőn a kanczellária föloszlatása után szabadabb és elevenebb elemekkel ereszték föl a hivatalos maradékot, akadtam azok közt egy pár régi jó barátra, a kiknek társaságában az akkori komoly időkben is sok vig és kedélyes órát töltöttem, a melyekre még most is szivesen viszszaemlékezem. E jó barátim Szontagh Pál és Henszelmann Imre voltak. Egyenlő nézetek és elvek kötöttek bennünket öszsze; s mert az akkori mozgalmas időkben oly fontos szerepet nem játszottunk, hogy egyesülésünk a kölcsönös érdekek támogatására szükséges lett volna, barátságunk őszinte és önzéstelen volt, mint minden érzelem dolga, a nélkül azonban, hogy idővel meglazult vagy változást szenvedett volna, a minek különben minden érzelem alárendelve szokott lenni.

Üres óráinkat többnyire együtt töltöttük. Kirándultunk a gyönyörü vidékbe, vagy bejártuk a bel- és külvárosokat, a hol mindennap elég látni- és hallanivalót találtunk. Ott voltunk majdnem minden macskazenénél, melyet a nép e vagy ama jelzett egyéniség tiszteletére improvizált, s

gyakran nagyobb kihágásokkal is ünnepelt. Igy történt ez például Fiquelmont miniszternél is, a kinek lakásába egy sereg proletárius betörvén, a háziúr hon nem létében a tükrökön és butorokon töltötte ki boszúját, s tán még több garázdaságot is követ el, ha a deákok nem interveniálnak ama tétlen policzáj helyett, a melynek bátorsága, úgy mint valamennyi nagy és apró zsarnoké e mozgalmas időkben, tökéletesen csizmaszárába szállt. Különben nem egy „bukott nagyság"-gal találkoztunk e mulatságos „szerenád"-oknál, a' kinek képéről az éji homályban is világosan le lehetett olvasni, mily szívesen venné e kitüntetést, ha ezt a dolgok rendes rendetlensége ismeti beálltával loyalis érdemei fölszámitásába betudhatná. Arról azonban, hogy okult-e volna ő méltósága vagy exczellencziája ez esetben a — mások kárán? méltán kételkedni lehet. —

Egy délután a belváros egyik nagyobb piaczán, a „Hof"-on, a hol Henszelmann barátom már a jövendő „Bécsmegye" diszes vármegyeházát szerette volna látni, szokatlan néptolongás kelté föl figyelmünket. Közelebb menve, furcsa látvány kinálkozott szemeinknek. Egypár útczai siheder rozzant, nyikorgó kerekü talyigán egy középnagyságu tyúkketreczet vont maga után, a melyben egész testén remegve és öszszezsugorodva egy rútképü rőthaju ember ült. — „Á Spiczel, á Spiczel!" ordított ezer torok körülötte, s ugyanannyi dorong és furkósbot tánczolt szabálytalan taktusban a ketrecz oldaldeszkáin.

Valahányszor az abban guggoló ficzkó el akarta képét takarni vagy fordítani a tömeg kiváncsi szemei elől, e szándokát a ketreczbe benyuló kezek, vagy ha azok el nem érhették, a botok és furkók nem éppen a leggyöngébb módon azonnal meghiusíták. Úgy hallottuk egy ismerősünktől, a kivel a tömegben találkoztunk, hogy e jó madarat valahol a Rossauban csipték el, s most az „aulá"-ra akarják szállítani a deákok tribunálja elé, melynek itéletét a nép mindig pontosan végrehajtani szokta. Az efféle „expedicziók" — habár nem ily drasztikus módon történtek is mindig — akkoriban napirenden voltak, s az oktoberi napokban magam is jelenvoltam a mi egynapi kamarilla-miniszterünk, Récsei báró vallatásánál az „aulá"-n, hová őt a nemzetőrök kisértették be a wiedeni „lineá"-tól, melyen éppen bérkocsin akart a „kedves bán"-hoz kiszökni. De erről később!

A ketrecz körül egy magas, szőke fiatal ember forgott, a ki a fogolynak „salva gvardiá"-ját látszott képezni, mert azt nem egyszer óvta meg a tettleges bántalmaktól. S a ki e felbőszült tömeget látta, mely, mint bizonyos állatok, ha vért látnak, mindig dühösebb lett s mind ingerültebben nyomult áldozata közelébe, meggyőződhetett, mily nehéz volt a közvetítő szerepét játszani! Azonban itt is bebizonyult, a mit a történet számos példákkal illusztrál, hogy a legakaratosabb nép is leveti vad erélyét, mihelyest erősebb kézre talál, a mely őt vezetni kész. A legkritikusabb perczben, midőn a tolongás a ketrecz körül már a fogolynak életveszedelmével járt, a fiatal ember

két proletarius hátára fölkapaszkodván, stentori hangon kiáltott le a féktelen tömegre: „Ez az ember az én oltalmam alatt áll; a ki tehát őt bántani meri, annak velem lesz dolga. Kihallgatlanul senkit sem szabad elitélni; ha bűnös, lakolni fog; erről jót állok nektek; és ti tudjátok, hogy a mit igérek, azt meg is tartom!“

E teljes erélylyel s kigyuladt arczczal ledörgött szavak nem tévesztték el hatásukat. „Giskra vivat hoch!“ hangzék ezer torokból. A kedélyek csillapultabbak lettek, s a beketreczezett, a kinek homlokára ökölyni nagyságu verejtékcseppeket sajtolt a halálos félelem, szabadabban lélekzett. Nyugodtabban türte kritikus helyzetét, a melyet szégyenítőnek spiczli létére aligha talált, s háladatosságból a „salvus conductus“-ért konfiskált pofáját gyakrabban mutogatta a tömeg vad mulatságára. A menet több tragikomikus intermezzok után valahára elért az aulához, melynek kapuja e jó madárnak s közvetlen kiséretének befogadására megnyilván, a komédiának első fele egyelőre véget ért. Hogy mi történt a tüzes népszónok védenczével odabent? nem tudom; hihetőleg vártak, míg az első roham elmulik, s aztán azt tanácsolták neki, hogy „il a berek, nád a kert,“ a sógor pedig e jó tanácsot követve, rést keresett Windischgrätz táborába, s jelenleg tán biztos nyugalomban költi el valahol a közösbüdget rovására ideíglenes penzióját. —

Ez alkalommal láttam tehát először Giskrát, a ki a magyarokat később arról akarta kapaczitálni, hogy a „deutsche Cultur“ már ezer év előtt vi-

rágzott, miután Varus, híres hadjárata alkalmával, már a német vasuti mappákat használta. Rokonszenves alakja s bátor föllépte, ha csodálattal nem is, de bizonyos nemével azon önkénytelen tiszteletnek töltött el bennünket, a melyet mindenki iránt érezni szoktunk, a kit esze vagy tehetségei által a „profanus vulgus“ közt feltünni látunk. Ki gondolta volna, hogy e furfangos útczai kaland évek mulva főoka lesz annak, hogy Giskrát a bécsi ügyvédi állomások betöltésénél mellőzték, s hogy ennek a következménye aztán a — „miniszter-fauteuil“ lett.

Elmondom híven, a hogy' történt.

Mintegy tiz évvel ezután egy reám nézve igen kellemetlen családi ügy elintézése végett, Ghyczey Samu és Ráth György barátim tanácsára, dr. Giskrához fordultam, a ki akkoriban a főváros legnevesebb ügyvédjének, dr. Mühlfeldnek első konczipiense volt. Ez a dr. Mühlfeld különben rémitő dühös czentralista és magyarfaló volt. Ha tőle függött volna, most már vagy mind németek volnánk, vagy visszalódultunk volna — Ázsiába: tertium non dabatur. A hol csak lehetett, kitünteté ellenszenvét irántunk, s megragadott minden alkalmat magyarellenes demonstrácziókra. Igy mikor az erdélyi szászok, a kiket Schmerling mézes szavainak s még valaminek sikerült a „Reichsrath“-ba terelni, Bécsbe érkeztek, ezek tiszteletére nagyszerű lakomát rendezett, melynél a magyarokat rendre a — pezsgőüvegekbe fojtották. Azt is beszélték a doktor úrról, hogy egyszer egypár tolnamegyei svábot, a kik

urbéri peres ügyeikben ide föltévedtek, „simpathie-meeting“-re hítt meg a hitzingi „Ujvilág“-ba, s ebéd fölött hoszszu beszédben, mert beszélni sokat tudott, élénk sajnálatát fejezé ki vérei előtt, hogy „idegen zsarnokaik“-at, t. i. a magyar földesurakat, nem lehet úgy megenni, mint a rántott csirkét tojásos salátával.

Különben nekem Giskával, s nem princzipálisával volt dolgom, s ha viszszatetszett is ennek bürójába bekopogtatni, kénytelen voltam mégis azt tenni, miután, mint a példabeszéd mondja: „a szükség törvényt ront,“ s akkoribban még lámpával sem lehetett volna egész Bécsben valamirevaló ügyvédet találni, a ki Mühlfeld uramnak magyarfaló ellenszenvét, melyet fölülről külön kegyosztások s kitüntetések által kegyesen szítottak, nem osztotta volna. De azért, hál' isten, még mindig nem ettek meg bennünket!

Giskra, megvallom, nem rosz benyomást tett reám. Csinos külseje, szellemes arcza, s nyájas modora bizalmamat azonnal megnyeré, s biztositást nyújtott ügyem kedvező kimenetele felöl. S úgyis lett. Dolgaim Giskra erélyes és búzgó közbenjárása folytán néhány hét mulva rendbejöttek, s nagy tehertől szabadult meg nem annyira erszényem, mint lelkem. A tiszteletdíjat ügyvédem azon kijelentéssel utasítá vissza, hogy azt ily csekély fáradtságért el nem fogadhatja; mindazonáltal ezt oly nagy szivességgel viszonozhatnám mégis, melyért nem **én**, hanem **ő** lenne a legnagyobb hálára lekötelezve. S miután arra késznek nyilatkoztam, elmondá: miszerint ő e na-

pokban egy Bécsben megürült önálló ügyvédi állomásért folyamodott; az ügyvédi kamara s az országos törvényszék kedvezőleg is nyilatkoztak mellette; kevesbé jól a főtörvényszék, melynek elnöke Schmerling, Giskrának egykori frankfurti kollegája, őt egyébiránt bizonyossá tette, miszerint különvéleményében (votum separatum) folyamodó barát-jának érdemeit annyira kiemelte, hogy a kérdéses állomást okvetlenül el kell nyernie, hacsak, mint keserü ironiával megjegyzé, odafönn az ő szavára hallgatnak, s votumát, mint ezt már több ízben tették, nem dobják az asztal alá; továbbá hogy a kérdéses ügy jelenleg az igazságügyi miniszteriumnál van végeldöntés végett, s én azt „egypár jó szóval" Nádasdy miniszternél, a kinek mint hallá, még azon időből, midőn az urbéri legfőbb törvényszéknél elnöki titkára voltam, különös kegyében állok, sikeresen előmozdíthatnám.

Persze sem Giskra, sem a többiek nem tudták, hogy ez a „különös kegy" csak abból állott, hogy hivatalos teendőim kivül ő excellencziája még magán levelezései vezetésével is megbizott, s gyakran meghítt jólterített asztalához: a mi kedves kollegáim előtt, a kiknek ritkán jutott a szerencse, hogy szájukat a miniszter asztalkendőjével megtörölhessék, hihetőleg igen különös kegynek tetszhetett.

Nem is tartám szükségesnek erről Giskrát bővebben fölvilágosítani, mert még balul magyarázhatta volna szerénykedésemet, én meg nem akartam hálátlannak látszani. Egy szép reggel

tehát elballagtunk mind a ketten az igazságügyi miniszteriumba, mely a volt erdélyi kanczellária épületében ütötte föl sátorát, s míg itt Giskra a kapu alatt várakozott küldetésem eredményére, én a miniszter szobáiba nyitottam be.

A gróf szokása szerint azt kérdezte: „mi újság?“ mire én rendesen azt feleltem: „semmi!“ s aztán áttértünk közönségesen a napirendre. Ez alkalommal azonban hoszszabb mondókára készültem, s mivel tudtam, hogy az a bizonyos családi ügy a minisztert is érdekli, mert nem egyszer köté már szivemre annak elintézését, elmondám neki, hogy ez valahára sikerült, s hogy ezt csupán Giskrának köszönhetem, a ki ez ügyben oly ritka buzgalmat fejtett ki, mintha a magáé lett volna, s még tiszteletdíjat sem fogadott el, a mi által engem nem kis zavarba hozott, mert lehetetlenné tette neki hálámat kifejezhetni. S azután minden teketória nélkül a közel kilátásba helyzett ügyvédi kinevezésekre térvén, megkértem ő exczellencziáját, engedné meg hálám fejében kegyes figyelmét ez államások betöltésénél Giskára fordítani.

— No már abból semmisem lesz, mein Lieber! vágott szavamba a gróf. Az ily veszedelmes emberek örüljenek, ha szabadon sétálhatnak, s nem ültetjük őket a hüsre. Még csak az kellene, hogy államfelforgatási merényletükért őket megjutalmazzuk. Warum nicht gar!

Persze hogy az akkori időben bizonyos körök minden embert, a ki szabadabb eszméknek hódolt, államfölforgatónak tartottak. Ennek

tartották. Ennek tartották Giskrát is; de azért nem tágítottam, s ha meg is voltam győződve, hogy hiába teszem, adott szavamat mindenesetre be akartam váltani.

— Az ügyvédi kamara, meg az országos törvényszék nem látszanak őt oly veszedelmes embernek tartani, kegyelmes uram; bátorkodtam megjegyezni: különben nem ajánlották volna őt oly melegen exczellencziád kegyébe.

— De annál határozottaban tiltakozik a főtörvényszék ellene, mondá a miniszter. S ennek véleményére mindig többet adok, mint az alsóbb hatóságokéra, melyek közelebb érintkezésüknél fogva a felekkel nem lehetnek oly elfogulatlanok, mint amaz.

Nem tartozott hozzám e viszás bürokratikus nézetet megczáfolni, különben nyomban nevezhettem volna ő exczellencziájának egy legfőbb törvényszéket, melynek néhány birája csak oly megközelíthető volt, mint akármelyik falusi esküdt. Egyébiránt eszembe jutottak Schmerling szavai Giskrához, s nem tartám fölöslegesnek ez utóbbinak védelmére megérinteni, miszerint a miniszter úr „ismert igazságszereteténél fogva“ (obligat frázis), meg fogja engedni, hogy „kivételes esetek“ is léteznek, s hogy a szóbanforgónál latba vetendi a főtörvényszéki elnök különvéleményét is, mely a folyamodó részére nyilatkozik.

— Wirklich? kérdezte Nádasdy, s ajkait sajátságos mosoly környezé; — ki mondta ezt önnek?

— Giskra maga, kegyelmes uram, a ki ezt Schmerling tulajdon szájából hallotta; válaszolék, s ő exczellencziájára egy „kis pressio“-t gyakorolhatni hivén, elmondtam szóról-szóra, mikép' nyilatkozott ez ügyben a főtörvényszéki elnök úr, a kinek elfogulatlanságát, bátorkodtam ismét megjegyezni, a miniszter úr bizonyosan nem fogja kétségbe vonni.

A gróf rám mereszté szemeit, mint oly vakmerő halandóra, a ki őt megtréfálni bátorkodik. Méltósága érzetében azonban ezt csakhamar lehetetlennek tartván, a csöngetyü után nyúlt, s titkára által behozatá a legujabb ügyvédi „stallum“-ok betöltésére vonatkozó iratokat, a melyek egyik csomójából kivett egy okmányt, s oda nyújtá, hogy olvassam el.

S kezdtem olvasni. Ha azt mondom, hogy a sorok szemeim előtt tánczoltak, e banális frázissal igen halványan tudnám csak azt az állapotot kifejezni, mely engem az olvasás közt meglepett. Ez az úgynevezett „votum separatum“ Giskrának multját és jelenét oly fekete szinben tünteté föl, hogy a szegény „doktor“-on, mint mondani szokják, egyetlen jó folt sem maradt. Fölemlítve volt abban a 48-iki tüntetés is azzal a különbséggel, hogy Giskrának itt nem a békítő, hanem a bújtogató szerepe tulajdoníttatott, a ki a bekalitkázott spiczli mutogatásával a kedélyeket csak föltüzelni s kihágásokra ingerelni akarta. Többiben pedig (übrigens aber) Schmerling úr, a főtörvényszék véleményéhez tökéletesen hozzájárulván, erélyesen tiltakozott oly egyén-

nek fölvétele ellen a bécsi ügyvédek sorába, a ki valamint e „tisztes“ kart, ugy azokat is kompromittálhatná, a kik őt ez állomásra ajánlották.

Ez volt az a „votum,“ a melyet Schmerling úr az asztal alá dobatástól féltett azon rokonszenv miatt, a melyet abban egykori „kedves kollegá“-ja, s jó barátja iránt kifejezni méltóztatott!!

Ma sem tudom, minő képpel hagytam el a miniszter úr büróját? Alig értem le a lépcsőkön, már mindent elmondtam az ott' várakozó Giskrának, s ha én előbb szemeimnek, úgy ez most füleinek nem hitt. Még egyszer el kellett neki mondanom; a mire aztán oly dühbe jött, hogy azonnal Schmerlingre akart törni s őt kérdőre vonni. Csak nagy bajjal tudtam őt viszszatartóztatni: magának mitsem használt, engem pedig Nádasdynál kompromittált volna. Később még sem hallgatott, s én nem vehettem a miniszternek rosz néven, hogy bizalmát a „hivatalos titok“ elárulása miatt tőlem megvonta. Magam is úgy cselekedném, ha e miniszterolcsó világban valahogy engem is megkinálnának egy faczér miniszteri tárczával.

Másnap elmentem Giskrával barátomhoz, Beke Kálmánhoz, a későbbi magyar alkanczellárhoz, a ki akkoriban igazságügyi miniszteri tanácsos s Nádasdynak „jobb keze“ volt. Nem kellett neki ujra elmondanom, a mit úgyis tudott. Véleménye szerint e dolgon Bécsre nézve már nem lehetett segíteni; miután azonban ugyan-

akkor Brünnben is megürült egy ügyvédi állomás, azt tanácsolta Giskrának, folyamodjék ezért a miniszteriumnál, a mely esetben ő (t. i. Beke) támogatni fogja kérelmét. Ez által, mondá, a „doktor“ úr valahára megszabadulhatna az itteni alkalmatlan rendőri fölvigyázat alól, s geniálitása a kitünőbb vidéki tehetségek szükében sokkal hálásabb tért fog a müködésre Brünnben találni, mint a fővárosban, a hol a kormány alsóbb organumainak néha túlvitt buzgósága miatt abban minduntalan gátolva lehet. „Én legalább, jegyzé meg Beke, meg vagyok győződve, hogy Giskra úr ott rövid idő mulva oly kitünő szerepet fog játszani, a mely a kilátásba helyzett alkotmányos világban megválasztatását a „Reichsrath“-ba kétségtelenné teendi, s — „wer kann's wissen?“ — önt oly polczra emelheti, a honnan a kegyet, melyet most önnek kell elfogadnia, ön fogja másoknak osztogatni.“

Mintha jóshangon szólt volna Beke, úgy beteljesedett minden. Giskra nehéz szivvel vált meg Bécstől, elment Brünnbe ügyvédnek, ott nem sokára polgármester lett, aztán megválasztották a „Reichsrath“-ba, melynek később elnöki székét foglalta el, s végre a miniszteri fauteil-be jutott.

A mi aztán tovább történt, az nem tartozik ide. De azt az egyet mégis szeretném tudni: valjon Schmerling és Giskra urak, ha valahol találkoztak, nem nevettek-e, mint a római augurok egymásnak szeme közé, hogy a világ oly jó barátoknak tartja őket?! —

XIII.

A „Frankfurt városához“ czímzett szálloda Bécsben rég nem látott, vagy nem is látott még oly válogatott vendégkoszorút, mint a milyen 1848-ban szept. közepén gyült össze annak másodemeleti szobáiban, melyek a „Mehlmarkt“-ra szolgáltak.

Kiválóbb részét legjelesebb hazánkfiai, köztük Deák, Eötvös, Klauzál, Wesselényi Miklós, Pulszky, Luzsénszky Pál, Irányi stb. képezték, a kik a bécsi Reichsrath néhány kitünő szabadelvü tagjával (Löhner, Fischhof) e helyütt találkozván, a napi események fölött barátságos eszmecserét váltottak, midőn ugyanakkor egy emelettel alább a „kamarilla“ zsoldosai (az udvari mamelukok) Stadion gróf protektorátusa alatt alattomos terveket szőttek Magyarország ellen, melynek fiait márcziusban még „Brudervolk“-nak nevezték, később meg Europa szinéről őseik fészkébe, Középázsiába, szerettek volna visszaterelni.

Ugyanaz nap reggel utasította el a Reichsrath törpe majoritása a magyar küldöttséget, mely a két kormány közt fölmerült, s a felsőbb helyről szorgalmasan szitott differencziákat közvetlen érintkezés folytán kiegyenlíteni szándékozván, abban személyesen megjelenni kivánt.

Ebben az ülésben a cseh korifeusok: Rieger és Troján, a bécsi reakczionárius kormány akkori legkészebb szatellesei, a legdühösebb invektivákat szórták a magyar nemzet képviselői ellen. Rieger tajtékzó szájjal kiáltott föl: „Im a büszke magyarok, a kik koldulva állnak most

ajtaink előtt!“ Igaz, hogy e brutális kifakadás még hasonszőrü társainál is viszszatetszést szült, s a becsületes ellenzék részéről kemény megtorlásban részesült; de a tanulság, melyet ekkor e cseh urbanitásból a jövendő számára levontunk, néhány év mulva, úgy látszik feledékenységünk miatt, veszendőbe ment. Tán ezen uraknak is, úgy mint a horvátoknak, fehérlapot tartogatunk valahol, hogy azt — bepiszkítsák!

Az egyik páholyban, a mely a magyar külügyminiszterium számára volt föntartva, jelenvoltak Eötvös, Irányi, Luzsénszky, és az én csekély személyem. Az első három lázas nyugtalansággal hallgatta e bősz handabandákat, s alig sikerült a székükről gyakran fölpattanó Luzsénszkyt és Irányit az ajkaiba toluló hangos replikáktól visszatartóztatnom. A szelidlelkü Eötvös, a ki sohasem volt a hevesebb rekrimininácziókнak barátja, felém fordulva úgy találta, hogy „a cseh urak neveletlen kifakadásain nagyon megérzik az istállószag.“ Ennek magyarazatára tudni kell, hogy a reichsrathi üléseket akkoriban a császári „Winterreitschule“-ban tartották.

Meg kell említenem, hogy „pane Rieger“ és társai a lovarda hátulsó ajtajánál s bérkocsikban voltak kénytelenek a gyülésből távozni, mert az időközben a „Burg“ előtt öszszesereglett nép, a magyarok ellen elkövetett bántalmak hirére, oly fogadást készült számukra rögtönözni, a mely elől, velök született szerénységük- s bátorságuknál fogva, jónak látták idején kitérni.

Este aztán az említett szálloda előtt mintegy

tiz óra felé tömérdek néptömeg jelent meg égő fáklyákkal, s „vivát“- és „éljen“-kiáltások közt. Mindnyájan az ablakhoz siettünk. Deák láttára orkánszerü tapsvihar vegyült a fölkiáltások közé. Mindenki tapsolt, a ki kezeit mozgathatta, süvegek és kalapok röpültek a levegőbe, s a lárma oly nagy lett, hogy alig érthettük meg a szobákban tulajdon szavunkat. A fő- és mellékutczák annyira tömve voltak emberekkel, hogy nem hogy egy almát, hanem még egy babszemet sem lehetett volna földre ejteni.

S e tömegből egyszerre két erősvállu siheder hátára kapaszkodva bukott föl az ismeretes népszónok Tausenau, csendet intvén kezével, mert szólni akart.

Azonnal mély csend állott be. Alig kezdte azonban beszédjét e szavakkal: „Meine Herren! Auf unserer Ministerbank sitzen niederträchtige Verräther!“ midőn mint egy tüzokádó hegynek öbléből dörgött föl ezer torokból a szokásos „pereat!“ A szónoknak háromszor kellett e szavakat ismételnie; a nép meg nem győzte azokat eléggé hallani . . . hihetőleg gyanítá, hogy azok, a kikhez e hizelgő fölszólitás adreszszírozva volt, annak pecsétes levél nélkül is tudomására fognak jutni; miután az elsőemeleti ablakfüggönyök nem voltak oly áthatlanok, hogy azokon az élőszó át ne törjön a mögöttük állók füleihez. Nem szükség mondanom, hogy az érdeklett exczellencziás urak nem találván igen mulatságosnak, az oly sokszor hallottakat újra elmondatni maguknak, lassankint elpárologtak.

A szónok ez épületes bevezetés után áttért a közbotrányt szült napi eseményre, a magyar küldöttségnek az osztrák Reichsrathból történt gyalázatos kiutasítására. S tette azt a legdrasztikusabb modorban, a melyre minden becsületes érzelmü ember magát jogosítva érzé oly gyászos időben, midőn az állam rothadási krizise ellen a legerősebb dózisnak is csak haszonszenvi hatása volt.

Nem hiányzottak azonban a tréfás intermezzok sem.

Igy, midőn Tausenau uram növekedő hevében zsebjéből egy darab papirt huzott ki, s azt e szavakkal tépte szét: „Und so, meine Herren, zerreiszsze ich, wie diesen Fetzen Papier, auch die pragmatische Sanction,“ valaki elbőgte magát: „'s Militär kommt!“ mire oly panikus roham szállta meg a tisztelt sokaságot, hogy a „sauve qui peut“-nek legbővebb mérvbeni alkalmazása mellett a fáklyás hősök halomra bukfenczeztek, s elpörkölték egymás barkóját.

A néptribunus, a kit hordárai az általános zavarban földre csücsültettek, hiában erőlködött vaskos testével a nyakrafőre iramlók lábai alól föltápászkodni, s csak később, midőn vaklármának bizonyulván be az egész, a fölkorbácsolt hullámok lassankint rendes medrükbe tértek, ocsúdott föl ismét Izrael Bayardja, s vezette új csatára öszszeszedett legióit.

Valamint Antaeus, úgy merített ő is új erőt, mihelyest biztos talajt érzett lábai alatt, s „bátor lélek“-kel folytatá dörgő filippikáit a kormány

és a kamarilla ellen. Ugy bele merült ez akkoriban igen hálás themába, hogy azt éjjelig folytatja, ha Eötvös unszolására, a ki nemcsak a hoszszu beszédet, hanem az egész demonstrácziót is restelte, néhány köztünk volt fiatal hazánkfia le nem siet az utczára, s a dühös szónokot vállára kapván föl nem czipeli őt társaskörünkbe, természetesen fülhasító „vivát"-jai közt a tömegnek, mely e kénytelen kitüntetésben magát és vezérét rendkivül megtiszteltetve érzé.

Fön a szobákban aztán a marczona agitator kézről-kézre járt. Majd az egyik, majd a másik magosabb szálu vagy kövérebb termetü hazánkfiára kapaszkodott föl, s ennek a nyakán, mint az indán az ugorka, hintálózván, módnélkül komikus látványt nyujtott. Fokozódott a mulatság, midőn a nyugtalan emberke minden ölelkezés után az ablakhoz szaladt, s onnan lerikácsolt a tömegre: „Freunde, ich habe soeben die Ehre gehabt, Ungarns grössten Patrioten, Franz Deák, zu umarmen!" vagy: „Brüder, der grosse Patriot Wesselényi lässt euch durch mich an sein biederes Ungarherz drücken!" stb. Az ilyent látni kell; legfölebb képzelni lehet, de leirni nem.

Közben meg Wesselényi és Irányi szóltak meleg és engesztelő szavakkal a néphez s ez szintoly lelkesedéssel fogadta beszédjüket, mint Tausenau túlzott kifakadásait. A népet ismerni kell, hogy ezt különösnek ne találjuk.

Ezalatt Eötvös, a ki egész este szokatlan komoly volt, s a szoba egyik szögletébe viszszavonulva a népvezér fullasztó öleléseit szerencsésen

kikerülte, magához intett engem, s roszalását fejezvén ki az óriási lárma- és bőszült szenvedélyességtől kisért ovácziók fölött, azzal végzé:

— Ideje, barátom, hogy menjek. Nem szeretném, ha Lenormand jövendőlése beteljesednék rajtam, a mi a dolgok ily erőszakolt meneténél könnyen megtörténhetik. Vakmerőség volna a végzetet provokálni, mely hazámra nézve úgyis elég gyorsan fog bekövetkezni. Adja isten, hogy ujra találkozzunk, s jobb időket lássunk, mint a minőknek most megyünk eléje!

. . . . S másnap Münchenbe ment nővére, Lerchenfeld bárónőhöz, a kinél a telet töltötte. Később Szalay Lászlóval Svájczot utazta be é p testtel, de t ö r t lélekkel.

Szegény Eötvös! akkor megszökött a közelgő r e á k c z i ó elől, s midőn h u s z o n h á r o m év mulva újra és ö r ö k r e eltávozott tőlünk, még mindig nem hagytuk el védelmi állásunkat ez ocsmány rémnek agyarkodásai ellen.

S e rém, miután Bach már megadta magát, első diadalát szeptember 18-ikán ülte. A magyar országgyülés megtette az első lépést a szövetségre, s ha ez létrejön, akkor történelmünkben egy nagy fejezettel kevesebbet foglalna el a szenvedés, akkor azon harcz, melyet Jellasics pártütése kezdett, e p i z ó d lett volna, s nem katasztróf! De a magyar küldöttség, mely a szabadság közösségét irván zászlajára, fölajánlá a szövetséget és támogatást, viszszautasíttatott, a reákczió által vezérlett Reichsrath ellökte az átnyujtott testvéri jobbot, és K o s s ú t h szeptem.

20-án méltán kiáltott föl, hogy: „ezen eljárás nem nekünk válik gyalázatunkra, hanem azok homlokára süti a gyalázat bélyegét, a kik ezt tették; mert a czivilizált emberek soraiban a mely nép néppel, a mely nemzet nemzettel így bánnék, az önmaga tépte szét a népiség szentségének meghatalmazó levelét, az önmaga törülte ki magát a czivilizált nemzetek sorából!“

Megsokalták a mit a király önkényt, minden preszszió nélkül, s csak uralkodói kötelességeinek öntudatában adott, s kicsikartnak hirdeték a törvényeket, midőn minden felé lázadás és forradalom volt a napirenden. A kamarillának, hivatkozva az egész Európában dúló mozgalmakra, sikerült az agg és beteges Ferdinándtól a főhatalmat kezébe ragadni, s a király fölkent személyével oly vétkes játék üzetett, melynek alig akad párja a történelemben. Még fönállt a „szent szövetség;“ Ausztria a reákczió zászlaja alatt állva, bizton számíthatott Oroszországra! A katonai abszolutizmusnak erős pártja volt; az udvar és kormány köreiben még elég befolyással birt, egy-egy beleszóllással megzavarni az államtényezők harmonikus öszszeműködését. — Mit ért az oly szabadság, melyet csak minden más érdekeink elhanyagolása mellett tarthattunk fön, s akkor is csak formáiban, de lényegében nem; valjon azért éltünk-e, hogy megmutassuk a világnak, mily nyomoru módon bir egy nép elveszni?!

Izgalmas, borzasztó idő következett. Följegyezte azt a krónika; híven-e vagy elferdítve? nem tartozik ide. A történetet kiegészíteni vagy a tényeket újra regisztrálni, nem e lapok feladata. Csak arra szorítkozom, a miben nekem is csekély részem volt, vagy a hol én is, habár igen jelentéktelen szerepet játszottam, s a mi ennélfogva eddig ismeretlen, s nyilvánosságra nem jutott adatokat foglal magában.

Szeptember vége felé Pulszky leküldött engem Pestre Batthyányhoz, kinek élőszóval kellett elmondanom, hogy a „poroszkoronaherczeg"-ezred tisztjeiben nem lehet bízni, s hogy azokat szoros felvigyázat alatt tanácsos odalent tartani. A gróf nogorván fogadta az izenetet, azt válaszolta rá: „jól van!" s én mehettem. Kissé furcsának találtam e bánásmódot egy futár irányában, s meg is mondtam ezt Kuthynak, a ki a miniszterelnök titkára volt. Kuthy vállat vonított, s a grófnak rosz kedvét annak tulajdonítá, hogy Kossuth lemondott a miniszterségről, s e miatt nagy zavar (tán fejetlenség) a miniszteriumban. Elmentem Kossúthhoz, a ki igen nyájasan fogadott, s megerősíté, a mit Kuthytól hallottam. Ott találtam Stuller Ferit és Bajzát is, a kinek fölszóllitására egypár bécsi ujdonságot irtam hevenyében a „Kossúth hirlapja" számára, mit annál szivesebben vett, mert már néhány nap óta nem hallottak hirt a birodalom fővárosából. — Ekkor láttam utólszor Saroltát is, az „Életképek" szellemes munkatársát, Szlávy József közel rokonát. Másfél év óta mitsem változott, ugyanaz a ked-

ves, rokonszenves teremtés, a ki az előtt is mindig volt. Megmondtam ezt neki; ő mosolygott, s azt találta, hogy én sem változtam sokat — külsőleg, de az emberek azt beszélik, hogy a bécsi levegő lelkemet bepólyázta, s oly melegen tartja, hogy nem is kivánkozik más éghajlat után. Oh igenis, oly jól éreztem magamat, mint — a mákonyevő khinai, a ki mennyei elragadtatásában nem kér, nem reméll semmit; mert meg van mindene, még az is, a mit nem kért és nem remélt!!

Oktober 3-ikán jelent meg az V. Ferdinándnak kicsikart aláirásával ellátott manifesztum, mely Jellacsicsot Magyarország teljhatalmu kormányzójává, s Récseyt a bécsi magyar miniszterium elnökévé nevezte ki. Par nobile fratrum! Oly vitézek, a kik az árnyékuktól sem féltek — este! Az utóbbi úr október 6-ikán reggel önmagát instállálta a magyar miniszteriumban. Együtt volt Pulszkyn kivül az egész személyzet. Alig kezdte azonban a kamarilla e legújabb popáncza mondókáját elmekegni, tüsténti elcsapatással fenyegetvén mindenkit, a ki az útczákon kóborló tömeg közé vegyülni merészkedik: midőn egy elkésett miniszteriális irodatiszt azon rémhírrel rohan a terembe, hogy a katonaság egy része fraternizál a deákokkal és a nemzetőrökkel, s dob- és trombitaszóval vonulnak be a csapatok a belvárosba. Az osztrák tábornok úr erre megszakasztá filippikáját, melylyel úgy sem íjesztett meg senkit; azt mondta: „magamat ajánlom,“ s kiosont az ajtón. Azóta senkisem

látta őt többé a miniszteriumban. — Néhány nap mulva e vitéz urat, mint már említém, elfogták, s vallatni vitték az aulába. Rudnyánszky Kálmánnak és nekem tanuságot kellett „per oculátám“ tennünk identitásáról, s ez alkalommal olyanokat láttunk és hallottunk, melyek bennünk, minden nevettető oldaluk mellett, mély undort okoztak. A vizsgáló biró Fenneberg volt, a kinek apja Récseyvel szolgált. E körülményt az utóbbi a maga javára akarván fölhasználni, kezdte az öreg Fenneberget, mint kiváló „braver Kamerad“-ot dicsérni, mire a fiatal tréfásan megjegyzé: „Viel braver, nicht wahr, als sein ungerathener Sohn!?“ Persze, hogy a kérdezett nem mert rá „igen“-t mondani. Aztán kivallotta lelke kinjában, hogy a miniszterelnökséget azért vállalta el, mert kifizették hatezer forint adóságát, s még hatezret adtak kezébe. Kivallotta volna még azt is, hogy apját és anyját megölte, miután valahányszor ezt vagy amazt elhallgatni akarta, majd az egyik, majd a másik deák, előre történt öszszebeszélés folytán, a szobába rohant, s Fennebergnek jelenté, hogy a nép odakinn nyugtalankodni kezd, s a fogoly kiadatását követeli. Erre aztán a bíró biztatására, hogy ez nem fog megtörténni, ha nem makacskodik, az exminiszter mindenre késznek nyilatkozott. Sokaltuk már a „jux“-ot, s kértük Fenneberget, vessen véget ez émelygős komédiának, a mi meg is történt. Másnap a kamarilla hősét kiszöktettékk edves barátja, a Fehérvártól Bécsnek falai alá kergetett Jellasics táborába.

Ilyen derék férfiakat számított akkor a reákczió — hívei közt! Méltók voltak hozzá!

Ugyanazon a napon (október 6-ikán), midőn Récsey installácziója a miniszteriumban oly fényes kudarczot vallott, melynek a magyar beiktatások fényes krónikájában alig van mássa, meggyilkolták a délutáni órákban Latourt. Reggel még nem is gondoltak rá; a felbőszült nép Bachot és Wessenberget kereste, s mert ezek még jókor megszöktek (Bach egy Fischhoftól kölcsönzött nemzetőri egyenruhában, a miért aztán viszszajöttekor a miniszter úr élete megmentőjét felségárulási bűnczím alatt bebörtönöztette), Latourt áldozta föl dühének. E rémhírrel Pulszky meghagyásából még az nap este futári minőségben Sopronba indultam — egyszerü bérkocsin s Jellasics vitéz táborán keresztül. — Sejtelmem sem volt, hogy' járhattam volna, ha főnököm pecsétes levelét a soproni királyi biztoshoz kaputom oldalzsebében találják. Laxenburgban a lovaknak abrakot adattam; kocsimat egy sereg osztrák tiszt állta körül, s kérdezte, mi újság Bécsben? Elmondtam nekik természetes elfogulatlansággal a történteket, valamint azt is, hogy magyar hivatalnok vagyok, s megyek Sopronba a viszonyok további fejlődését bevárandó. Beszédemet figyelemmel hallgatták, de ha csak egyiknek is közülök eszébe jutott volna öltönyzsebembe nyulni, további mondókámat aligha torkomba nem fojtják. Még ma, harmincz és több év után is, borsódzik a hátam, ha viszszagondolok az akkori csiklandós szituáczióra!

Egyébiránt ha minden akadály nélkül jutottam át a határon, annál többel találkoztam a soproni „bécsikapu“ előtt, hová éjfélkor érkeztem. Az őrök, tán mert fölzavartam őket éji álmukból, nem a legnyájasabban fogadtak. Eleget mondtam nekik, ki és mi vagyok, s minő járatban vagyok; nem hitték, hanem mellém ültettek két pandurt fölvont fegyverrel, s behajtattak a kormánybiztoshoz, Niczky Lajoshoz. Ez már régen aludt a „whist“-nek fáradalmai után; a hajdu nem merte fölkelteni, s csak ismételt sürgetésemre s azon fenyegetődzésre, hogy ezt magam fogom tenni, sompolygott be a hálószobába, s rövid idő mulva azzal tért viszsza: jöjjek el holnap reggel! Már ez kihozott a sodromból, félrelöktem az ordinánczot, s betörtem Niczkyhez, odaadván neki az iratokat, s elmondván röviden a történteket. Azalatt a nagyságos úr kialudta mámorát, meghallgatta előadásomat, a proklamáczió kinyomatását elrendelte, aztán kezét nyújtá, elásította magát, s „jó 'szakát“ mondott. — Másnap reggel viszszamentem Bécsbe, referáltam a történteket Pulszkynak, s fölvettem Mezey pénztárnoknál futári díjjamat. — Úgy hiszem e rövid éleményecske eléggé jellemzi az akkor még javában virágzott táblabiróí világot.

XIV.

Október 31-ikén a császári sereg pusztítva és öldökölve rontott be a városba. A sötét estét megvilágitották a részeg „szoldatesz“-ka által meggyujtott „Burg“ és egyéb köz- és magánépü-

letek. Mindenki visszahuzódott, s aggódva várta, mi következik ezután?

Öt nappal később a „volt“ erdélyi udvari kanczellária egyik szobájában, mely Kossúth delegátusának, Wargha Istvánnak, az állam költségén legkitelhetőbb angol komforttal fölszerelt lakásához tartozott, Szontágh, Henszelmann, Rudnyánszky, én, és a házigazda együttültünk a whist-asztalnál és játszottunk.

A mellékasztal, jó magyar szokás szerint, különféle étel- és italnemüekkel volt megrakva, a melyek közt egy hatalmas almásrétes is pompázott, anyósom süteménye, s Pali barátomnak szenvedélyesen kedvelt csemegéje.

Ezen almásrétes, a mint később látni fogjuk históriai nevezetességü lett; olyan mint a dinnye, melyet egyik német királyunk régente megevett. Hogy mi a bajból könnyebben kiláboltunk mint ő felsége, annak oka tán — magyar gyomrunkban feküdt.

Tehát, mint mondám, „kedélyesen“ whisztünk és mulattunk együtt, a hogy' éppen kitelt azon átkos időben, midőn a politikai terrorizmus a legrejtettebb zúgokig terjedt, s a kémek és denuncziánsok gombamódra nőttek a földből. Ugyanaz nap' reggel lőtték agyon Blum Róbertet a Brigittenauban. Képzelhetni, mily nyomasztóan hatott kedélyünkre e tragikus esemény! Az ajkainkról néha lehangzott egyes fölkiáltások elég világosan magyarázták meg azt a kellemetlen benyomást, a melyet hiába iparkodtunk egymás előtt eltitkolni, s menték ki azt a kellemetlen

szórakozottságot és kevés figyelmet, melyet a játékra fordítottunk. Úgy volt, mintha valamely bűvös kéz lángbetükkel irta volna a kárpitos falakra e végzetes szavakat: „ma neked, holnap nekem!“

Az első „robber“-nek vége volt, s mi éppen az étasztal felé indultunk, midőn kopogtatnak.

Az ajtón egy császári királyi katonatiszt lépett be két gyanus kinézésü polgári egyén kiséretében.

Körülnézett; aztán felénk fordulva kérdezte: melyik közülünk az elnöki titkár, Wargha István úr?

Wargha megismertette magát, mire őt a tiszt arra kérte, hogy kövesse őt a mellékszobába.

Öt percznyi csend, mely alatt a szobában maradt két czivilista kiváncsian jártatta rajtunk s a körülötte fekvő tárgyakon fürkésző szemeit.

A viszszatérő Wargha e szavakkal fordult hozzánk: „fiúk, fogoly vagyok!“ Többet nem mondhatott, miután a tiszt nyomban követte őt, fölszólitván bennünket, hagynók el a lakást, melynek kulcsát már kezében tartotta. Kisérői azalatt az iróasztalon fekvő irományokat és könyveket oly mohó sietséggel szedték föl s tüntették el téli felöltönyük mélységes zsebeiben, hogy alig volt időnk, a játszóasztalon maradt, márkirozásra használt ezüst huszasokat markunkba söpreni.

Midőn hivatlan vendégeinkkel a tornáczra kiléptünk, Pali barátom, áldott jó humorától ösztökéltetve, a katonatiszttel (bizony restellem megmondani, hogy magyar volt) szóváltásba eredt.

Németül beszélt vele, mert helyette kellett volna elpirulnunk, ha tudatjuk vele, hogy magyar embernek tartjuk.

— Bizony fatális állapot ez, Herr Oberlieutenant, mikor az embert úgy egyszerre a meleg szobából a hűsre viszik.

A főhadnagy úr válasz helyett kardját csörteté.

— Az egész dolognál, barátomon kivül, csak egyet sajnálok még; faggatódzott Pali.

A spiczlik füleiket hegyezték; a katonatiszt mogorván nézett a szóllóra.

— S mi volna ez, wenn's gefällig ist? kérdé vallató policzáj hangon, a mi furcsa ellentétet képezett a— mint mondani szokták — szennyet nem türő egyenruhához.

— Hát az a jó almásrétes, melyet a nagy sietségben ott kellett hagynunk; pöffenté ki barátunk a legkomolyabb képpel, melyért őt egy tragikus hős is megirigyelhette volna.

Ha megdöbbentünk is kissé e merész dévajság fölött oly időben, midőn mindnyájunk élete csak egy hajszálon függött, másrészt meg méltán csudáltuk barátunk lelki nyugalmát, melyet ily „kényes körülmények“ közt megtartania sikerült. A „Herr Oberlieutenant“ az ily instrukczióján kivül eső rögtönzésekre elkészülve nem levén, hallgatott; később azonban, midőn valamennyien a hadi törvényszék elé kerültünk, azt a nem éppen örvendetes fölfödözést tettük, hogy a vizsgálati akták közt ott figurázott az almásrétes is, s egyik sulyosbitó körülményét képezte Pali ba-

rátunknak kétévi nehéz fogságra lett elitéltetésének. — A „corpus delicti“ akkor már régen valami német gyomor bélébe száradt!

November 11-én meg nálam voltunk együtt. Csak Wargha hiányzott, a kinek, elfogatása után, hirét sem hallottuk. Az akkori véruralom gyönyörüséges szokásaihoz tartozott még az a raffinirt kegyetlenség is, hogy a foglyok legközelebbi rokonait és ismerőseit hetekig tarták bizonytalanságban azok holléte fölött, ördögi kéjjel legeltetvén magukat az érdeklettek aggodalma s nyughatatlansága fölött.

Szontágh ma is igen jó humorban volt. Ugyanaz nap reggel menté meg Bem tábornokot üldözői kelepczéiből, s nyugodtan várta, hogy' fogják ezek neki meghálálni, hogy lelkiismeretük furdalásait egygyel megkevesbitette?!

Másnap délelőtt Bartal György államtanácsos lehivatott engem bürójába. Több udvari leirat érkezett Olmützből, a hová a kamarilla a királyt szöktette. Mindegyik „An mein ungarisches Ministerium des Aeusseren“ volt czímezve, s egy rakás törzstiszti kinevezést foglalt magában az akkor már nyilt „lázadás“-ban állott magyar hadsereghez. Történtek ennél még furcsább anomaliák is ott a „jóságos“ fejedelem körében; a legfurcsább azonban mégis az volt, hogy a fönemlített czimzet alatt érkezett leiratok az akkori bécsi katonai parancsnok, Cordon báró kezein át jutottak a magyar külügyi miniszteriumhoz, a melyet a nevezett tábornok úr, november 2-án kelt „ukász“-a által mint többé nem létezőnek dekretált.

Éppen javában kezdtük a csomagokat ő felsége legengedelmesebb revoluczionárius hivatalnokaihoz illő respektussal bontogatni, midőn Platthy másod-államtanácsos a rendőri főkapitánynyal, nordbergi Noë urral, lép be az ajtón. Az utóbbi Cordon tábornok meghagyásából jött, a ki a két államtanácsost és engem a „Burg"-ba hivatott. Azt gondoltuk, valami fontos okiratok érkeztek Magyarországból, melyekről a tanácsos uraknak véleményt adni, nekem pedig, mint udvari tolmácsnak, azokat a tábornok ur használatára leforditanom kellend. Ezt látszott a főkapitány is hinni, midőn figyelmeztetett, látnám el magamat a szükséges irószerekkel azon esetre, ha szolgálatomat igénybe veendik.

Ninámat e meghivás sokkal inkább aggasztotta, mint engemet. Midőn azzal bucsúztam el tőle, hogy, ha délig haza nem jövök, ne várjanak az ebéddel, nyakamba borult és zokogva rebegé:

— Félek, hogy nagyon sokáig nem fogjuk egymást látni!

Biztattam ez elfelejthetetlen áldott jó lelket, a hogy' lehetett; de megvallom, hogy rám is ragadt valami gyötrő sejtelméből, melynek azonban nem akartam szavakat adni, hogy bátrabbnak látszassam, mint a minő voltam.

Menet közben a főkapitánynyal politikai beszélgetésekbe eredtünk. Némi megnyugtatásomra szolgált, hogy oly higgadtan s engesztelőleg nyilatkozott az akkori viszonyokról, egészen ellenkezőleg bizonyos „agents provocateurs"-öktől, a kik a legerősebb kifakadásokat a fejedelem és kormány

ellen csalszerül szokták használni, ha embervadászatra küldetnek. —

A „Burg"-nak a „Ballplatz"-tól balraeső szárnyában, a hol most a császárné szobái vannak, tűzte ki a vérlobogót Windischgrätz egyik bakója, Cordon báró tábornok. Személyéről, melyhez nem volt soha szerencsétlenségem, csak hallomás után szólhatnék, a mit pedig hallottam, azt a rekriminácziók idejének lejártával újra fölmelegíteni nem akarom.

Az első teremben, hová benyitottunk, élénk sürgés-forgás volt. Jöttek mentek különféle egyenruhás s nem egyenruhás személyek; sok konfiskált arcz volt köztük, egyetlen egy sem, mely bizalmat költött, várt, vagy kivánt volna. A főkapitány a két államtanácsossal a másik terembe távozott, s engem kis várakozásra szólitott föl. Leültem egy ablakfülkébe, s a teremben levőket mustrálgatni kezdém. Nem nagy épületességemre szolgált; majdnem minden arczba kemény vonásokkal volt e kényurasági motto bevésve: „Gewalt vor Recht!" melynek következménye aztán — Oroszország protektorátusa lett!

A tarka sereg közt nyüzsgött a másféléves bécsi „Fremdenblatt" kiadó szerkesztője, meghalt hires bátyjának élő torzképe, Heine Gusztáv is. Katonatiszti ruhába bújtatták, melyben magának nagyon látszott tetszeni, mert, akár mint az újdon sült fiatal huszárhadnagy, oly peczkesen lépdelt föl és alá a teremben, s kaczérkodott a magos tükörből visszasugárzó drága személyével. Hű képe volt egy magába bolondult

szerelmesnek, a ki szerfölött boldognak érezte magát, mert nem tartott attól, hogy—vetélytársra akad.

Vettem észre, hogy gyakran kandikált felém; instinktusa egypár ujdonságot szagoltatott le rólam; egyszerre csak mellettem termett, s kezdett velem konverzálni. Egypár percz mulva meggyőződtem annak a bizonyos német közmondásnak igazságáról, mely az embert egy éjen át milliomossá s — osztrák báróvá teszi!

Egy egész órát töltöttem majdnem a várakozással. A teremben asztalt terítettek mintegy ötven személyre, s már azon hitben voltam, hogy a későre haladt idő miatt ebédre marasztalnak, midőn a mellékajtóból kilép a főkapitány ur, s felém közeledve komoly képpel mondja:

— Sie sind verhaftet! — —

Mindazon banális frázisok, például: „mintha a menkő csapott volna le mellettem,“ vagy „mintha jéghideg vizbe mártottak volna,“ melyeket valamely rémhir hallatára lelki állapotunk kifejezésére használni szoktunk, csak halvány képét adhatják annak a megdöbbentő hatásnak, melyet e rövid, de mázsányi terhes megszólítás reám gyakorolt. Akkoriban e szavak annyit jelentettek: „holnap kivisznek és agyonlőnek!“ Tehát csuda-e hogy a terem pár perczig keringeni kezdett szemeim előtt. Gépszerüleg követtem az ily díszexpedicziókra az előszobákban tuczatszámra tartott rendőrök egyikét, a ki a „Burg“-nak labyrinthszerü sötét folyosóin keresztül egy félreeső középnagyságu szobába vezetett. Beléptünkkor az iróasztaltól egy magas, jóformán meghizott,

durvaképü egyén tipegett felém, karját az enyémbe fonta, s bizalmasan kérdé: „Nun, mein Lieber, was Neues in Grátz?“ — Ez az uriember a hirhedt rendőri biztos Felszenthal volt, a ki egyébiránt, úgy mint Stuart Mária, jobb volt a hirénél. A gazembereket ezer lépésre megszagolta, s hihetőleg engem is valami spiczlinek tartott, a kit a vidékre küldtek szaglálódni, s onnan jó prédával vártak viszsza. Tévedését a rendőr egypár odasugott szóval eloszlatván, a jelenet azonnal megváltozott. A biztos ur hirtelen kibontván karját az enyémből, azonnal személyem motozásához fogott, s e gyönyörüséges tisztjét oly ügyesen végzé, hogy két percz mulva tárczám, tollkésem, zsebfésüm s aprópénzem a kezében volt. Aztán a mellékszobába távozott, a honnan „adjunctus“-át küldte be — vallatásomra. Ez, miután azon szokásos naiv kérdést intézte hozzám, miért hoztak ide? mire én azt feleltem, hogy ezt magam is szeretném tudni, némely személyemre vonatkozó adatok följegyzése, s azoknak általam történt aláirása után még egyszer, s, a mint illik, hivatalos sajnálattal tudtomra adá: hogy fogoly vagyok, s a rendőrnek meghagyta, hogy a fogházban egyikét a kényelmesebb „czellá“-knak rendezzék be számomra. Azon kérésemet, szivesskednék nőmet elfogatásomról tudósítani, az „instrukczió“-k szigoruságánál fogva megtagadta. Mert hát oly emberségesek voltak ez utóbbiak, hogy a bűnné erőszakolt tettet még az ártatlan családban is megtorolták.

Leérvén a „Kohlmarkt“-ra szolgáló lépcső-

kön, kisérőm azon kérdéssel fordult hozzám, nem akarok-e bérkocsiba szállni, hogy az utczán menők figyelmét kikerüljem? Nem vártam volna ily emberséges ajánlatot oly embertelen kormány közegétől, mint az akkori volt. Megköszöntem neki azon keserü megjegyzéssel, hogy nem én vagyok, a kinek oka volna magát az emberek előtt szégyenleni; s midőn újra fölszólított, hagynám őt legalább kevesebb föltünés okáért mellettem menni, ez ellen is protestáltam, nehogy ha vele megyek — különben tisztelet becsület derék személyének — valami „Vertrauter"-nek nézzenek, a hogy' a titkos rendőrség uniformirozatlan gárdáját nevezték, mely falkánként barangolta be akkor egy-egy poroszló kiséretében a várost — embervad után, s a melynél a legutolsó csirkefogót is becsületesebb embernek tartottam. Menetközben dobogó szivvel vártam, hogy egyik vagy másik ismerősömmel találkozom, s annak, ha máskép' nem, legalább valami jel által tudtára adhassam, hogy elfogtak, s hogy családomat erről értesítse. Reményem nem teljesült, mert mindazok közt, a kik közömbös vagy bámész arczczal haladtak el mellettem, egyet sem találtam, a kit e felebaráti miszszióval megbizhattam volna. S ez e perczben leverőbben hatott reám, mint jövendőm sorsa, melyre nézve az előzmények után a legkevesebb illuziónak sem engedtem át magamat.

Midőn kisérőmmel a „Sterngasse" végét elzáró, magas tüzfalaktól környezett ódonszerü, füstös kormos épületbe, az úgynevezett „Schulden-

gefängniss"-be, melynek egyik része a rémuralom alatt az államfoglyok előleges tartózkodási helyéül szolgált (a halálra itélteket innen a „Salzgries"-kaszárnyába vitték), beléptem, mondhatlan szorongó érzés fogta el pillanatig szivemet, s eleven képzeletem e komor, barátságtalan helyiségeket terjedelmes siralomháznak nézte, a honnan a kilátás egyenesen a vesztőhelyre nyílik. Furcsa érzés ez kedves atyámfiai, kivált ha idegen országban lep meg bennünket, a hol a jóságot és könyörületességet véres ónnal törülték ki az emberiség szótárából.

Hogy képzeletem tuláradó nem volt, s „vizió"-imat nem csalfa képek népesítették, azt bővebben fogják még az elmondandók illusztrálni. Sohasem állt még ember, ép, egészséges testtel, oly közel a sír széléhez, mint én és társaim, a kiket egyidőben fogtak el velem, midőn Bartal és Platthy azon szigoru utasitást kapták Cordontól, hogy tizenkét óra alatt kotródjanak ki Bécsből. Leküldte őket Magyarországba — rebelliseknek.

A végtelennek tetsző folyosón keresztül egy rozzant falépcsőzeten föl a második emeletbe értünk. „Adlátus"-om benyitott az őrszobába, hol — vasárnap lévén — a „zsurnálirozó" káplár éppen délutáni „szieszta"-ját hortyogta. Szörnyü dühbe jött, hogy felköltöttük. Szidta a rebellis „Kossúthkutyák"-at, a kik éjjel-nappal zaklatják a becsületes embert, s a kiket ő, ha Windischgrätz lenne, minden további czerimónia nélkül agyonlövetne.

— Már engedjen meg vitéz káplár uram, hogy nyugalmában háborgatom, csitítám az apró zsarnokot; ha tőlem függött volna, bizony soh'sem alkalmatlankodom önnek.

Kisérőm odanyujtván neki a biztos iratát, a káplár úr ennek elolvasása után emberibb képet vágott, befütyülte a háziszolgát, s ennek további „kezelés"-re átadott. E közben alkalmat nyertem a távozó rendőrt megkérni, fordulna be nőmhöz, hogy meghálálhassa neki emberséges kiséretét. Úgy látszik, a jó ember megértett, mert másnap este már én és Pali barátom, a ki hasonlóképen valami „expediens"-t talált megtudatni Ninával hollétünket, ágy- és ruhanemüekkel lettünk ellátva, melyeket a káplár úr tegnapi bánásmódjától egészen eltérő készséggel szobánkba szállíttatott. — Hiába; minden embernek, még a „policzáj"-nak is van egy gyönge oldala: csak ki kell azt találni!

A börtönszolga, „Herr Jozef," valódi bécsi termés, azzal a lichtenthali vagy hungelbrunni őseitől öröklött naiv kedélyességgel (?), mely bagaria csizmákban gázol át az élet bozótos utjain, s emberfelei bajával csak akkor törődik, ha e bajnak egyrésze az ő oldalát is csiklandozza, átvette káplár urtól az illető „Lieferungsschein"-t, s elvezetett a számomra rendelt „Nr. 5" alatti szobába, egy alig két ölnyi hoszszu s ugyanannyi szélességü oduba, melynek félig befalazott s vasrácsokkal ellátott keskeny ablaka közvetlenül a börtön udvarára, s a kormos tüzfalon kivüleső bástyára, onnan tul meg a Lipótvárosra s a duna-

melletti hegylánczolatra nyujtott kilátást. Alig léptünk be, midőn vicze-czerberusom száraz szavakkal adta tudtomra, hogy a szükséges motozás végett — pőrére kell levetkőznöm, s szabadkozásomra csak azt felelte: „'s musz sein!“ — Igy kivánta ezt a „Hausordnung,“ mely a zsebtolvaj és politikai fogoly közt nem tesz különbséget, s melyet, jegyzé meg elmésen, a „rebellis urak“ már csak azért sem vehetnek zokon, mert az általuk bevallott „Gleichheit és Brüderlichkeit“ elvével tökéletesen megegyez. A ficzkó erre nagyot röhögött, s megvallá, hogy e „witz“ nem az ő, hanem a „Herr Verwalter“ ganaján termett: „der's a bissl scharf auf die Demacraten hat;“ a mi elég fogalmat nyujthat azon jóakarat- és gyöngédségről, melyel azok, a kik ide kerültek, találkoztak, főkép ha magyarok voltak, a kik e sötét falak önkénytelen lakóinak legnagyobb kontingensét képezték.

A „vizitáczió“ minden szabadkozásom daczára megtörténvén, órám, kalapom, zsebkendőm és nyakravalóm a „Herr Jozef“ kezeibe vándoroltak. Ezt is a „Hausordnung“ parancsolta. Elszedtek az „arresztáns“-tól minden értékes dolgot, melyet vesztegetésre (látni, hogy a „löbliche Policzáj“ maga sem bizott magában) használhatna; födetlen fővel kellett, megkülönböztetésül a többiektől, járnia, hogy meg ne szökhessék, mint azt már sokan szerencsés sikerrel megpróbálták; a zsebkendőt és nyakravalót azért nem hagyták meg nála, hogy magát időnek előtte föl ne akaszsza; szóval kivetkőztették őt tökéletesen emberi mél-

tóságából, kihallgatás és itélethozatal előtt a legaljasabb söpredék közé vetették, s ezt az osztrák „Strafgesetz“ aztán „Voruntersuchung“-nak nevezte. — József úr még szemüvegeimet is a tilos requizitumok közé számította, s csak nagy-nehezen sikerült őt kapaczitálnom, hogy ha a késsel és villával, melyet az evéshez használok, meg nem ölöm magamat, ezt oly szokatlan gyilkolási eszközzel, mint szemüvegeim, bizonyosan nem fogom megpróbálni. — Különben József úr mulatságos ficzkó volt, mindenre tudott „kádenczia“-t mondani, s humorát, melyet az ily helyen, s az ily körülmények közt fitogtatni szeretett, valóságos „Galgenhumor“-nak lehetett nevezni. Ha vizet hozott, az üveget mindig ugyanazon viczczel (?) tette az asztalra: „da bring i án „Weissenburger!“ Az új foglyokat „Zuwachs“-nak nevezé; s e műszóval: „dünsten,“ azon proczedurát jelezte, mely a börtön izzasztó czelláiban a nyakasabb rabok megpuhítására szolgált, s abból állott, hogy néha félévig is kihallgatlanul hagyták őket vesztegelni, míg ráadták fejüket, hogy mindent kivallanak. Midőn azt kérdeztem egyszer tőle, mikor fognak már engem is kihallgatni? azzal nyugtatott meg: ne kivánjam ezt oly hamar, mert a mostani „Belagerungszustand“-ban könynyen megtörténhetnék: „dass' Ihna nach'n Verhör a glei daschiessen!“ — Persze, hogy nem fárasztottam őt többé hasonló kérdésekkel, de képzelhetni azt a kellemes érzést, mely mindig elfogott, ha kardcsörtetést és nehéz lépteket hallék a folyosón, a mi József úr informácziói szerint annak

a jele volt, hogy valakit „Verhör“-re visznek, a honnan ritkán tért többé viszsza. Hányszor ijedtem föl ilyenkor szüntelen gyötrő gondolataiból, s kérdeztem magamat: „hátha most érted jönnek!“ Gyönyörüséges állapot, mely még a régen kiállott „krizis“ után sem veszté el borzasztóságát emlékezetemben! —

Bár nem czélom ama véres idők képét újra föleleveníteni, s a világ valamennyi hír- és melléklapjaiban illusztrálva és nem illusztrálva, prózai és verses alakban körutat tett eseményeket még egyszer elmondani és elsopánkodni: nem tehetem mégis, hogy ne ereszkedjem néha élményeim terjedelmesebb leirásába, korántsem figyelem gerjesztésül csekély személyem iránt, hanem azért, mert mi „irói nép“ igen gyakran hajlandók vagyunk a képet, melyet a természet, vagy a valóság után festünk, hamisnak tartani, ha meg nem érintjük annak legkisebb részleteit is!

Még ugyanazon nap, melyen elfogtak, szobatársat kaptam. Ezt is a „Hausordnung“ kivánta. A fogolynak egy óráig sem volt szabad egyedül maradnia; nem valami humánitási szempontból, melyet a „Hausordnung“ egyetlenegy §-a sem ismert, hanem mert a „körültekintő“ policzáj szükségesnek vélte, nemcsak a börtön falain kivül, hanem azokon belül is kémeket tartani, a kiket a makacsabb rabokkal öszszecsukott, hogy ezektől azt, a mit az elővizsgálatnál vagy vallatásnál netalán elhallgattak, bizalmas beszélgetések közt a börtön csöndjében ügyesen kicsalják, s illő díj mellett „rapportirozzák.“ E díj, ha a

denunciáns szintén rab volt, a vallomás nagyobb vagy kevesebb fontosságához képest, annak vagy szabadsága teljes viszszanyerésében, vagy fogsága tetemesebb megrövidítésében állott: önkénytesek illő kárpótlást (diurnumot) nyertek. Ez utóbbiak száma sokkal nagyobb volt, mint az előbbieké, miután ezek közt, bár fele zsebmetzsők-, dugárusok- és orgazdákból állott, ritkán találkozott, a ki az ily gyalázatos mesterségre késznek nyilatkozott, s azt szabadsága fejében elvállalta volna. Még mindig több becsületérzésük volt, mint azon nyomorult páráknak, a kik Cordon és Windischgrätz előszobáiban kushadtak, s fekete frakkban s glaszékeztyüben e hatalmas despoták lakájivá szegődtek. Pirulva irom le, hogy ezek közt — magyarok is voltak; s ha elhallgatom nevüket, ezt korántsem kiméletből, hanem azért teszem, mert nem akarom nemzetem jobbjainak emlékezetébe hozni, mily semmirevaló emberekkel kellett nekik akkor (s tán még ma is) ez áldott magyar levegőt színi!

Az én szobatársam és utódja, e gyalázatos kategoriához nem tartozott. Becsületesen megosztották velem a fogság keserveit, s oly különös egyéniség volt mind a kettő, hogy — ha a világtörténetben nem is — e lapokban egy kis helyet mindenesetre megérdemelnek. S azért később viszszatérek rájok. — —

Ötödik nap befogatásom után lehívtak engem az úgynevezett „Commissionszimmer"-be. Midőn beléptem — nőm és Emil fiam siettek elém. Ne kivánja senki, hogy — a mire képtelen vagyok — leirjam a viszonlátás első perczét,

s azon fájdalmas érzést, mely e szomoru találkozásnál belsőnket elárasztá! Órákig fázott és didergett a szegény asszony fiával együtt a fogház kapuja előtt azon reményben, hogy a ki- és bejárók közt irgalmas lelket fog találni, a ki hirt mondhat neki férjéről, vagy lehetővé teheti, hogy azt láthassa: míg a szerencsés véletlen, mely előbb megkönyörült rajta mint az emberek, megpillantatá vele a bemenők közt Joannovics hadbirót, a ki Pesten többször megfordult házunknál, s a kinek emberségéből most bejuthatott a fogházba, a hová akkor még a foglyok legközelebb rokonait sem eresztették. Joannovics, a ki a „politikai kompromittáltak" egy részének, annak t. i., melynek „veszte" felsőbb helyen már el lőn határozva, előleges kihallgatásával volt megbizva, ugyanezen épületben lakott, s bürójához e szoba is tartozott, a hol enyéimmel találkoztam. Elfogatásomról mitsem tudott; a magyar foglyok nem tartoztak „ressort"-jába: nem biztak eléggé benne, mert féligmeddig ő is magyar volt, s tartottak attól, hogy a véritéletek száma hamar megfogyhatna. — Elmondtam neki röviden a történteket, mialatt nőmnek könnyei s ártatlan gyermekem látása annyira megindíták a rövid hivataloskodása alatt ily megrázó jelenetekhez nem igen szokott emberséges szivét, hogy sorsom könnyebbítésére minden kitelhetőt saját felelőssége alatt megtenni igérkezett. S szavát becsületesen megtartotta, a miért a már meghaltnak sirjában is háladatos vagyok. E naptól fogva nőmmel majdnem mindennap találkoztam az említett szobában,

a hol ennek egyik szögletébe viszszavonulva, órákig beszélgettünk egymással tanúk nélkül, a mi persze a „Hauszordnung“ ellen volt, a mely az ily összejöveteleket csak egy vagy két rendőr aszszisztencziája mellett engedte meg oly megszorítással, hogy a konverszáczió az ő nyelvükön történjék; a mikor aztán megesett gyakran, hogy egymás nyelvét nem értették: ilyenkor a társalgást némán, az az csak jelek által lehetett folytatni, a mi néha igen furcsa félreértésekre adott alkalmat a policzáj-bábuk s az őrizetükre bizott foglyok közt, melyeket, mint „suprema instantia,“ a „Herr Verwalter“ szokott mindig tapasztalt részrehajlatlanságánál fogva — az őrök részére kiegyenlíteni.

Sok szomoru hirt kellett nőmtől mindjárt találkozásunk első napján hallani. Még az nap délután, mikor elfogtak, vegyes bizottság jött lakásomra, s könyveim és irataim motozásához fogott. Ezt azonban csak a bürómba levő tárgyakra szorították, míg Wargha szobáiban még a pallót is fölszakasztották, s találtak — nagy semmit! Majd egy egész órát töltöttek e nemes foglalkozásban, s midőn elmentek, Pászthory ezredes halálra rémült nőmet, bár nem mondhatta meg, mi történt férjével, azzal iparkodott megnyugtatni, hogy irataim közt nincs, a mi engem kompromittálhatna; s ezzel a folyosóra nyiló szobaajtót bezárván, rányomták arra a hivatalos pecsétet, s a kulcsot magukkal vitték. — Másnap Felszenthal uram látogatta meg nőmet. Igen nyájas és előzékeny volt, tudakozódott házi- és családi vi-

szonyainkról, s kérdései, bár a kutatás színét viselték, mégsem voltak a gyöngédtelenségig tolakodók, sőt némi szánalmat és érdekeltséget is árultak el ártatlanul sújtott családom iránt. Beszédközben figyelmét az asztalon fekvő látogatójegyekre fordítá, melyeket újjain keresztül, s néhányat közülök zsebébe is csusztatott, e különös eljárását azzal mentvén ki, hogy azokra a rajtok olvasható lakások megtudása végett szüksége van. A falon függő jeles honfiaink arczképei közül Kossúth-, Pulszky- és Bezerédy Istvánét azon czélra kérte magának viszszaszolgáltatás mellett átadatni, hogy azok után a nyomozóleveleket elkészíthesse; s észrevevén a kellemetlen hatást, melyet e kivánsága nőmre tett, még mielőtt ez válaszolhatott volna, gyöngéden bár, de határozottan kinyilatkoztatá, hogy annak teljesítését bizton elvárja, mire aztán nőmnek minden további ellenvetését meghiusítá. Hogy a nyomozólevelek egyébiránt mily pontosan készültek e képek után, mutatta azon eset, hogy két hét mulva a „Graben"-en Pulszky helyett — Zsedényit fogták be, a kinek aztán nem kis bajába került magát legitimálni, s csak személyes ismerettsége Cordonnal mentette meg, hogy a tévedések és félreértések akkori fényszakában oda nem vitték, a hová távolról sem kivánkozott,

A látogatás vége felé a biztos rövid sétát tevén a szobákon keresztül, bürómat kivánta látni. Nőm a nappali szobából oda benyiló ajtón vezette abba. Itt rövid szemvizsga után a folyosóra szolgáló ajtón akart távozni; alig hallván

meg azonban nőmtől, hogy a bizottság arra tegnap pecsétjét nyomta, erősen kifakadt azon hallatlan „bornirtság“ ellen, hogy az egyik ajtót nyitva hagyták, s ez által tökéletesen paralizálták azon elővigyázati szabályokat, melyek a vizsgálatot megkönnyíteni szokták. Roszul palástolt boszusággal fejezte ki gyanuját, hogy nőm a ma és tegnap közti időt aligha arra nem fordította, hogy mindent eltávolított, a mi engem kompromittálhatott volna. A jelen körülmények közt nem maradt egyéb tennivalója, mint ezt az ajtót is bezárni, s a kulcslyukra a rendőri pecsétet rányomni, nehogy azon a szoba valamelyik zugában netalán még elrejtett forradalmi eszme észrevételnül kisurranjon. Távoztakor fölhivatta a házfelügyelőt, s nőmnek jelenlétében szorosan meghagyta neki, hogy családom szükségleteiről gondoskodjék, s viselete által ennek panaszra okot ne adjon. S e figyelmeztetés nem ártott, mert nem volt nagyobb ellensége a magyarnak, mint e rőthaju sehonnai, a kit Pulszky könyörületből hagyott meg a volt magyar kanczellária épületében, midőn ezt a külügyi miniszterium számára a n é m e t kormánytól, melynek adminisztrácziója alatt állott, átvette. E jószivüséget a rüpők aztán azzal hálálta meg, hogy Windischgrätz dicsőséges bevonulása után Domokos urammal együtt a „denunczians“ szerepét játszotta, s befogatásunk egyik főokozója volt. Az 1860-ban újonnan föltámadt magyar udvari kanczellária mindezek daczára meghagyta őt előbbi minőségében, s ha azóta meg nem halt volna, nem mernék rá meg-

esküdni, nem eszközölt-e volna ki nagyontisztelt bécsi miniszterünk valami érdemjelet számára?!

Különben Felszenthalnak e humánus bánásmódja jótékony ellentétet képezett azon szomoru időkben a többszőr említett Domokos úr viseletével, a ki az előttevaló napon mondta csak nőmnek, hogy öt garast sem ád férje eleteért, s azóta majdnem mindennap újabb rémhírrel nyitott be hozzá. De ki győzné azon nagyobb és kisebb kínszenvedéseket előszámlálni, melyek e mint nő, anya és honleány egyiránt példás asszony életét azon átkos időben elkeseríték. A bú és aggodalom, mely szelid, nemes lelkét untalan gyötörte, s a melyet fogságom hoszszu tartama alatt rosz indulatu emberek koholt rémhireik által ördögi káröröммel folyvást szítottak, fölemészté az amugyis gyönge testnek élete-rejét — s okozta e páratlan jóságu szívnek kora halálát!

Valjon erre is a „fátyolborítás“ frázisát kell-e alkalmazni?

— — —

Mintegy két óra mulva befogatásom után börtönöm ajtaján a rendőri szolga egy kopott külsejü, középkoru egyénnel lépett be, a kit minden czerimónia nélkül ideiglenes szobatársamul mutatott be. Ottakringből (Bécs mellett) hozták ide, a hol a „hamis próféta“ név alatt ismerték. Ellátogatott ott vasárnaponkint a sörházakba, s a bámész közönségnek, kivált ha kissé jobban felöntött a garatra, oly furfangós dikcziókat rögtönzött, hogy hallgatóinak szeme-szája elállt bámultokban. Azt

gondolta a jámbor, hogy e bucsujárásokat az ostrom állapot alatt is folytatni lehet, s így, midőn egyszer Bécsnek lövöldözése alkalmával a bombákat „gombóczok"-nak nevezte, melyeket a „jóságos atya" Olmüczból küld éhező gyermekeinek, a rendőrség elcsípte, s ide hozta kompánistámnak.

Ha nem szoktak volna azon időben minden embert, a ki kopogó csizmákban járt az útczán, vagy egy jó kedvében magát elkurjantó suszterinast államveszélyes egyénnek tartani, alig értettem volna, hogy' tudott e jámbor golyhó a bolondokháza helyett ide kerülni? Különben elég mulatságot szerzett nekem, s számos bogarai által sok szomoru órát felejtetett velem a börtön rideg falai közt. De nem is lehetett nevetségesebbet gondolni, mint midőn szónoki dühében fölállt a szalmaszékre, s hatalmas filippikákat szórt le onnan azon istentelen zsarnokok ellen, a kik belőle politikai mártirt csináltak. Az a furcsa pathosz, melyel ezt tevé, a szavait kisérő heves tagjártatások, a „mű-pauzák," melyeket nyöszörgő sohajokkal, s az orczáról lepergő mogyorónagyságu könnyek szétmorzsolásával betöltött: mindezt csak látni és hallani kell, de leirni nem lehet. Minél erősebben ragadta el szónoki heve, minél jobban tépte és emésztette magát látnoki dühében, annál mulatságosabb torzalakot képezett; s ha igaz, hogy az egyik könyü kicsalja a másikat, akkor e rokonszenves viszony köztünk is létezett, a mennyiben ha szobatársam, túláradó érzelmeitől elkapatva, sirni kezdett, az

én szemeim is könyeztek, de nem a megindulástól, hanem a nevetéstől. Mód nélkül hizelgett neki, ha megdicsértem szónoki tehetségét, és sajnáltam mostoha sorsát, mely őt oly alacsony állásra kárhoztatá, s oly fanyarrá tette kenyérkeresetét.

De hát ki volt ő tulajdonképen?

Sem több, sem kevesebb, mint egyik érdemes tagja az ottakringi suszter-czéhnek. Üres óráinkban, melyeket nem az ablaknál friss levegőt szívni (a mitől igen gyakran a „Stadtgraben"-ben véghezmenni szokott „exekucziók"-ra siető embertömegek látására viszszaíjedtünk), hanem az ágyban alvási kisérletek közt töltöttünk, elmondta rövid, de épületes élettörténetét.

Hogy hol és mikor látta a napvilágot? azt még senkinek sem födözte föl: mert a próféta mint mondá, az égből hull alá, mint a légkő. Annyiban mégis következetlenséget követett el, hogy egy nagyúr természetes fiának adta ki magát, nem törődvén anyja becsületével, miután az — már amugyis régen meghalt. E rögeszméből származtak az állam szerkezetére vonatkozó nagyszerü politikai halluczinácziói, melyeket inkább természetjogiaknak lehetett volna elnevezni, miután Jónás úr, (így hívták érdemes bajtársamat — nomine et omine) az új bölcsészek szokása szerint minden törvényt az ember „pőre" állapotára vitt viszsza, s a füvet, melyet Ádám apánk a paradicsomban evett, zsinórmértékül vette arra nézve, hol és hogy' egye azt a tizenkilenczedik század fia is! „Nekem — így kiáltott föl — nagy

jogaim vannak a világhoz. Egy gyalázatos előítélet megfosztott engem a kilencczágu grófi koronától; én ma szintoly jól vagy roszúl kormányozhatnék, mint akár Wessenberg vagy Windischgrätz herczeg, ha az anyám jókor lármát üt, s az apám oly „en bagatelle“ nem bánik velem, mert úgynevezett „legitim“ ágyból nem származtam. A legitimitás a jogcsorbítások törvénye; misem legitim, mint a természet, a melynek fia vagyok. Ha az olmüczi káptalannál nem követelnének nyolcz páros nemesi ősöket, már régen kanonok volnék, miután apámnak dédszülői már Krisztus születése előtt Ausztriának, mely már akkor is létezett, mert az ostobaság országa öröktől fogva tart, főnemesi családjaihoz tartoztak, s így könynyen lehetett volna azokkal anyám hiányzó őseit kipótolni, ha ez, mint mondám, nem játsza a néma gyermek szerepét, s nem hagy egyébb örököt reám, mint nagy — fejemet! S ez nagy baj, uram, kivált mikor az embernek a publikuma olyan mint a barom, melyet sovány levegőre hajtanak; nem ismeri a kövéret. Én ismerem; de e nép még nem ért meg annyira, hogy azt megmutassam neki: mert vagy agyonzabálná magát, vagy betörnék tökfejét!“

S Jónás úr a természetjogról táplált ilyféle ferde nézeteihez oly makacsúl ragaszkodott, hogy mint minden féleszü ember, semmiféle ellenvetést nem türt. Midőn azt kérdeztem tőle, miért varr czipőket? égreemelt szemekkel azt válaszolta: „majd odafönn máskép' lesz minden!“ — Viszontagságai szintoly tarkák voltak mint eszejárása.

Ifjuságában katonának préselték, s természetjogi kultusza ellenére az emberi szabad akarat elnyomására használták; később, daczára lángeszüségés magas születésének, „billetör"-nek állott be a meidlingi nyári szinháznál, a hol fokozatos előléptetésnél fogva zártszéknyitó, aztán páholyszolga, s végre „statiszta" lett. A közvetlen közelség, melybe ez utóbbi állomásában a papiros koronáju fejedelmekkel s fémsisaku hősökés vitézekkel jutott, azon rögeszmét támasztá hihetőleg benne, hogy hát ő is ily „nagy úr" lehetett volna. Szegény bohó! Érezte a magas állás édességét — annak keserüsége nélkül. A hazugságot, melyet előkelő származásáról költött, végre maga is elhitte, s azt semmiféle anyakönyvek, vagy családi tradicziók nem voltak többé képesek agyából kiszorítani. — A „direktor úr" bankrotirozott, s e körülmény emberünket ismét azon sovány legelőre terelé, melyen előbbi állítása szerint hallgatói sütkéreztek. Igaztalanságról vádolta az eget, mert előbbi mesterségéhez kényszeríté őt viszszatérni. Amerikába akart kivándorolni, a „szabadság honá"-ba, hogy lemondván születése igényeiről, ott azon boldog öntudatban ringathassa magát: miszerint senkisem nagyobb úr nálánál, s hogy ő belőle is csak olyan elnök lehet, mint az akkori, vagy pláne mint Franklin volt. Csak azt sajnálta, hogy nyomdász nem lett; nemcsak azért, mert Franklin is az volt, hanem mert a nyomdába került politikai munkák szedése alatt elsajátíthatta volna magának lassankint az elnöki tiszthez szükséges

államtudományi ismereteket. Amerikába azonban különféle okoknál fogva nem mehetvén, kénytelen volt, mint mondá, fényes tehetségeit szülőföldjétől megvonni, s az ipar és kereskedés legalsóbb fokához viszszatérni. Üzlete, infimitása daczára, mind nagyobb mérveket öltött, helyesebben mondva ölteni látszott. A nála tett rendeléseket, a nélkül, hogy a dikicshez és sámfához nyult volna, még az nap teljesíté, midőn a megrendelt áruval, melyet a legközelebbi boltban készen vásárolt, pár óra mulva bekopogtatott a vevőnél, a ki nem győzött eléggé a gyors szolgálat fölött csudálkozni, s szivesen fizetett többet, csakhogy nem kellett sokáig várakoznia. Jónás úr is azon féltalentumok tulajdonságát osztá, a kik nem szeretnek dolgozni, s szemrehányásokkal illetik az eget, hogy nem teremtett számokra oly tyúkokat, melyek aranytojásokat tojnak. Azt a több vagy kevesebb nyereséget, a mit üzérkedése hajtott, elvitte a sörházba, hol magához hasonló okos embert szerény meggyőződése szerint nem találván, azon prepotencziával, mint az alföldi betyár a fütyköst, forgatta a kancsót, s kérdezte a kushadó filisztereket: ki a legény a csárdában? a nélkül hogy attól tartott volna, hogy valamelyike közülök biztos öntudatát megzavarhatná. — E csekély dicsőséget drágán kellett megfizetnie. — Egy szép reggel lehívta őt József az „Audienzzimmer"-be, s azóta nem láttam őt többé. Később hallám, hogy újra besorozták azon dicsőséges hadseregbe, mely a magyarok elleni „sétaút"-ban szerzett babérkoszorúit halomra hullatá el futtá-

ban, úgy hogy azokból egy árva levelet sem birt az apai tűzhelyen sült malaczpecsenye garnirozására hazavinni. —

Utódjául egy botorképü egyén állott be, azon közönséges tipuszok egyike, melyek Bécsnek legszélsőbb külvárosaiban minden lépten-nyomon utadba akadnak. Nem mondhatnám, hogy valami kellemes benyomást tett reám, s nem is igértem magamnak becses társaságától a fenforgó körülmények közt annyi mulatságot, mint elődje nyujtott. A szokás azonban sokat tesz, s így lassankint mi is összetörődtünk. Uj szobatársam (!) életfolyama a mily rövid, épp oly érdektelen volt. Előbb finánczőr volt, később dugárus, úgynevezett „Schwärzer“ lett. Magyar dohányt csempészett be Ausztriába a Sopron és Bécs-Ujhely közti határszélen; de mivel a korsó addig jár a vizre, míg elmerül (a mit egyébiránt csak a szegény ember korsójáról lehet mondani), egy szép este elfogták a suhanczot, s idehozták „dünsztolni“ (már mondtam, mit jelent e müszó?), míg megszökött kompanistája, a kire a felelősség nagyobb részét tukmálni szerette volna, hasonlóképen kézrekerül, hogy vele konfrontálják. A bizonytalanság, hogy mikor fogják azt a másikat elfogni, mikor őt is csak a szerencsétlen véletlen hozta ide, kinosabb volt reá nézve, mint a büntetés maga, mely, ha az „erélyes“ rendőr ségnek nem sikerülend pajtását megcsipni, a csempészett áruk menynyiségénél fogva elég sulyosan fog kiütni. Eleget óbégatott és sopánkodott, s égre földre esküdött, hogy, ha az isten őt innen kiszabadítja,

sohasem fogja magát többé e veszedelmes mesterségre adni, mely, ha nem kerül is életébe, egészségét az irgalmatlan rosz fogházi koszt mellett, melyet bizvást attentátumnak lehetett nevezni a legépebb gyomorra, mindenesetre nagy mértékben veszélyezteti. S csakugyan e levesnek keresztelt hig kotyvalék, melybe vasár- és ünnepnapokon egypár husahagyott csontot, hétköznap egy maroknyi kenyérmorzsát vetettek, s az a pár kőkeménységü gombócz, büdös fagygyulével leöntve, melyet második ételül föltálaltak, bőven pótolta a középkori torturát, úgy hogy az illető néhány hét mulva még apagyilkosnak is vallá magát, csakhogy e pokoli table d'hôte-tól megszabaduljon. — Az én ebédem, melyet vele, szerencséjére, megosztottam, sokkal jobb volt, mert a magam zsebéből fizettem, de mégsem oly jó, mint a milyenhez az elkényeztetett gyomor szokott. Hozzá is látott a suhancz oly mohó étvágygyal, mely az enyémet csak azért nem ingerlé, mert nem volt, de ha lett is volna, a mi a lélek folytonos izgatottságánál fogva alig képzelhető, azt az a kevés mozgás, melyet minden másodnap rövid félóráig a fogház udvarán födetlen fővel, s az ablakon állók kiváncsiságának kitéve rendőri fölvigyázat alatt tehettünk, csakugyan elő nem mozditotta. E sétáknak azonban meg volt az a jó oldala, hogy mindig találtam módot a börtönfalak egyik vagy másik oldalára egy darab szénnel vagy irónnal néhány tudnivalót barátim számára fölirni, míg szobatársam a rendőri szolgával beszédbe eredt, hogy figyelmét

személyemtől elvonja. E kis cselt a többiek is követték, s így lassankint megtudtuk egymás neveit, melyek közt sok jeles és kitünő férfiakéra találtam, a mi azon szomoru vigasztalásomra szolgált, hogy legalább „jó társaságban“ vagyok. — Midőn azonban egyszer e szavakat olvastam német nyelven: „el vagyok itélve, holnap agyonlőnek; isten veled! J.“ két egész hétig nem néztem, s nem irtam semmit a falra; annyira elment a kedvem minden újdonság hallásától!

Mielőtt ezen oduból kiszabadultam, szobatársamat, a ki már nagyon hozzá látszott szokni a jó koszthoz, többször fölszólítottam, hogy, ha akármikor üt szabadulásunk órája, keressen föl engemet, hogy azt együtt megülhessük. S mintegy félév mulva kiszabadulásom után, melynek részleteit alább fogom leirni, csakugyan betoppan hozzám egy reggel az én „Schwärzer“ barátom kopottan és rongyosan, a hogy' éppen szélnek eresztették. Áldott jó nőm azonnal ellátta fehérés egyéb ruhanemüekkel, én meg pénzt adtam neki s fürdeni küldtem, aztán pedig ebédre hívtam. Meg is jelent a rendes órában tisztességes öltözetben, a hogy szerény ruhatáramból tellett, s oly mohó étvágygyal látott az evéshez, a milyent a hoszszu bőjtölés az egészséges gyomornak szerezni szokott. Ebéd fölött aztán elbeszélte kiállott viszontagságait, s égre-földre megesküdött, hogy utólszor látták őt azon átkozott falak, hol bőven meglakolt minden büneért, a mit életében elkövetett, s a hová még halála órájában is keservesen fog viszszaemlékezni. — S eljött

aztán meghivásomra minden vasár- és ünnepnapon, mindig jókedvvel és jó étvágygyal. Úgy látszott, hogy valami becsületes foglalkozásra adta magát; de nem kérdeztem.

Egyszer csak elmaradt, s majdnem éve mult, hogy mitsem hallottam fölőle.

Egy délután nőmmel a máriahilfi útczán végig sétálván annak másik felén szemeim egy rongyosan öltözött kamaszon akadtak meg, a kibe azonnal hajdani szobatársamra ismertem.

Rákiálték; mire kissé zavarodott képpel közelitett felém.

Kérdém, miért maradt el asztalunktól minden búcsuszó nélkül?

Eleinte hímezett-hámozott, később bevallá, hogy ismét fogva volt, mert újra csempészett.

— Emlékszik-e maga rosz ember, kezdtem őt leczkéztetni, mennyire esküdözött ön, hogy nem fogja azt többé cselekedni?

— Mit csináljon a szegény ember, mikor oly könnyü módon szerezhet magának valamit? felelt vállvonítva a ficzkó.

— Meddig volt ön bezárva? fartatám tovább.

— Nyolcz egész hónapig; hogy az isten verje meg, valamennyi finánczőr van a világon.

— És most mit csinál ön?

— Ich schwärze wieder! suttogá halk hangon, s eltünt a sokaság között.

. . . . . Tessék ebből a tanuságot kivonni, mily hatása van a megrögzött rosz természet javitására a fogháznak — in theoria!*)

Már két hónál tovább tartott a fogság kinos egyformasága, a nélkül hogy kiszabadulásomra a legkisebb remény mutatkozott volna. Nőmmel, a kit Joannovics szivességéből majdnem minden nap láthattam, új év óta, midőn az előbbit egy rőthaju cseh „auditor“ váltotta föl, ki a foglyok közlekedését övéikkel keményen betiltotta, nem beszélhettem többé, s csak jelek által értekezhettem vele börtönöm ablakából, ha a várbástyán mindennap bizonyos órában fiammal megjelent.

Január 10-én 1849-ben korán reggel nagy zajjal benyitott szobánkba a börtönőr, s fölszólított, öltözzem fel, mert kilencz órakor a „Verhör“-be visz. Akkor már e szó elvesztette borzasztó jelentőségét; egy hónappal előbb még

---

*) Midőn Falk Miksa barátom, kinek e történetecskét Bécsben együtt-létünkkor elbeszéltem, arról a hatvanas években a „Wanderer“ egyik számában, melyben sajtóvétség miatt hathéti börtönre lett tulajdon elitéltetésének körülményeit szintoly elmés, mint éles tollal leirja, azon megjegyzéssel emlékezett meg, hogy sokat és jóizüt nevetett Frankenburg barátjával e komikus intermezzón: Magyarország akkori mindenese Pálffy Mór, ugyanaz nap' az udvari kanczellária lépcsőzetén velem találkozván, gúnyosan gratulált „zur dicken Freundschaft“ oly kompromittált egyénnel, mint az a „saubere Herr Falk!“ Úgy hiszem, hogy azóta ő exczellenciája is megváltoztatta véleményét Falkról, s ma éppen oly büszke lehetne annak barátságára, mint én vagyok!

az efféle „Verhör“-ek rendesen akasztással, vagy agyonlövetéssel végződtek. Előre kicsinálták azt már a hetzendorfi konferencziában (Windischgrätz „Hauptquartier“-ján), a hol a vallatások többnyire csak — formalitásnak tekintettek. És e gyönyörüséges eljárásban — magyarok is résztvettek, a kik később mint „jeles hazafiak“ szerepeltek köztünk, s nem egy kövér hivatalocskához jutottak, a mi „becses“ személyüket bizonyos „ne nyúlj hozzám“-féle nimbuszszal környezte.

Midőn az „audienczterem“-be léptem, a vizsgáló bizottmányt már együtt találtam. Elnöke báró Pásztbory ezredes, a hadbíró Ottenburg, s ennek irnoka Kirchstein, magyar miniszteriális hivatalnok volt. Ez utóbbit úgy préselték ide; alig mert rámnézni, annyira nyomta őt e — megtiszteltetés! Jelen volt még egypár ülnök a katonai és polgári osztályból, ez utóbbiak közt egy „Kriminálrath“ azon fajból, melynek szive helyét egypár tuczat paragrafus tölti be, s mely a biró legfőbb föladatául tekinti: fartató kérdések által a vádlott helyzetét még kínosabbá tenni, s őt erővel gonosztevővé bélyegezni! Szerencsémre a katonai törvényszék többi ülnöke emberségesebben gondolkozott, s a körébe „betolt“ Kriminálrathot illető korlátok közé szorította, nem hagyván meg neki azt az örömet, hogy ezt a „Kossuthkutyá“-t — már mint engem — a bitófán láthassa. Nevét elfelejtettem; annyit azonban hallottam, hogy később „kitünő“ szolgálatai elismeréseül valami rendjelet kapott. Legalább mégis felakaszthatott valamit. Jelenleg

sán, ha meg nem halt, húzza valahol Linzben vagy Grátzban a közösügyi „penzió“-t.

Különben ez az úgynevezett „Verhör“ nem sok érdekest, s még kevesebb mulattatót nyujtott. Nem is akarom azok részleteivel az olvasót untatni. A kérdéseket, noha a „Verhaftsbefehl“ engem Kossúth legmeghittebb emberének mondott, lehető rövidre szabták; nem csikartak ki tőlem semmit, a mit jószántamból bevallani nem akartam. A Kriminálrathnak ez természetesen nem tetszett, s megkisérté néhányszor fogárd kérdései által engem zavarba hozni; e diszes „metier“-jében azonban az elnök által mindenkor meggátoltatott, s midőn egy ízben tolakodó fartatásai által, hogy mit tudok Pulszkyról, kikhez járt és kik fordultak meg nála? annyira megboszantott, hogy kissé hevesen feleltem, miszerint semmi közöm ahhoz, a mit mások cselekesznek, s hogy úgy hiszem, nem akarják velem a „denunczians“ szerepét játszatni, s azért tessék a „Herr Kriminálrath“-nak az é n tetteimről, s nem a m á s o k é r ó l számot kérni: e nyilatkozatom a többi ülnök helyeslésével találkozott, s az illetőt darab időre elnémitá.

Egyébiránt még ma is meleg elismeréssel tartozom a haditörvényszék szintoly kiméletes, mint tapintatos eljárásaért irányomban. Ha az akkori önkény- és zsarnokuralom önszabta törvényeit tetteimre szigoruan alkalmazzák, aligha három- vagy négyévi fogságra nem itélnek. El is voltam rá tökéletesen készülve, s még jótétemény gyanánt fogadtam volna azt: annyira kínzott

és kimerített már az oly sokáig tartott bizonytalanság!

Legyen szabad a fogságom ideje alatt ellenem indított kutatások eredményéről egypár adatot fölhozni.

Irataim közt megtalálták jegyzékét azon személyeknek, a kikkel leveleztem. Ezek közt volt gróf Batthyány Miklósné is, Széchenyi István nővére, a kit saját felszólitására hetenként a bécsi eseményekről tudósitottam, melyek akkoriban igenis bő anyagot szolgáltattak a levelezésre. A kutató bizottmány mély bölcsességében azonnal kitalálta: hogy e levelek a — miniszterelnök nejéhez voltak intézve. Azzal, hogy az egyik Lajosné, a másik Miklósné volt, ez Pinkafőn, az meg Ikerváron lakott, mitsem törődtek: nekik csak felségárulási büntény kellett, melyet már előre kiszagoltak, mielőtt a levelek kezeik közt voltak. Meg is tették azok megkerítésére a szükséges (?) intézkedéseket, s rövid idő mulva „per diversas ambages“ csakugyan birtokukba jutottak. A grófnő — mintaképe a keresztényi felebaráti szeretetnek — a legloyálisabb készséggel adta át egytől-egyig a leveleket, s nem az ő jóakaratán mult, hogy azokban nem találtak annyi „kompromittáló“-t, mely elitéltetésemet csak némileg is igazolhatta volna. Tudtam, hogy kinek irok; s azért csak a pusztán történtekre szorítkoztam, tartózkodván minden „idétlen“ reflexiótól, mely az arisztokratikus selyemszálu idegeket kellemetlenül érínthette volna. Kiszabadulásom után nem tartottam szükségesnek

ez idegek további kimélését, s egy utolsó levelemben, melyet a grófnőhöz intéztem, hálaérzetemnek az ő méltóságának irányomban tanusított szerfölött nemes bánásmódja fölött oly hű és eleven kifejezést adtam, hogy azt aligha találta szükségesnek, másokkal is elolvastatni.

Azt is kérdezték tőlem, miért nem hagytam oda Bécset, s huzódtam viszsza oly helyre, a hová a lázadás mételye még el nem hatott? Mintha csak magamról, s nem egy egész család sorsáról kellett volna gondoskodnom, melyet egy szük fizetésére szórított hivatalnoknak nem lehetett ám oly könnyen mozgósítani, mint egy ezred „Deutschmeister"-t az állam költségén! Lehetett is nekem kéjutazásra gondolni Ischlbe vagy Meránba, úgy mint azt az a sok gazdag filiszter tette, a ki bőrét féltvén oda szökött, s később gyávaságából erényt csinálván, loyalis érzelmeiért dicsérő okmányokat s rendjeleket nyert. Ez utóbbiak után a negyvenkilencz- és ötvenes években oly erős volt a „Nachfrage," hogy a szükséglet födözésére új „ordó"-t kellett alapítani, melyet a nép szája az eredetitől egészen eltérő néven nevezett, s a melynek elnyerésére nem éreztem magamban elég — ámbicziót!

A Kriminálrath még egyszer megpróbálkozott velem szembeszállni, s gonosz gúnyorral, mely amúgyis rút képét valóságos mefisztó-pofává torzítá, kérdezett: miért nem menekültem ki Hetzendorfra (a hol, mint említém, Windischgrätz főhadi szállása volt), mint ezt több „jóérzelmű honfitársam" tette, s megbánnia oka nem volt?!

Éreztem a jól számított szurást, mely e kérdésben rejlett. Szomoru igazságon alapult, s minden szót megfagyasztott ajkimon. Egyetlen pillantatom, melyet Pászthoryra s a többi magyar ülnökökre vetettem, mélyen kifejezte a szégyenérzetet nemzetem meggyaláztatása fölött, s ha elfojtottam keserü kifakadásomat e kiméletlen szavak miatt, ezt nem saját bőröm, hanem szegény, ártatlan családom megmentésére tettem.

Az illetők megértették a néma szót, lesütték szemeiket, s helyettem pirultak!

Átkozott iróniája a sorsnak, hogy azon „derék" hazafiak, a kikre a Kriminálrath, mint a jóérzelmüség paladinjaira hivatkozott, s a kik Windischgrätz táborában nem sokkal többet, mint zsandári szolgálatot teljesítettek a magyar nemzet leigázására, később a megalázott országuk kormányzásában résztvettek, s legújabb időben magas nyugdíjak élvezetében várják, mint a froschdorfi remete, a reakczió restauráczióját.

Engedje meg a nyájas olvasó, hogy a többit elhallgassam. Hiszen, mint mondják, fátyolt kell teríteni a multra; ámbár kétlem, elbirja-e erre nézve Magyarország valamennyi szövetgyára a kellő szükségletet födözni! —

Harmadnapra azután, este kilencz órakor, megnyilt börtönöm ajtaja, s égi zene gyanánt hangzott fülembe, hogy: szabad vagyok!

Soha nem éreztem még oly egész teljében, mint e perczben, a legmagasztosabb érzést, a mit az isten az ember keblébe oltott: a szabadság érzetét!

Szabad voltam! Majdnem a nyakába borultam az álmos őrnek, a ki e megváltó igéket hozta.

„Szabad vagyok!“ újongtam örömömben, midőn a sötétháznak kapuján kiléptem, s az esti szellő hevült arczomat érinté. Föltéptem öltönyömöt s megoldám nyakkendőmet, mert keblem elszorult, lélekzetem megakadt. Örökkévalóságig nyuló hoszszu napok után nevezhetlen kéjjel szíttam a keservesen nélkülözött egészséges levegőt.

És otthon hogy' fogadtak enyéim?! Ha ezt leirni tudnám, nem érdemlettem volna meg azt a kimondhatatlan örömet, melyben akkor részesültem! — —

Érzém a régi tetterőt ismét viszszatérni!

„Az emberi elme tenyészni, nőlni akar, mint a növény; szüksége van a szabad levegőre, eleme az egymást hajhászó események előre nyomulása; csak akkor érzi jól magát, ha meszsze kiterjesztheti ágait a föld fölött, s ha merész gondolatai az egekik nyúlnak!“

„Vannak érzelmek, melyek örökre elnémulnak, ha azokat az ellenséges hatalom letarolta a kebel virányairól. Ha a vihar megfosztja leveleitől a rózsát, nincs az a büvész, a ki a lefosztott leveleket ismét öszszeilleszthetné, s a rózsát új virágzásra birhatná; de rabolja el tőled az átkos végzet a szabadságot, s fojtsa azt viszsza szived legmélyebb rejtekébe, föl fog az ismét támadni a világszellem első szózatára, mely átrezgi a levegőt, s új erőt önt a hoszszu rabiga alatt elzsibbadt tagokba.“

Ezt és még több mást irtam kiszabadulásom után újra megkezdett naplómba. Sok keserves napok következtek még ezután; szürke, jeges felhők nehezedtek a remény virányaira, s megfagyott a fűszál, mely a terméketlen földből kisarjadzott. Bú és szomoruság szállta meg a kebleket, s nem melegítheté föl azokat a részvét és rokonérzelem jótékony napsugara: ámde élt egy érzés, mely fényes világot gyújtott a sötét belsőben, óriássá nőtt a zsarnokkéz nyomása alatt, s nem rettegett vészt és halált, mert a földi buroktól megmentett lelket a síron túl is követte: s ez — a szabadság érzete volt!

XV.

Hja, mint szeretnék már vigabb és derültebb képeket az eddigiek helyett föltüntetni életemből, s elfojtani minden keserüséget, mely untig eltölté szivemet és kedélyemet! Örömest megbocsátanék ellenimnek, a kik durva kézzel markoltak keblem szentélyébe, s elolták abban a legutolsó szikráját is azon bizalomnak, melyet embertársaim iránt tápláltam, s megzavarták az édes harmoniát, mely beléletem s a külvilág közt létezett. S mit nyertek ők e szentségtörés által? Sokkal kevesebbet, mint a mit én vesztettem!

Ha a farsang 1849-ben nem áll a naptárban, aligha tudtuk volna,hogy annak közepében vagyunk. A tánctermek bérlői minden lehetőt elkövettek a közönség édesgetésére, többen még szindarabokat is játszattak a szünórában; hiába volt minden erőlködés, s azon kevesek, a kik lépre kerültek,

eszembe juttaták, hogy voltak az ókori népek közt, a kik azzal tiszteltték meg kedves halottjaikat, hogy — sirjaikon tánczoltak!

Különben az ostromállapot teljes virágzásában állt; a motozások, elfogatások s elitéltetések rendre követték egymást; zsandárok (akkor még „Szicherheitswache"-nak nevezték), spiczlik és „naderer"-ek rendkivüli tevékenységet fejtettek ki, s folytonos aggodalomban tarták a becsületes embert, a ki alig várhatta, hogy egy jótékony forgószél a vészteljes felhőket, ezek fölidézőivel együtt, elsöpörje az égnek boltozatáról.

Egy szép reggel nőm egy virágedénybe ültetett rózsabokorral lépett a szobába. A bimbók, melyeket hajtott, mind lehulltak, mielőtt kivirulhattak volna; de most két-három bimbó nyilt újra a tövön, s ugyanannyi fakadt ki a frissen zöldelő bokorban. Nőm némán mutatott a virágokra, meg a kék égre; megértettük egymást: nőm ártatlan örömének tárgyában a te képedet láttam, szeretett hazám!

Hireket hallani és közölni egyiránt veszedelmes volt; pedig keringett ám elég a levegőben! Csak azt volt szabad hinni, a mit a hivatalos „bülletin"-ek hirdettek, ennek pedig fele sem volt igaz. Ha nyilvános helyeken találkoztunk, inkább jelek mint szavak által értesítettük egymást a többé-kevesbé leverő vagy vigasztaló eseményekről a — távol hazában. Elég volt néha egy melegebb kézszorítás, s a szemnek egy jelentő hunyorítása: hogy várjunk, bizzunk és reméljünk!

A hadi bülletineket fölülmulták a szemtelenségig hazug kormánylapok, legelől a „Reichs-Zeitung,“ melyet bizonyos Landsteiner szerkesztett, s melyben egy hirnek megjelennie elég volt, hogy senkise' higyje. Jól mondta akkor a müncheni „Punsch,“ mily irigylésreméltónak találja a „Reichs-Zeitung“ azon magasztos öntudatát, hogy senkise' hisz neki. Divattá vált valakit, ha beszéd közben nagyon elvetette a sulykot, azzal letorkolni: „ne landsteinerezz!“ — Volt a belváros egyik félreeső útczájában egy bizonyos iroda, melyből felsőbb szabadalommal (helyesebben „inspiráczió“ folytán) mindennap egy tuczat újdonság került ki, s eredt útnak a birodalom különféle helyein megjelent hirlapokba. Ezen újdonságoknak kiváló tulajdona az volt, hogy azoknak fele hazugság, a másik fele meg igaz nem volt. De a gyártók, meg a közlők ezzel nem sokat törődtek, s csak igen kevés komolyjellemü szerkesztő tudta magát az elsők alkalmatlankodásai ellen megóvni, midőn a többieket, főkép' a vidékieket, az a bizonyos hivatalos nimbusz, mely e kézzelfogható hazugságokat környezé, annyira elámította, hogy a legmerészebb képtelenségeket is odatálalták bona-fide a közönségnek azon hiszemben, hogy a mit az ő gyomruk megemészt, attól az olvasó sem kap hasrágást.

De a közönség megköszönte a kotyvalékot, s viszszautasítá a ferde imputácziót izlése és érzelme ellen. Valami „Hansjörgel“ nevü hetilap, mely husz évnél tovább a legaljasabb pletykák-

kal és föladásokkal táplálta magát és hasonszőrü közönségét, utóbb ettől cserben hagyatott s ünepélyesen megbukott. Ugyanazon időben, csakhogy más halálnemmel, mult ki a katonai kormányzó által „rosz iránya“ miatt betiltott „Geiszel“ czímü napilap is, mely eleinte szintoly becsületes (!) módon, mint a speiszingi „Jörgel“ hizlalta a közönséget, s hagyta magát általa hizlaltatni, utóbb azonban tapasztalván, hogy az ily moslékkoszttal nem igen lehet a vendégeket édesgetni, fogta magát, s egy szép reggel az ultrapecsovicsok táborából átcsapott a veressipkás demokratákhoz, s addig handabandázott s rugdalódzott jobbra-balra, míg szilencziárussá tették. Irt azután az exszerkesztő (Böringer-nek hitták, a revoluczió előtt a külvárosi csapszékekben hárfázott) a „Zuschauer“-nak, egy hasonlóképen bukófélben levő pajtás (= czinkos) lapnak egy keserves levelet, megvallá „sub rosa,“ hogy ő bizony sohasem lett volna liberális, ha a kormány nem fösvénykedik, hanem ad neki pénzt vagy hivatalt, hogy ez istentelen drága időben megélhessen; hogy eleget lótott-futott ő ide és amoda is, denunczíált vagy ötven jakobinust, ódákat csinált a „Belagerungszustand“-ra; de nem használt, nem kapott semmit, s azért desperácziókból felcsapott liberálisnak, s — szörnyüség! négyszer annyi előfizetője lett, mint előbb; a mi elég szomoru jelensége az időnek, sohajtott fel, de mit csináljon az ember, ha élni akar?! Igy irta ezt meg csókolni való naivsággal kuszipajtásának, Ebersberg urnak, a ki jóérzelmü butasá-

gában azt hivén, hogy barátja sorsán segithetni, vagy liberális tévedéseit illő helyen kimenthetni fogja, a levelet egész terjedelmében lapjában kiadta, s ez által az öszszes feketesárga „clique"-t irgalmatlanul kompromittálta, s annak az átkozott szabadelvü pártnak újabb fegyvert adott kezébe a bástyafalak ágyúinak árnyékában kényelmesen nyújtózkodó mamelukseregellen.

Undok faja azon csuszó-mászó férgeknek, a melyek elég vakmerően embereknek nevezik magokat, holott csak nyomorult bábok, melyek akkor szerepelnek csak, ha azok, a kiknek eszközei, a színpadra tolják és mozgatják őket.

A világosi katasztrófa után egypár meghittebb ismerősömmel a Grünsteidl-kávéházban találkoztam. A megdöbbentő hírt az nap' reggel gróf Széchenyi Lajostól hallottam az utczán. Barátim közül senkisem akarta elhinni, s Dobokay, a volt erdélyi udvari kanczellária titkára, izgatottan figyelmeztetett, ne közöljem azt senkivel, mert hazafiatlanságról vádolhatnának. Jelen volt a „Kohlmarkt"-on levő gyógyszertár tulajdonosa, Angyal hazánkfia is; oskolatársak voltunk Pécsett, s huszonkét év után fölkerestük itt egymást, s megújítottuk régi barátságunkat. Szerény külsejü, becsületes szivü férfiu volt; politizálni nem igen szeretett, mert kissé félénk lelke azt az akkori időben veszedelmesnek tartotta. Az említett katasztrófa azonban, melyről, fájdalom, néhány nap mulva már nem lehetett többé kételkedni, egészen kihozta szelidlelkü barátunkat a sodrából, s könybelábbadt szemekkel hitt

meg egyenkint bennünket a nemzet halotti torára!

Ölnyi hoszszu falragaszok hirdették e nemzetünk történetében páratlanul álló gyalázatos árulás részleteit, midőn este mintegy hatan barátunknál megjelentünk. Az asztal közepén Kossúthnak virágokkal ékített mellszobra állott; szótlanul ültünk körül; a komoly helyzet mélyen lehangolta kedélyünket; társalgásunk nem birt elevenebb színt ölteni, s néhány óra mulva szorongó érzelmek közt váltunk el egymástól. Másnap korán reggel Angyalnak neje (igen szép és lelkes magyaraszszony volt) sirva rohant be hozzánk azon rémhirrel, hogy férjét éjfélkor elfogták, s elvittek egypár fegyverdarabot is, melyet a házmotozásnál találtak. Tudtuk, hogy az ostromállapot szigoru rendszabályai erre a halálbüntetést szabják, s képzelhetni fölindulásunkat mindazoknak hallatára, a mit a szegény aszszony könyzápor közt, s csak akadozva tudott elmondani. A legnagyobb ocsmányság azonban az volt, hogy a szerencsétlent — tulajdon sógora (nejének fivére) adta föl, a kit a jószivü háziúr évekig tartott élelemmel és költséggel, s a ki e jótéteményt azzal hálálta meg, hogy rokonát azért, mert ez a vacsora fölött őt tréfásan „schwarzgelber“-nek nevezte, még azon órában mint felségárulót denuncziálta a „commandaturá“-nál. Az akkori parancsnok, Böhm tábornok, utálattal fordult el az árulótól, s e drasztikus kifejezéssel: „Sie sind ein Schuft!“ utasitotta ki a szobából; a bejelentett főbejáró ügyet azonban kénytelen

volt a haditörvényszéknek átadni. Ennek, bár emberségesen igyekezett a hadbiró a gyógyszertári személyzet kihallgatásánál, azzal, hogy az adandó feleletet majdnem szájába rágta, a szerencsétlenen segíteni, az ostromállapoti szabályok fönemlített szigoránál fogva mégis ki kellett mondani a halálos ítéletet, melyet a nevezett tábornok, tekintettel egyrészt azon enyhítő körülményre, hogy a megtalált fegyverek egy rozzant pisztolyból, s egy a „laboratorium"-ban használni szokott hoszszu késből állottak, másrészt meg azon „hallatlan botrány"-ra (igy lehetett a falragaszok által hirdetett itéletben olvasni), hogy a feladó az elitéltnek tulajdon sógora volt, nyolczévi nehéz várfogságra változtatott. — Még az nap este elvitték a szegény családapát Kufsteinba, s mire három év mulva, kegyelem utján, onnan kiszabadult, nejét s legidősbik fiát a temetőben, s tönkrement gyógyszertárát idegen kezekben találta, ő maga pedig — koldus lett! (Erre már persze hogy erős fátyolt kell borítani!) — A nyomorult denunczians ellen fölzúdult, mondhatni, az egész város. Megvetéssel fordultak el tőle mindenütt, a hol ráismertek. Ha a vendéglőben valamelyik asztalhoz akart ülni, a többiek vagy fölkeltek, vagy felszólíták a vendéglőst, utasítsa ki a szemtelen gazembert. A policzáj egykedvüleg nézte, ha a pinczérek nem hozták meg az általa megrendelt ételt, s szemet hunyorított a legvastagabb invektivákra is, melyekkel a nyomorultat az étteremből kipuskázták. Nem tudom, mily ganajdombon végzé gyalázatos életét!?

Még ma is rejtély előttem, hogy' kerültük ki mi akkor, mint vendégek, a megidézést a katonai törvényszék elé? Tán megelégelték azt az egy áldozatot is, vagy represzszáliáktól tartottak a meg nem hódított várakban még nagy számmal létezett osztrák és muszka foglyokra nézve?! Meglehet; s miután ezek közt igen sok kékvérü volt, a kik a várfalakon belől sokkal biztosabban érezték magokat, mint a csatatéren, ezeknek finom bőre mindenesetre aránytalanul drága kompenzáczió lett volna a mi proletáriusi irhánkért!

Nem sokára azután előmbe jött a belváros egyik keskeny útczájában a — „Kriminálrath!“ Annyira megíjedtem tőle, hogy még keresztet is elfelejtettem magamra vetni. Udvariasan köszöntöttem, s el akartam szépen surranni mellette. De essél csak egy bécsi „Kriminálrath“ keze ügyébe; nem oly könnyen szabadulsz meg tőle. Engem is megállított, s a legujabb „affaire“-re czélozván, azzal fartatott; megelégeltem-e már annyira a szabadságot, hogy viszszakivánkozom ismét oda, honnan amúgyis csak félig tudtam kimenekülni? Nem értettem; de azonnal szolgált a kommentárral, emlékezetembe hozván, hogy a „próbák elégtelensége“ miatt lettem csak fölmentve, s hogy addig, míg tökéletesen nem purifikáltam magamat, a fővárosból távoznom nem szabad. Tehát „rendőri fölvigyázat alatt“ álltam, a mit eddig nem tudtam. A Kriminálrathot mulattatni látszott a kellemetlen benyomás, mely e tudósítás hallatára arczomon mutatkozott.

— So ist es! erősíté meg újra, s mélyen

nyúlt tubákpixisébe; ha tőlem függött volna, még most is ott ülne ön a „Numero fünf“-be; mert hát engem nem lehet ám oly könnyen elámítani, mint azokat a katona urakat, a kik a „Kriminálpráxis“-t úgy értik csak, mint én a stratégiát. Köszönje meg, hogy a félszeg vizsgálati eljárás lehetetlenné tette nyomára jönni annak a hetvenötezer forintnak, melyeket Kossúth uram azon hirre, hogy önöket agyonlőtték (szinte le lehetett olvasni képéről a sajnálatot, hogy ez meg nem történt), az ön és Henszelmann özvegyének küldött. Wodianer persze hogy tagadja; nem tud semmit, hogy az öszszeget nála utalványozták volna; de én egy perczig sem kételkedem benne, mert nem hiába csörög a levél: s csak végezzenek egyszer az istentelen rebellisekkel, majd kiderül, wo das Sündengeld hingekommen ist? addig pedig igen üdvös az a „Polizeiaufsicht!“

Képzelhetni, mily megdöbbentő volt rám nézve ez a hir, melyről eddig mitsem hallottam, s hogy' kinzott még aztán hónapokig az a gondolat, hátha mégis lehetne valami a dologban, ámbár mi egy fillért sem láttunk a pénzből! Kivégeztetésünk hire csakugyan keringett a magyar fővárosban; bizonyossá tett bennünket erről előbbi szakácsnénknak, a ki egy megyei huszárhoz ment nőül, Ninámhoz irt levele, melyben sajnálatát fejezvén ki halálom fölött, meghítta őt anyósommal és Emil fiammal együtt Pestre, a hol addig maradhatnak náluk, míg a jó isten kedvezőbbre fordítja sorsukat. Nem szégyeníté-e meg

ez egyszerü aszszony nemeslelküsége sok bársony- és selyembe burkolt úrhölgy eltompult szivét? De a mily jól is esett e hálás lélek nyilatkozatát néhány hét előtt olvasnunk, oly aggasztólag hatott reánk a kommentár, melyet a halálunkról csakugyan létezett hirnek a Kriminálrath adott, miután a legkisebb bizonyitéka annak, hogy a nevezett öszszeg csakugyan utalványoztatott számunkra, jóval meghoszszabíthatta volna újabb fogságunk idejét, s könnyen megtörténhetett volna, hogy a Kriminálrathtal többé nem találkozunk, a mit egyébiránt, ha életünkbe nem kerül, a legnagyobb szerencsének lehetett volna tartanunk!

Különben az a hirhedt „Polizeiaufsicht“ jobb volt a hirénél. Árulók és denunciánsok nélkül ritkán tudtak meg valamit. Néha csakugyan orrukkal kellet valamire bukkaniok, hogy észrevegyék, s ha megfogni vélték, kezükben tartották a — nagy semmit!

Ez időtájban volt, hogy Bobest barátom, a ki a mult években mint királyi táblai biró halt meg Kőszeghen, meghitt a gumpendorfi kaszárnyába, a hová, mint mondá, igen kedves „vendégek“ érkeztek. E vendégek Ivánka Imre, báró Lipthay Béla és Madarassy József őrnagy voltak. Ide lettek bizonytalan időre internálva. Néhány igen kedves estét töltöttünk együtt, s ittunk a mindig dúsan terített asztalnál, hol három hazánkfia fölváltva vitte a házigazda szerepét, a magyarok győzelmére, a szeretett drága hazáért! Megvolt híva e vacsorákra mindenkor a — porkoláb is, a ki tősgyö-

keres német létére a magyarok iránti rokonszenvét azzal dokumentálta, hogy háromszor annyit ivott az egészségükre, mint mi. — Persze, hogy a „Kriminálrath"-nak e kedélyes mulatságokról a „Polizeiaufsicht" daczára sem volt tudomása: organumainak a katonai laktanyákban nem volt tanácsos szaglálódni, mert már megtörtént, hogy azok helyett, a kiket kerestek, nekik kellett lakolni, s még engedelmet sem kértek tőlük a — félreértésért!

Néhány hét mulva ezen öszszejöveteleknek is vége szakadt, s derék hazánkfiaitól búcsu nélkül kellett elválnunk. Éjszakának idején vitték el őket, s nem tudta, vagy nem akarta senkise megmondani: hová? Csak a porkoláb hunyorított szemével, mikor kikisért bennünket az ajtón, s suttogva mondá: hogy nem sok bajuk lesz!

XVI.

A nehéz, szomoru napok egyformaságá időnként a fővárosba szállított honvédcsoportok szakasztották félbe. Mindig sok nép nézte és bámulta őket. Derék életteljes fiúk voltak; a levertségnek nyoma sem látszott rajtuk; vidor tekintetük megelégedésüket tükrözé viszsza teljesített kötelességük fölött, s arczuk minden vonása azon biztos reményt fejezé ki, hogy él még a magyarok istene, a ki nem hagyja hazánkat elveszni! Közönségesen tizen-huszan mentek együtt, s háromszor annyi népség követte őket, mely oly ellentétben állott hozzájuk, mintha nem is a Lajtha, hanem legalább is egy tuczat világfolyó

választaná el őket egymástól. Beh szerették volna bizonyos magas körökben, ha e fiatal, nyalka legények, a kik oly rátartósan jártak az utczán, mintha övék lett volna Bécs városa, mint az volt hajdanában dicsőséges Mátyás király alatt, kissé házsártoskodtak, vagy exczedáltak volna, a helyett, hogy oly józanul és csendesen viselték magokat, mint ha bort vagy németet sohasem láttak volna. Nem volt ok még keményebb rendszabályokra: s ez volt, a mi bántotta őket!

Általában minél több embertelenséget követtek el odafönn a magyarok ellen, annál több rokonszenv nyilvánult irántuk az alsóbb rétegekben. Hiában igyekeztek ezt szubvencziónált újságczikkek és inspirált röpiratok által megingatni. Ez utóbbiak nagymestere bizonyos Schuselka úr volt, a ki majdnem minden héten megbabázott egy-egy elmeszörnynyel, s újra fölrántván az alig behegedni kezdett sebeket mind áthatlanabb kéreggel vonta be a sziveket, melyek a multakra már-már a feledékenség fátyolát készültek borítani. Világra jött tőle: „Das provisorische Oesterreich,“ melyben megleczkéztette a német miniszteriumot (de úgy, hogy nem fájt neki), s azután megszökött, mert minden áron szeretett volna „martir“ lenni, pedig senkisem törődött vele. E legújabb csudaszülöttjében azt állítá: miszerint a magyarnak már azért is öszsze kell olvadni az osztrák-némettel, mert mélyen alatta áll emennek mind anyagi mind szellemi tekintetben Ne neked, magyar nemzet, a nagy Schuselka vérei annyira túlszárnyaltak —

egy év óta, hogy meg se látnak, ha a Szent-István tornyáról le néznek. Hiába küzdöttél és iparkodtál a tökély felé, s hiába ismerték el törekvéseidet a világ legmíveltebb nemzetei: mit ér, ha a nagy Schuselka pálczát tör feletted! Az a nagy Schuselka, a ki a magyar életet és irodalmat még hiréből sem ismerte, s a ki, mint tagja az istenben boldogult „Reichstag"-nak, mely kilenczhónapos tengése alatt az osztrák politikai éretlenségnek oly nevetséges jeleit adta, hogy egész Európa mulatott rajta, szegénységi bizonyítványát e tekintetben untig bemutatta. Méltán tartottam, hogy az angolok, meg a francziák, a kiknél éppen akkor annyi magyar kapaczitás megfordult, s a kik hazai elmetermékeink lefordításában vetélkedve versenyeztek, kedvező véleményüket irántunk azonnal megváltoztatni fogják, ha a nagy Schuselkának e Stockerautól Stadel-Enzersdorfig (tehát a világ végeig) terjedő hires röpiratát olvasni fogják. —

Igen sok adatot jegyeztem föl naplómban a bécsi nép akkori rokonszenvéről; a többszöri motozások alkalmával azok is eltüntek egyéb érdekesebb iratokkal, s így csak emlékezetemből idézhetek néhány példát, annak bebizonyítására, mily érdekeltséggel s őszinte hajlammal viseltetett a fővárosi nép jobb része a magyarok és a magyar nemzetiség iránt! Veszedelmes dolog lett volna az akkori rémidőkben ily nyilvánításokra sajtó útján figyelmeztetni véreinket, s azért engedjék meg, hogy azoknak, késő évek után, egypár lapot szenteljek igénytelen emlékirataimban!

Jelen voltam egy hangversenyben, melyet Haszlinger bécsi müárus s Lisztnek jó barátja az árviz által károsult magyarok (mert ez az isten csapása is érte őket) számára Bécsnek egyik nagyobb termében adott. Legjobban tetszettek a magyar dalok, melyeket a versenyadó kitünő virtuózitással játszott a zongorán; nem tudom, hányszor kellett azokat ismételnie. Pedig a hallgatóság java — németből állott; becsületes külvárosi polgárok, szeretetreméltó hölgyeik- és csinos leányaikkal, a kik úgy éljenezték s újráztatták a frisset, meg a csárdást, hogy a magyar ember szive majdnem megszakadt örömében, s rendre csókolhatta volna a szép hölgykoszorút, mely e perczben még egyszer oly szépnek és bájosnak tetszett. „És geht halt nichts über án Ungrischen!“ mondá egy mellettem álló vastag sógor, s oly erősen tapsolt, hogy szinte fújt bele. Idomtalan pofája s rémítő veres orra volt; de hajba kaptam volna akkor azzal, a ki e pillanatban azt merte volna állítani, hogy szomszédom nem a „legfeshebb kurmacher“ az egész „Leimgruben“-on!

A „Wasserglaczis“ bérlője, Hembsch úr is pátriotikus ünnepélyeket rendezett, s ez alkalommal a fasorokat veres- és fehér-re festett ívekkel czifrázta föl, melyek boltozatát a fáknak zöld galyai képezték. Az úgynevezett „kurszalon“ átellenében pedig egy fabódéban Jeruzsálemet és husz mértföldre terjedő körképét mutatták. A ki a geografiát tanulta, a mi akkor még könnyebb studium volt mint ma, mikor a határszéleket, országokat és népeket minduntalan rektifikálják,

tudhatta, hogy ott fekszik valahol Jeruzsálem körül — Kiutahia is, s a bódétulajdonos extra tizenöt krajczárért megmutatta a házat is, a hol Kossúth lakott. — Mikor még a jóérzelmü polgárok is ily istentelen demonstrácziókra vetemedtek — direkte az ágyúk árnyéka alatt, lehetett-e várni, hogy az ostromállapotot oly hamar beszüntessék? Különben a bécsiek már magok is nevették nyomoruságokat, s nem egy sikerült „bonmot"-val tágítottak szívükön a nevezett állapot kiállhatatlansága fölött. Im' egy a sok közül. Egy fiatal ember megunván életét, agyon akarta magát lőni. De honnan vegyen pisztolyt, mikor az övét be kellett adni a „Zeughausz"-ba? Barátja biztatá: várjon, míg az ostromállapotnak vége lesz; mire a fiatal ember kétségbeesetten rárivalt: „azt akarod-e, te kegyetlen, hogy örökké éljek?!"

A hernalszi arenában csak úgy törte magát a nép, hogy láthassa Szigligeti „szökött katoná"-ját. A fordítás szintoly nyomorult volt, mint az előadás. Oly kegyetlenül bántak e jeles népszinművel, mint a hajdani egri szabó, Zvolenszky, egy szegény falusi plébános „Gehrock"-jával; mikor felhuzta, maga a szabó is összecsapta a kezeit, s szörnyüködve fölkiáltott: „sohase hittem volna, hogy embert így lehessen csúffá tenni!" — És a darab mégis tetszett, mert — magyar volt, s az emberek megnézték tizszer egymásután, s jobban mulattak, mint „Julius Caesar" előadásánál a „Burgtheater"-ben, a kit Shakespeare után Laube Henrik fordított ki németre.— Utánna a „két pisztoly"-t

adták. Ugy néztek ki benne a magyar emberek, mint egy megszalasztott drótostót kompánia, s úgy énekelték azokat a magyar dalokat, mintha valamelyik invalidus kintornás tanította volna be nekik azokat. De a pénztár megtelt, mert Megerle aszszonyság, a szinkör bérlője, igen helyesen a Bécsben divattá vált magyar rokonszenvre épített.

Ugyanezen időben lépett föl (május 2-án 1850) Hollósi Nelli a császári dalszinházban Amina szerepében. Páholyok és zártszékek már reggel mind elfogytak, s este színig megtelt a ház. A magyar csalogányt szép hír előzte meg. Eleinte kissé elfogult volt; de a dörgő tapsvihar s az ezerajku „éljen"-ek csakhamar fölbátoríták, s úgy énekelt, a hogy' énekelni szokott: mint egy angyal. Maga a császár is lelkesen tapsolt; az egész közönség élvben és gyönyörben úszott. Előhitták valami tizszer vagy tizenkétszer, kapott virágot és koszorút is, szóval tökéletesen reüzirozott — valamint később a „Luciá"-ban és a „Hugenották"-ban is. Alig hiszem azonban, hogy diadala, minden kitünő tehetsége mellett, oly nagyszerü mérveket öltött volna, ha a művésznő máshonnan jön, és nem — Magyarországból!

„Du sublime au ridicule!" Odaki a „prater"-be is seregesen tódult a nép Beranek czirkuszába, hogy egy magyar embert láthasson. Toldi János volt, a magyar Herkules, a ki egyik németet a másik után nyekkentett a földre, s több dicsőséget aratott, mint névrokona Toldi Ferenczünk, a ki ugyanakkor a bécsi akademiában német felolvasást tartott — tiz tudós parókának

és hat tubákpixisnek. Mondták, hogy Beranek sógor a tiszta jövedelemből, a mit konyhájára Toldi János hazánkfia aprított, háromemeletes házat vett a „Jägerzeile"-ban. Nem az első eset lett volna, hogy magyar erővel nemcsak házakat, hanem országokat is szereztek!

Nemzeti zenészeinknek soha nagyobb keletük nem volt, mint ez időben. Káloz di társasága annyi embert gyűjtött mindennap öszsze a nyilvános mulatóhelyeken, hogy a szó legszorosabb értelmében egymás nyakán ültünk. A szebbnél szebb ajkak, melyek mellettem és körülöttem az „éljen"-re megnyiltak, alig tudtak e szónál többet magyarul, hacsak ide számüzött bajtársaink nem tanitották meg őket egy másodikra, egy szebbre és édesebbre, mely igy hangzik: „szeretlek!" — Kitelt tőlük! — E művész hazánkfiai az udvarnál is hallatták magokat — még ide is elterjedt a magyar láz!! Fölléptek a wiedeni szinházban, s egyes gazdag családok palotáiban is. Gróf Pálffy Ferencz meghitta őket Badenba, hol számos hangversenyt adtak, s közreműködtek a magyar urak által gyakrabban rendezett tánczmulatságokban. Szinte ostromállapotban tartották őket; Strauss és Morelli fátyolt kötöttek hegedűikre: nem voltak képesek a magyar zenészekkel versenyezni. — Mikor elmentek külföldre, Farkas Józsi váltotta fel őket, a kit a „Sperl"-korcsmáros arra a kontóra, hogy ő nála fog először játszani, nyolcz napig ingyen tartott kosztal és szállással, míg bandája fölérkezett. — A zsurnálok persze hogy elhallgatták az efféle tün-

tetéseket; azt gondolták, ha ők ignorálják, elmúlik a nagy hühő magától is: de csalatkoztak; a népnek egészséges érzéke s természetes hajlama csuffá tette kombinácziói kat, s szerencsésen kitalálta, hogy' lehet az ostromállapot daczára is — demonstrálni!

Szóval: magyar világ volt Bécsben! Divattá vált az érdekeltség irántunk; mivel azonban éppen csak divat és egyébb nem volt, nem lehet csudálni, hogy rövid idő mulva ismét megszünt, vagy inkább meg lőn szüntetve.

Kezdett e nép magával is foglalkozni, miután megtapogatta előbb magát, hogy ugyancsak él-e? „Minden kezdet nehéz!" mond egy régi közmondás; dehogy az, gondolta magában: csak a könnyebb végét kell megfogni. Nagy öröm volt izraelben, midőn julius elsején 1850-ben az első esküdtszéki ülést megtartották. Egy suszterinast itéltek el néhány apró lopásért. Az ujságok „hozanná"-t énekeltek, hogy óriási léptekkel halad minden — előre, s hogy az újdonsült alkotmányos polgárok máris oly fokán állnak a polgári érettségnek, a hova az angolok és amerikaiak csak századok mulva fognak emelkedhetni. Nem irigyelte tőlük senki ez ártatlan örömet: a gyermeknek is nádpálczát tolnak a lába közé, s azt gondolja, hogy valóságos paripán ül; pedig nem a nádpálczát, hazem őt teszik lóvá! — Még mindig emlékezem, hogy' örültem gyermekkoromban minden apró ajándéknak, a mit szüleimtől kaptam, s mily boldog voltam, ha egypár bádogkatonát kommandirozhattam. Vannak népek,

melyek e gyermekévekből sohasem lábolnak ki, habár rég' meghaladták a — negyvenet! Ugyanazon időtájban a hitzingi kerülethez tartozó mintegy hetvenkét helységben bíróválasztás volt: az első ilynemü választás Ausztriában! Este aztán mindenütt illumináltak. A schönbrunni dicsőkéről meglepő szép látványt nyujtottak a két mértföldnyi kerületben tüzlángban úszó helységek, a hegyek csúcsain emelkedő piramisok, s egyes elszórt nagyobb épületek pompás kivilágítása. A nép alkotmányos jogait gyakorolta, s ha a legtöbb helységben nem is az lett a biró, a kit ő akart: „macht nichts!" azért a sógor mégis választott; kezdte érezni, hogy másért is van teremtve, nemcsak hogy egyék, igyék és aludjék, s hogy egyéb mifélét is kell bonczolgatni, mint — a rántott csirkét!

Mozgott minden, a hogy' t. i. mozoghatott. Itt is a magyarok mentek jó példával előre. Az ismeretes „Emlékirat"-on kivül, melyet az ó-konzervativek legfelsőbb helyre benyujtottak, s melyet azok, a kik azzal kérkedtek, hogy tovább látnak az orruknál, olyan Noé-féle galambnak tekintettek, melyet kiküldtek, hogy vizsgálja meg a — vizeket, rendre készültek és jelentek meg Bécsnek nyomdáiban a politikai röpiratok, melyek nagy része, hogy többen értsék és olvassák azokat, német nyelven iratott. A legkiválóbb ezek közt Somsich Pál-nak „Magyarország törvényes joga" czímű munkája volt, melyet a kéziratból e név alatt; „Das legitime Recht Ungarns" én fordítottam németre. A könyv férfias

nyiltsága s éles logikája által föltünést okozott, s az első hetekben mintegy kétezer példányban kelt el. Kiadója, Hügel hazánkfia, úgy nyilatkozott, hogy „ternó“-t csinált vele, a mit egy kiadótól hallani, csakugyan ritka dolog! Még eddig mindegyikét csak óbégatni és lamentálni hallottam, hogy mennyit vesztett ezen meg azon a könyvön, úgy hogy az embernek majdnem szive szakadt meg rajta, s önkénytelenül zsebébe nyúlt, hogy a szegény ördögnek kárát némileg pótolja. S ha még az én munkáimról lett volna a szó! de hogy e jó urak Jósikára és Eötvösre is panaszkodtak, s azt állították „auf Ehre!“ hogy még a nyomatási költségeket sem tudták kikapni: ez már több volt, mint — csudálatos!

E röpiratok nyomatása egyébiránt nem nagy bajjal járult. Hihetetlennek tetszik, de úgy volt, hogy a sajtóügyeket engedékenyebben kezelték akkor Bécsben, mint nálunk, úgy hogy a mi Pesten nem láthatott napvilágot, az Bécsben akadály nélkül jelenhetett meg. Itt szándékoztak Zsedényi és gróf Széchen Antal is nagyobb elmeműveiket, az első „Ungarn und das Miniszterium,“ a másik, ha nem csalatkozom: „Metternich und Kossúth“ czím alatt kiadni, s szó volt egy magyar lap alapításáról is, melynek szerkesztőjeül Babarczy Antalt emlegették; megjelenése azonban előttem ismeretlen okoknál fogva elmaradt.

Pedig, ha valamikor, úgy azon időben egy jól és becsületesen szerkesztett magyar napilap-ra égető szükség volt. A „Figyelmező“ megszünt, a „Magyar hirlap“ nem volt elégséges, bár

megvolt a jó szándék és a buzgó törekvés, a különböző érdekeket, tekintetbe véve az akkori forrongó időszakot, az egymástól eltérő, néha homlokegyenest ellenkező véleményágazatokat egyesíteni a nélkül, hogy lapja irányát ne veszé lyeztesse. Különben is egy politikai hirlap Magyarországban csakugyan kevés volt, főkép miután az efféle német lapok gombamódra bújtak ki egymásután a magyar földből, s bizony nem lehetett rajtok észrevenni, hogy magyar földön termettek. Főczéljuk az üzérkedés volt, s különös becsülésünkre nem lehetett igényük, de nem is tartottak rá számot.

Általában az ötvenes évek alatt a politikai napisajtó szerepe nem volt történetet alkotni, hanem csak a történteket tudomásul venni. De e történtek sem a magunk ügyei voltak, hanem — Krimia és Cochinchina dolgai. Beteltünk velök. Nem is éltek akkor lapjaink; immel-ámmal lézengtek különféle nevek alatt. A „Pesti napló," a „Magyar posta" stb. osztották a nemzet sorsát: hallgattak és vetekedtek, hogy melyikük tud jobban hallgatni. Csak az irodalom folytonosságát kellett fentartaniok; szükség nem volt rájuk. —

Az újabb mozgalmak 1861-ben azonban pesdülő életet leheltek a némákba és akkor megszületett nagy része azon nagy pártlapjainknak, melyek ma is élnek, s oly fontos szerepet játszanak a kor történetében! — Deák husvéti czikke (1865-ben) indítá meg a nagy mozgalmat, s a mit az teremtett, azt — Königgrätz befejezte. Nincs ország, melynek története olyannyira egybe lett

volna napisajtójával forrva, mint az — új Magyarország; de nem volt ország, melynek sajtója e bizalmat annyira meg is érdemelte volna. Küzdelmeiben társa volt, s midőn minden más tért elzártak előtte, hű tükre volt mindegyik pártjának! A harczok alatt egy kar volt mindenik! — —

November 15-dikén 1849-ben indította meg Nagy Ignácz barátom a „Hölgyfutár"-t. Megjelent mindennap, s ügyesen szerkesztett lapocska volt. A sziv- és elmetáplálékul szolgált tartalmát illetőleg barátom azt tartá főleg szeme előtt, nem hogy mire van olvasóinak hajlama, hanem hogy mire van szükségük? s szerencsésen kikerülte, hogy lapjának vidor szinezete által gúnynyá ne tegye a fájdalom szent tárgyait; mosolygott, s nem volt, a ki vidorságán megbotránkozott volna. Horáczkint a hasznost az édessel vegyíté, s így a mostoha sorsnak, mely az örömöt ürömmé változtatva elszomorítá a kedélyeket, keserítő gúnyát enyhíté.

Forradalmak után az irodalom mindig élénkülni szokott; nálunk maskép volt és van minden, mint másutt. A megszakasztott művek folytatása, vagy a sajtó alá készültek kiadása évekig késett. Az olvasókönyvkiadó-egylet nem adott életjelt magáról; a „Nemzeti könyvtár" II. folyamából több nagybecsü iratnak befejezése hiányzott, a miért is sokan tartózkodtak azt csonkasága miatt megszerezni; Toldynak már két év előtt sajtó alá kerültnek hirdetett „Irodalomtörténet"-e, a Kisfaludy-társaság „Évlapjai"-nak szinte kész 7-ik kötete, Szabó István „Iliász"-a, Szenczy

„Quintilián"-ja, Garay „Szent László"-ja, s sok rég tervbevett mű megakadt, szóval, pangott és zsibbadozott minden. A „Hölgyfutár" könyvészeti rovatot nyitott lapjában, s az által, hogy a közönséget tájékozta az irodalom jelesebb termékeire nézve, s azok megszerzése iránt kedvet és hajlamot ébresztett, egyszersmind pedig életre buzdította és szorgalmazta az elmaradt jelesebb munkák kiadását, sok érdemet szerzett magának, mindenesetre többet, mint azok, a kik e nehéz időszaknak, hol jó hazafinak vagy ujságirónak lenni nagyon veszedelmes dolog volt, kényes voltát ignorálván, jelesebb iróink akkori működéséről csak fitymálva beszéltek.

E nehéz idők megviselték szegény Nagy Ignácz barátomat is, s nem egyszer jött kellemetlen érintkezésbe azon sötét hatalmakkal, melyekkel, mint Schiller mondja, nem lehet örök szövetséget kötni.*) Én lapjának, eleitől fogva

*) A többi közt egyszer egy novellát közlött tőlem, melyben egy Bécsben mulató honvédről azt irtam, hogy: „oly jól érezte ez magát ottan, mint a magyar fiu magát külföldön érezheti." Ezért aztán barátomat bezárták három hétre helyettem. Persze, hogy fölfogadta, miszerint ezután nemcsak a tarhót, hanem a fagylaltat is meg fogja fújni, s midőn később azzal vigasztaltam: mily dicsőség másokért szenvedni, s hogy úgy történt ez az isten fiával is, kivel még sokkal roszabbul bántak el a zsidók, mint vele, mert nem ehetett rántott csirkét, s nem ihatott rá jó szegszárdit (legalább mitsem szól erről a szentirás), hanem eczetbe mártott spongyát szopogtattak vele, ha éhes vagy szomjas volt; — azt irta vissza, hogy ez gusztus dolga, ő legalább őrizkedni fog ezentúl az ily zártkörü mulatságoktól, ha még oly válogatott közönség is szokott azokban résztvenni.

végig, hű dolgozótársa maradtam, Szilágyi Sándor, Vachot Sándor, s még egy-kettővel az irodalom régibb bajnokai közül. A többiek? senkisem tudta megmondani, hová lettek? elszéledtek, bujdokáltak és siratták a keserves napokat!

Élénken jellemzé egyike régibb barátimnak hozzám irt levelében az akkori irodalmi állapotokat, mikor egyetlen magyar lap sem volt, mely körül iróink konczentrálhatták volna magukat, s a mikor a könyvárusok állítása szerint a magyar könyvek kelendősége teljesen megcsökkent.

„Emlékezel-e még — igy irt — azon furcsa előitéletre, mely akkor az irók, t. i. azok ellen, a kik irni akartak, uralkodott? A közvélemény elitélésével fenyegették azt, a ki a sülyedésnek indult hajó egyetlen megmenthető naszádja, az irodalom érdekében valamit tenni akart. Hallgatással akartak demonstrálni . . . . pedig a hallgatás — halál lett volna, mert akkor még inkább állt a tétel, hogy „az irodalom az út, melyen nemzetiségünk biztosítására legbiztosabban haladhatni.“ — Hol voltak az elismert nevü irók? lehet-e menteni viszszavonulásuk okát? Annyi áll, hogy a forradalom után én voltam az első, ki a közönséghez magyar nyelven szóltam. Szóltam azon tiszta, önzéstelen indokból, hogy megtéve legyen a kezdet, tudjuk meg, hányadán vagyunk a sajtó korlátaival, hadd lássuk, hogy mig más a sebeket kötözgeté, mit tehet erre nézve a sajtó, hogy a villám által lesújtott erők fölrázassanak a romban heverő épület újra fölépítésére?

Működésem, valamint a tiéd is, nem volt rózsás kert: a rózsának csak töviseit birtuk akkor. A többiek nagy része, mellőzve a működésükre megnyitott tért, megvárta, hogy az út megtöressék, a lég tisztuljon, a működés kényelmesb legyen. A megtört útra aztán ez is kiállt, az is kilépett, s képezett — egy pártot, midőn kompakt egységre lett volna szükség, s képezett egy ellenséges fálánxot azok ellen, a kik az utat megtörték. — E fálánxnak aztán, tudod, minden fájt, a mi sikert tudott fölmutatni; népszerütleníteni igyekeztek mindent, a mi nem az ő kotteriájukból került ki. Ott volt egy fölszentelt fő, az irodalom legnemesebb, legderekabb bajnokai egyike. Midőn az egész magyar világ elismerte érdemeit; ők nem! „Mit és mennyit dolgozom fiókom számára — irta ő — azzal senkinek semmi köze. Köztünk működni nem dicsőség; stb.“ Pedig ennek az egy férfiunak viszszalépte érezhetőbb hiány volt, mint az ő mindnyájoké lett volna!“

Azon stádiumon álltunk, hogy ismét magyar közönséget kellett teremtenünk. Szilágyi a „Forradalmi emléklapok“-kal lépett először a küzdtérre. Kétezer példányban kelt el az első hat füzet; az új folyam, mielőtt napvilágot láthatott volna, elkoboztatott. Az utánna következett „Magyar irók füzetei“-ben, melyeket szinte Szilágyi adott ki, a legjobb irói erők voltak konczentrálva. Arany, Gyulai, Jókai, Tompa, Csengeri, Obernyik, Bérczy rendes dolgozótársai voltak, s férfiasan megküzdöttek azon

számtalan nehéznél nehezebb akadályokkal, melyek a magyar iró pályáját akkor a kétségtelenségig megkeserítették. — Ezekhez csatlakoztak később a fogságból kiszabadúlt Fényes Elek, Tóth Lőrincz és Stuller Ferencz, s irodalmunk, melyet még azon évben (1850-ben) Székács tetemesen gazdagított a görög anthologiából, s Pulszky előnyösen ismertetett meg Londonban tartott felolvasásaiban, ismét emelkedni s virágzani kezdett.

Méltó, hogy ezen új úttörőkről megemlékezzem, a kik, egyetlen megmaradt kincsünket, az irodalmat, hiven ápolva és élesztve, valamint a jelen nemzedék, úgy az utókor is legnagyobb elismerésére számíthatnak!

XVII.

Úgy január vége felé lehetett 1850-ben, midőn a bécsi lapok hirdetni kezdték a „Próféta“ közelgő előadását a császári dalszinházban.

Rendkivüli pompával készültek hozzá. A kiállitási költséget mintegy huszonötezer forintra számitották; egyetlen diszitmény, mely a napnak feljöttét ábrázolá, háromezer forintba került. Sok pénz a rövid szemfényvesztésért, a mit csak azzal lehetett igazolni, hogy akkor, midőn a nap az egész birodalomban áldozóban volt, a fölkelő nap a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

Egyes zártszékek oly kapósak voltak, hogy szivesen fizettek mindegyikért husz, huszonöt forintot. A próbák e „csudamű“-höz alig kezdődtek, s már azt kürtölgették szanaszét, hogy az

előadás fölül fogja mulni a párisit is. Persze hogy ezt a lapok mondták, s a jámbor bécsiek, a kik akkor is úgy, mint most, többnyire a más eszével szoktak gondolkozni, szentül elhitték, a mi az újságban állt. Hisz' megtörtént ugyanazon időben, hogy egy lapocska egész komolysággal azt állítá, hogy a Duna, mely éppen akkor áradóban volt, csak azért nem öntött ki jobban, mert az „erélyes" rendőri intézkedések azt lehetetlenné tették. A bécsi rendőrség tehát nemcsak az embereknek, hanem az elemeknek is tudott parancsolni. S csakugyan, ha tőle függött volna, tán a napot sem hagyja sütni az égen, mikor neki még a hold is elég világosan ragyogott.

Eljött maga Meyerbeer is a „Próféta" betanítására. Sehogysem volt megelégedve az operai személyzettel; sokkal többet várt, mint talált. Őt is az újságlapok ámitották el; pedig művész létére tudhatta volna, mit kell az ily mondvacsinált dicséretekre adni?

Úgy hallatszott, hogy az előadás éjfélig fog tartani, noha a „ballet"-et megrövidítették, s az énekrészekből is sokat törültek. A jegyek az első hat előadásra mind elkeltek, sőt háromszor is annyi elkelt volna. A bécsiek kiváncsisága annyira föl volt csigázva, hogy, a sok rouét és járdataposót számba se véve, még komolyabb lapok is, mint például az „Ostdeutsche Post" nyiltan panaszkodtak, hogy jegyet, azaz ingyenjegyet nem kaptak.

Ez időben vendégszerepelt az operaházban Lagrange-Sztankovics Anna aszszony is,

a kit Meyerbeer ajánlatára szerződtettek ide Párisból. Valahányszor föllépett, a szinház mindig tömve volt, a tetszés rendkivüli, a taps valóságos viharrá vált: a „claque“ szünetelt.

A magyar nemzeti szinházat, mely mint a bécsi „Lloyd“ magasztalva emlité, az egész forradalom alatt hű maradt művészeti rendeltetéséhez, míg a két német szinház alkalmi férczművek által tanúsitani látszott, hogy minden áron csak jövedelmet akar, válságos idő fenyegette akkor. Hollósy Kornélia távozni készült, s a szerződött ifju erők, Szymanszka Leona (később Stéger neje) és Kaiser Ernstné, bár szép sikerrel léptek föl, nem birták a „magyar csalogány“ veszteségét elfelejtetni. Úgy volt ez Csillag Rózával is, a kit az ellene elkövetett daróczos modor elidegenitett a nemzeti szinháztól, s a kinek utódja, Szabó Emilia, még a legszerényebb igényeket sem birta kielégíteni. Az árván maradt opera számára tehát érdekgejesztő új tehetségekről kellett gondoskodni, a kik a közönséget ismét fölvillanyozzák, s tömeges látogatásra serkentsék. Ennek következtében a nemzeti szinház akkori bécsi ügynöke, Holding Ferencz, Lagrange asszonyt bizonyos számu vendégelőadásra kivánta megnyerni. Odalent azonban, kedves szokás szerint, húzták-halasztották a dolgot, s beletelt egy hónap, míg Holdingnak a szükséges fölhatalmazást megküldték, úgy hogy a müvésznő, a kivel az alkudozások már jó remény fejében megkezdettek, elunván a várakozást, majdnem úgy bánt Simoncsics igazgatóval, mint Elszler Fánni, a

világhirü tánczosnő, kinek vendégszerepeltetése a nemzeti szinházban szinte szóban forgott, de a ki nem győzvén bevárni, míg a „magyar urak" magukat elhatározni méltóztatnak, a német szinház direktorával, Kálisz urammal szerződött, s két hét alatt tizenháromezer ezüst forint tiszta jövedelemmel töltötte meg ennek üres pénztárát. Persze, hogy szidták aztán az „élhetetlen német"-et, hogy elkapta tőlük a kövér falatot, s találtak is elég okot (silánynál silányabbat) gyámoltalanságuk kimentésére. A legszebb pedig az volt, hogy mikor e késedelmességük miatt a „Hölgyfutár"-ban komolyan fölszólaltam, s tiltakoztam a művészet érdekében e vétkes indolenczia ellen, azonnal előállt egy sereg ingyenjegyes hazafi gyanusító lamentácziókkal, kidicsérvén az igazgató úrnak, ő nagyságának ritka buzgalmát „ez egyetlen tiszta nemzeti intézetünk szellemi emelése s anyagi gyarapítása körül," s kötelességévé tevén minden „jó hazafi"-nak e minta-igazgatót nemes törekvésében kellőleg gyámolítani; magától „értetődvén," hogy a kik ezt nem teszik, azok mind egy szálig — rosz hazafiak! Ma már az ily táblabirói frázisoknak csak oly hatása van az okos emberek előtt, mint a római szillábusznak!

E „huza-vona"-nak egyébiránt az a kellemetlen következménye is lett, hogy Lagrange aszszonyt, a kit azalatt Hamburgba is meghíttak igen előnyös föltételek mellett vendégszerepelni, gyanakodóvá tette, ugy hogy szerződésében kiköté, hogy öszszes tiszteletdíjának felét neki elő-

legesen megküldjék: „parceque tel est l'usage pour tous les artistes par representation en Italie et en France.“

Világos volt, hogy e követelés szintoly gyöngédtelen, mint sértő bizalmatlanságot árult el nemzeti intézetünk iránt. Ha tőlem függött volna, azonnal megszakasztom az alkudozásokat; de Fáncsy és Holding higgadtabban vették a dolgot, s a szeszélyes müvésznő irányában nem oly hamar veszték el türelmüket. Hozzájárult még az a körülmény is, hogy ugyanazon időben bizonyos emberek kóboroltak idefönn, a kik mindenféle rosz hireket költvén a nemzeti szinházról, ennek tekintélyén csorbát ejteni iparkodtak, a mi annál csúfabb volt, mert e ficzkók a nemzeti szinház tagjai voltak, s magyar pénzzel jöttek föl ide, hogy tulajdon fészküket bepiszkolják. Azt hazudták, hogy a nemzeti szinház már oly derutált állapotban van, hogy tagjait csak forintonkint fizeti, s maholnap erre sem lesz többé képes. Nem szükség mondanom, hogy e pletyka alapnélküli volt; mert habár a szinház a lefolyt viharos időkben, tőkéi kamatainak elakadása miatt, egyideig elmaradt kissé a díjak egyrészének fizetésével, tagjait mégis még a huzamosb ideig tartott előadási szünet alatt is fizeté, s igy egy tag sem károsult. Sikerült ugyan e jómadarak közül egyet kiugrasztanom a bokorból, a ki aztán oly furcsán mentegetődzött, mint az egyszeri golyhó, a ki a viz helyett tintával mosakodván, rákiáltott az emberekre: „nézzétek mily' tiszta vagyok;“ de Lagrange aszszony még mindig habo-

zott, mígnem sikerült őt meggyőznünk, hogy e fecsegések csak arra számítvák, hogy őt a nemzeti szinháztól elidegenítsék, a hová bizonyos párt a bécsi opera akkori primadonnáját, Zerr kisaszszonyt kivánta vendégszerepekre szerződtetni. E hivatkozás művészi becsvágyára (mondjuk hiuságára) létrehozta valahára az óhajtott szerződést, mely február 27-dikén oly formán köttetett meg: hogy a művésznő tizenkét föllépésért háromezerhatszáz ezüst forintnyi tiszteletdíjban részesül, melynek fele, lemenetele előtt két héttel, egy bécsi bankárnál teendő le számára. A szerepek (Fides és Lucia) magyar betanulására háromhavi időt engedtek neki. E szerződést aláirtam én is, mint meghivott tanu.

A „Prófétá"-t másnap (február 28-dikán) zsúfolt ház előtt, de nem osztatlan tetszés mellett adták először elő Bécsben. Oka a nagyon fölcsigázott várakozás volt, melynek sem a zene, sem a kiállitás nem birt tökéletesen megfelelni. Az utóbbin, noha elég fényes volt, nem látszott meg, hogy oly roppant költségbe került. A korcsolyázási jelenet, mely a párizsinak csak torzképe volt, régi tréfának tetszett, melyhez hasonlót már huszonöt év előtt a lipótvárosi szinházban sokkal tökéletesebben adtak. A fölkelő nap megtette hatását, de senkitsem vakitott el. — A prófétát Ander énekelte, „Fides"-t Lagrange, s „Bertá"-t Zerr kisaszszony, a kit egy évvel később, közremüködése miatt egy a magyar menekültek javára Londonban adott hangversenyben, a bécsi udvari szinpadról számüztek: úgy mint azt a

hatvanas évek vége felé egy Pestről a bécsi udvari dalszinházhoz szerződött énekmüvésznővel is tették, mert döntő körökben tudomásra jutott, hogy a pesti főrangu fiatalság által azon év elején adott tánczmulatságban, melyre „zártkörü jellegénél fogva“ a császár kiséretének meghivó jegyeket nem adtak, nővérével együtt részvett, s e miatt a rendőrség „fekete könyvé-“ben följegyezve volt. — Ander és Zerr, mint a bécsi közönség kedvenczei, igen tetszettek, míg Lagrangenak sikere, őszintén megvallva, az első előadásnál csak „succés d'estime“ volt. Hangja nem volt sem elég erős, sem elég mély, s csak az ötödik felvonásban birta nemes előadása és játéka által a közönséget némileg fölvillanyozni. A dalmű utóbbi ismétléseinél azonban a müvésznő, jobban megbarátkozván az eleinte rettenetesnek tetszett német szöveggel, s ehhez képest idomítván hangját és játékát, mind nagyobb érdeket gerjesztett, mely a hatodik előadásnál, a müvésznő jutalomjátékánál, annyira növekedett, hogy a pénztár kora reggeltől estig ostromállapotban volt, s a bemenetnél meg kellett a rendőrök számát kettőztetni, hogy a roppant tolongásban baj ne történjék. Az ünnepelt müvésznőt tapsokkal, versekkel és koszorúkkal árasztá el a föllelkesült közönség, Meyerbeer megcsókolta a szinpadon a kezét, a siker tökéletesen biztosítva volt. — —

A magyar szöveg betanulása sok gondot adott a müvésznőnek. Már a németé is annyi fáradságába került, hogy irtózott az újabbi kisérlettől. De hiába, a szerződés világosan szólt, s

midőn kérdésére, valjon a lovagias magyar közönség nem fogja-e neki udvariasságból elnézni, ha franczíául énekel? egész őszinteséggel azt válaszoltam, hogy ezt csak akkor tehetné, ha ez élvezetért nem kellene háromezerhatszáz ezüst forintot fizetnie: a müvésznőnek nem maradt egyéb hátra, mint számot vetni a körülményekkel, s megadni magát.

A betanitásra csupán azon vonzalomnál s előszeretnél fogva, melylyel a nemzeti szinház iránt mindenkor viseltettem, egész készséggel ajánlkoztam; valamint ezt néhány hó előtt Szymanszka Leona kisaszszonynál is tettem, a ki hat hét alatt, ámbár még soha magyar szót nem hallott, „Mártha," „Elvira," „Amina" és „Berta" szerepeit magyarul tanulta be, s a szöveget oly tisztán ejté ki, hogy a szinpadon senkisem ismert az idegen nőre. Lagrange aszszony egy pár nap mulva már kijelenté: hogy a magyar szöveg tanulása sokkal könnyebb a németnél, s hogy annak éneklésétől, nyelvünk lágysága s hajlékonyságánál fogva, sokkal nagyobb sikert vár, mint a francziától. —

Nem sokára a „Prófétá"-val annyira elkészültünk, hogy a müvésznőnek sugóra többé szüksége nem volt. Oly tisztán és érthetőleg ejté ki a szavakat, hogy a legkényesebb fül sem vette volna észre franczia származását, midőn másrészről a német szöveget még mindig törte, s meg nem foghatta, mikép lehet e szavakat: „Blitzende Strahlen," „Wetternde Gewalten," stb. úgy énekelni, hogy az embernek a nyelve ki ne ficzamodjék! —

Bizonyos urak „grand faux pas“-nak tartották, hogy Lagrange aszszony magyarul tanulja és akarja énekelni a „Próféta“ anyjának szerepét. Inkább tiz egész s husz fél „gixer“-t bocsájtottak volna meg neki minden előadásnál, mint e hallatlan vétket a „bon gôut“ s a művészi „usance“ok ellen. Seregesen alkalmatlankodtak nála, hogy személyesen meggyőződjenek arról, a minek hire már az egész várost bejárta, s a mit ők még mindig „durchaus unmöglich“-nek tartottak. Pedig úgy volt! Lagrange aszszony legtisztább magyarsággal mondott nekik „jó reggelt,“ odaült a zongorához, s nemcsak a „Próféta“ dallamait, hanem gyönyörü népdalainkat is oly hévvel éneklé, hogy szivem szinte repesett örömében, a sógorok képe pedig majdnem két akkorára nyúlt, mint füleik. Sőt elkövette a művésznő azt a botrányt is, hogy látogatóit egész komolysággal biztosítá, miszerint a magyar szöveget már azért is jobban szereti énekelni, mint a németet, mert rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt s élénken osztozik ennek mély fájdalmában; a mire aztán a simára beretvált arczok egymás után tolták ki magukat az ajtón.

Egy ízben Fischhof (de nem a népszónok) és Dessauer professor urak voltak nála, s szóba jövén a művésznő vendégszereplése Pesten, az épp oly nagy műveltséggel mint neveléssel biró urak nem foghaták meg, mint birta Lagrange aszszony magát ráadni a szerepek magyar tanulására, miután oly „barbár nyelv,“ mint a magyar, épen nem alkalmas az éneklésre. A művésznő minden

legkisebb válasz nélkül a zongorához siet s elénekli megható szép hangjával a koldusnő („Fides“) dalát magyarul. A két német eleinte csak hallgat, hallgat, utóbb még tubákolni is elfelejt, s végre — bár savanyu képpel — kénytelen bevallani, hogy ez a „barbár“ nyelv csakugyan zengzetesebben hangzik, mint az a kedves gumpendorfi dialektus.

Dicséretes kivételt e magyarfalók közt Obolenszki herczeg tett szeretetreméltó nejével, Stourza grófnővel, a kik majdnem mindennapos vendégek voltak Lagrangenál (s ez nálok), s annyira megkedvelték e „bájoslágyságu“ hangokat, hogy eltökélték magokat Pestre lerándulni, magyar operát hallani. Ők is ugy találták, hogy nyelvünk alkalmasabb az énekre, mint akármelyik más nyelv — az olaszon kivül. „Most tudom csak, mondá a herczeg, miért állítják, hogy a magyar „sirvavigad?!“ Beh szerettem volna akkor a herczegnek még más okát is elmondani sirvavigadásunknak!

Május elején bevégeztük a „Prófétá“-t, s két hét mulva elkészültünk „Luciá-“val is. A legmagyarabb tiszaháti menyecske sem énekelhette volna szebb magyar kiejtéssel e két szerepet, mint Lagrange aszszony.

Még egy fényszerepét szerette volna betanulni, melyel Bécsben mindenkor frenetikus tetszést aratott; ez a „Rosina“ szerepe volt a „Szevillai borbély“-ban. Miután azonban ennek betanulására az idő nagyon rövid volt, kérdezett, nem lehetne-e az operát olasz nyelven énekelni,

s neki abban lépni föl először a nemzeti színpadon? Határozott „nem“-mel feleltem, őszintén kijelentvén, hogy e „merénylet“ a többi eladásra is káros hatásu lehetne. Hogy Lagrange aszszony később mégis „Rozina“ szerepében lépett föl először a nemzeti színpadon, s e hibát ő és az igazgatóság azzal vélte helyreüthetni, hogy a második előadás egész jövedelmét a nemzeti konzervátórium javára szentelték, annak sem oka, sem tanácsadója nem voltam.

A művésznő május 25-dikén érkezett Pestre, s tüstént a nemzeti szinházba ment, hol „Borgia Lukréczia“-t adták az ujonnan szerződött Kaiser-Ernstné aszszonynyal. A tervezett ünnepélyes fogadtatást, éji zenét stb. rendőrileg eltiltották, a mit akkor csak e közönséges kifejezéssel: „némi akadályok miatt,“ volt szabad a lapokban megemlíteni.

Harmadnap rá (május 28-dikán) olasz nyelven, s a próza kihagyásával adták a „Szevillai borbély“-t. Rozinát Lagrange, Almavivát Farkas (Wolf, most énekmester Bécsben), Bartolot Benza, Baziliót Kőszeghi, Figarót Reina, az őrtisztet Bodorfi énekelték. A nagyszámu közönség (jegyeket már három nap előtt dupla áron sem lehetett kapni) a zeneleczke után, melynél Lagrange aszszony Rhodenak Catalani számára irt hegedüváltozatait énekelte, lelkesült tapsokban tört ki, melyek a „Cenerentola“ czímü dalműből vett „rondo finale“ előadásánál még vagy félnegyedóráig tartottak a függöny legördülte után. A lapok, természetesen, viszhangoztatták

e tetszésnyilatkozatokat, s attól lehetett tartani, hogy, míg a művésznő bevégzi vendégszereplését, tökéletesen kimerítik a dicsérő szavak tárházát. Egyik azt irta, hogy ha Lind Jennyt „megtestesült lant"-nak nevezik csodálói, Lagranget teljes joggal „megtestesült zongorá"-nak lehet mondani; s akadtak ennél még czifrább frázisok és öszszehasonlítások is.

Junius 5-dikén Lagrange aszszony „Lucia" szerepében lépett föl (Edgardot Stéger éneklé), s mert a szerepet nemcsak művészi tökélylyel, hanem magyarul is éneklé, végehoszsza nem volt a zajos tapsoknak, kihivásoknak, valamint a koszorúk és bokréták számának sem, melyek minden egyes dallamnál folytonos tetszésnyilatkozatok közt földszint- és emeletekről a művésznő lábaihoz hullottak, s fényesen bizonyíták, hogy Zerr kisaszszonynak, a ki azon időben a német színházban vendégszerepelt, nem volt oka aggódni, midőn távozta előtt azt irta Lagrangenak, hogy csak azért siet el Pestről, mert nem akar további ottmaradása által „kedves barátnéjá"-nak akadályul szolgálni, s reményli, hogy nem fogytak el még mind a virágok, s telni fog még „kedves barátnéjá"-nak is egy pár koszorúra.

Junius 12-dikén került először színre a régvárt „Próféta." A szerepek így voltak kiosztva: Leydeni Jánost Stéger, Fidest Lagrange, Bertát Szymanszka Leóna, az anabaptistákat Bognár, Udvarhelyi és Kőszeghi, Oberthalt Reina, az első és második kapitányt Benza és Egressy Béni énekelték; első tánczosnők: Kuncz Antonia,

Sári Fánni s Grabmeier Jozefa voltak; a csoportozatokat Campilli balletmester tanította be; az orgonát Bräuer, a helybeli főegyház karnagyja játszotta; a gyermekkart a pestbudai hangászegyleti énekiskola növendékei képezték.

A külső kiállitás, mint a Pestről viszszatért bécsiektől hallottam, fényben vetekedett az udvari dalszinházéval; sőt a napkelés s a korcsolyázók táncza jobban sikerült. Hogy a szinház zsúfolásig megtelt, s a tetszés oroszlánrésze Lagrangenak jutott, magától értetik. A főszereplőkön kivül többszöri kihivásban részesült Fáncsy is, a kinek kitartó buzgósága legyőzött minden akadályt, s hihetetlen rövid idő alatt létrehozta e dalmű előadását. A zenekar Erkel Ferencz vezetése mellett szokott kitünőséggel működött. —

Néhány nappal a „Próféta" előadása előtt a nemzeti szinház igazgatóságától a következő levelet kaptam: „Tekintetes úr! A nemzeti szinház igazgatósága kellemesen lepetett meg, midőn Szymanszka Leona kisaszszony nyelvünk tiszta kiejtése által szerfölött növelé azon műélvet, melyet mindjárt első föllépte idézett elő; s ezt köztudomás szerint leginkább köszönhetni t. uraságodnak. Ezen hazafiúi indulatból eredt fáradalmáért az igazgatóság magát folytonosan lekötelezettnek érezvén, köszönete kimondását csak azért halasztá ez ideig, hogy azt annál nagyobb súlylyal fejezhesse ki most, midőn Lagrange aszszony bámulatos művészetének élveit hihetetlen s eddig soha nem tapasztalt elragadtatásig növelte édes anyai nyelvünk legtisztább hangoztatása

által: a mi ismét csak t. uraságodnak buzgalma által lett megtörténhetővé. Fogadja tehát t. uraságod az igazgatóság legforróbb és őszintébb köszönetét, mit most annál bővebb mértékben s édesebb megnyugvással fogadhat el, mert az igazgatóság teljesen meg van győződve, hogy hálakifejezése az öszszes közönség köszönetével találkozik. Szives jó indulatiba ajánlva stb. Pesten, junius 6-kán, 1850. Simontsits János m. k. igazgató."

Nem hiuságból, hanem a nemzeti színház történelmi adatainak némi kiegészítéseül közlöm e sorokat. A két művésznő, lemenetele előtt Pestre, e köszönetet egypár barátságos csókkal anticzipálta, a mi reám nézve minden esetre édesebb jutalom volt, mert még most is, majdnem harmincz év után, mindig kedvesen emlékezem reá!

Nem mult el egy hét, hogy Lagrangetól levelet ne kaptam volna Pestről, telve dicséretekkel a magyar közönség mű- és vendégszeretetéről. Az operai személyzetről is igen kedvezően nyilatkozott, különösen a szende báju fiatal lengyelnő, Szymanszka Leonáról. Igen szép jövendőt igért neki. Fájdalom, hogy e derék művésznő rövid idő mulva férjhezmenetele után gyönyörü hangját teljesen elveszté. Ő maga pedig, Lagrange aszszony, fényes például szolgált arra, hogy a magyar lelkesedés nem szalmatűz, miután a rendkivüli teszés, melyben a művésznő mindjárt első föllépteko r részesült, mindvégig osztatlan maradt. Bebizonyult ez egy év előtt akkor is, midőn e „szalmatüz"-nek gúnyolt általános lelkesedés eloltására mindenünnen, még

Oroszországból is, behurczolták a fecskendőket; pedig a tüz még mindig jobban égett, mígnem azt a — vizözön elfojtá!

Valami huszonhatszor adták a „Prófétá"-t, s a részvét inkább növekedőben mind apadóban volt. Minden újabb előadás után szinte hajtóvadászatot tartottak a belépti jegyekre, s Lagrange aszszonynyal ötször is meg kellett újitani a szerződést, annyira ostromolták őt minden oldalról, hogy maradjon. A költészet is hódolt neki: Lévay József egy füzet költeményt irt hozzá.

Hatodfél hónapig mulatott Pesten, s ez idő alatt a „Szevillai borbély," „Lucia," „Próféta," „Macbeth," „Mária Rohan," „Ilka," s „Hunyady László" operákban mindöszsze hatvanszor lépett föl, ide nem számitva a különféle jótékony czélu hangversenyeket, melyekben ingyen résztvenni sziveskedett. A művésznő tehát e hatodfél hónapban többször énekelt, mint némely elkényesztetett apró primadonna három év alatt, de a ki e soit dit énekeért több fizetést húz évenkint, mint Lagrange aszszony öszszes tisztelet-díja volt.

„Hunyady László"-ban „Erzsébet" szerepében lépett föl; öltözékét a magyar nemzeti szinház készíttette, s oly fényes volt, a milyent még szinpadunkon nem láttunk. A siker, mint előre lehetett képzelni, nagyszerü volt, s az új dal, melyet Erkel külön irt Lagrange számára, s mely úgy illett e tragikus szerephez, mintha „Elzá"-val az „Arditikeringő"-t énekeltetnék, bő alkalmat

nyújtott e jeles művésznőnek hangterjedelmét a legragyogóbb színben kitünteni. Föllépett e szerepben mindöszsze tizenkétszer, s ugyanezt választá utolsó vendégjátékául (november 13-dikán) az énekkarszemélyzet javára. — Másnap Bécsbe távozott, azzal vigasztalván tömérdek tisztelőit, hogy tavaszkor, midőn a csalogányok ismét megszólalnak, viszsza fog térni. Az igazgatóság nem feledvén, hogy „voltunk“ hajdanában „generosa natio,“ azt a pompás nemzeti öltözéket, melyet Erzsébet szerepéhez csináltatott, s mely kétezer forintba került, az ünnepelt művésznőnek ajándékozta, emlékül a nemzeti színházra, melynek jövedelmét oly tetemesen szaporította, s a hálás közönségre, melynek e szerepben oly ritka élvezetet szerzett. Senkinek se lett volna kifogása e bőkezüség ellen, ha ezt éppen akkor nem gyakorolják, midőn első hazai művésznőink díját leszállították, „ruhapénz“-üket beszüntették, s a bújdosásból hazatért Egressy Gábor számára egy árva fillért sem találtak a színház pénztárában. — Mindezekért Lagrange aszszonyt okozni nem lehetett; átlátta azt minden okos ember: s azért, ha a roszul alkalmazott takarékosságot a nemzeti színháznál élénken kommentálta is a közvélemény, az általános sajnálat hangos nyilatkozatai a művésznő távozása fölött nem némultak el, valamint e körön kivül eső ferde viszonyok megbeszélése nem ártott roppant népszerüségének sem, melyet rendkivüli művészete s szeretetreméltó személyisége által a fővárosi közönség művelt köreiben rövid ottléte alatt magának kivívott.

Az 1850-dik évnek nemzeti gyászában az ő művészete egyik fénypontját képezte művészeti és társadalmi (?) életünknek! *)

XVIII.

„Megbocsáss, kedves barátom, hogy leveled első felét kihagyni kényszerültem. Ha a vasút megnyilik, repülj le Pestre, hogy győződjél meg személyesen az itteni viszonyokról, stb.“ — Ezeket irta Nagy Ignácz barátom azon időben, midőn, mint fönebb érintém, a pesti lapoknak már alig volt szabad másról irni, mint az időjárásról, meg a vetésekről, s a bölcs rendőrség néha ebben is talált kifogást, a gyakori zivatarok s az aratási remények meghiusulása fölötti panaszokat odamagyarázván, hogy ez istencsapások alatt az —

*) Legyen szabad ez alkalommal a diskreczio megsértése nélkül megemlíteni, mily szépen gyümölcsözött a tiszteletdíj, melyet a művésznő vendégszereplésért a nemzeti színháztól kapott, s mely körülbelől tizennyolczezer ezüst forintra rugott? Történt ugyanis, hogy az nap, midőn Lagrange Pestről Bécsbe érkezett, az ezüstázsio, nem tudom már miféle rosz hirek következtében? huszonnégy százaléktól hatvanötre szökött. A bankár, kinél a művésznő tiszteletdíjának egy része ezüstben volt deponálva, azt tanácsolta neki, váltsa be Zinnernél az ezüstöt banknótákra, s vegyen rajta „Nordbahnákcziák“-at, melyeket a „börzepanique“ értékük felére szállított le. Lagrange e tanácsot követte, s alig mult el néhány nap, midőn az ezüst ismét előbbi értékére csökkent, a nevezett ákcziák pedig kétszer annyi áron keltek. Magától a művésznőtől hallottam, hogy e két vagy három nap alatt, a meddig t. i. az egész „Rummel“ tartott, tizennyolczezer ezüst forinttal — harminczkétezeret nyert. — Lám, isten áldása feküdt a magyar pénzen!

ostromállapotot, s a rosz államgazdálkodást értik. — A „Pesti napló“ szerkesztőjének, Császár Ferencznek is meggyült egyszer a baja egyik bécsi levelem miatt, s megkért, irjak ezentúl úgy, a hogy' a sok semmiről irni lehet.

Különben a bécsi lapirók sem voltak e tekintetben irigylendőbb helyzetben, mint pesti kollegáik. — Igen jellemző az akkori sajtóállapotokra nézve, hogy midőn a német szerkesztők, beleúnván a sokféle szekáturákba, elmentek Kempenhez, a hatalmas „Policzájchef“-hez, s megkérték, állítsa inkább viszsza a czenzurát, semhogy a Damokles kardját mindig függőben tartsa fejük fölött, a tábornok úr azt felelte nekik: „Diese Wohlthat (t. i. a czenzurát), meine Herren, haben Sie schon lang verscherzt!“

Igy aztán nem volt csuda, ha az irók és a közönség egyiránt kifáradtak az önkény és zsarnokság elleni hadjáratban. Az elsők még azzal sem vigasztalhatták magukat, hogy a mártirság koronája fogja fejüket körülsugározni, miután működésük annyira korlátolt volt, hogy sem figyelmet, sem szánalmat nem gerjeszthettek, miután, mint a példabeszéd tartja, a néma vagy elnémított gyermeket még az anyja sem érti.

És a közönség? Mit gondoltak az akkori kényurak a közvéleménynyel, melyet a hirlapok viszszatűkrözni szoktak? Undorodtak a tűkörbe nézni, melyben megpillanthatták volna tulajdon személyüket.

A szegény hirlapirónak tehát nem maradt egyéb hátra, mint szinházi és hangversenyi kritikákat

irni; a többi napi eseményeket csak regisztrálni lehetett, a politikaikhoz még keztyüs kézzel sem volt szabad nyúlni. A lelkiismeretes referensnek elég bajos volt a szinházi és művészeti előadások taglalásába bocsátkozni, miután ezeken is meglátszott az ostromállapot nyoma és nyomása, mely a szigorúbb kritika alkalmazását gyakran lehetetlenné tette. Még kényesebb dolog volt ezt gyakorolni a bécsi társasélet irányában, mely a vizözön előtt pedig elég háladatos anyagot nyújtott a figyelőnek oly nép között, mely — mint Napoleon állítá a Massonokról — csak azért volt és lakott együtt, hogy jól éljen (pour faire bonne chair), s minél több dőreséget kövessen el naponta.

Engedjék egypár halvány tollvonással rajzolnom az akkori bécsi műviszonyokat. Harmincz év mulva tán érdekelni fogják némileg azokat is, a kiknek kedvük volna a mult és jelen közt kulturhistoriai párhuzamot vonni.

Az opera, mely a viszszanyert hetvenezer forintnyi szubvenczió folytán beköltözött a „Wieden"-ből, hol a művészek osztalékra játszottak, ismét régi szurtos házába, tán sohasem birt oly invalidus dalkompániával, mint az volt, mely akkor Holbein igazgatása alatt a műbarátok hallszereit hallatlanul kínozta. A forradalom annyira megtizedelte a kitünőbb művészek sorait, hogy a megmaradottakról méltán el lehetett mondani: „der Rest ist Schweigen:" — Wildauer kisasszony, az udvari körök „enfant gaté"-ja, és Staudigl úr, Németország első baszszistája, már csak tisztességes — romok voltak: az első

még a komoly dalművekben is jodlirozott, a másik meg úgy elordította néha magát, hogy a nagy dobnak a bőre is megrepedt kinjában. — Legtöbbet értek még az ifju erők, melyek Magyarországból kerültek vagy tévedtek ide. Csillag Róza, a ki bár tehetséges, de kezdő művésznő volt, s Pesten nem tudott boldogulni, itt azonnal első szerepeket énekelt, s a többi közt mint „Fides" annyira megtetszett a bécsieknek, hogy Passera kisaszszony, Szigligeti barátom sógornője is felkerekedett ide szerencsét próbálni, azt gondolván, ha Csillag a „Fides"-t énekli, miért ne énekelhetné ő a „Bertá"-t? s be is szerződtették nemsokára — kardalnoknénak. — Ide szorult Farkas is, a magyar opera egyik legkitünőbb tagja, s hatalmas vetélytársa Stégernek. Fölmondott odalent, mert az igazgatóság, mint Nagy Ignácz barátom irta, úgy bánt vele, mint bármely hajduval az özönviz előtti világból, azonfölül meg, mint tulajdon szájából hallottam, nem szeretett mindenkinek pénzt — kölcsönözgetni, s mindenkivel kezet szorítani, a mi sok ellenséget és boszantást szerzett neki, s helyzetét kellemetlenné, utóbb kiállhatatlanná tette. Idefönn jó sokáig várakoztatták, mig fölléphetett; még az sem használt, hogy időközben Wolf-fá keresztelkedett: attól tartottak, hogy üde, friss hangjával megronthatná — a harmóniát. Később azonban ő is elsőrendü müvésze lett az operának, s sokáig méltó kedvencze volt a közönségnek.*) Nagy

*) Jelenleg mint igen keresett énektaníto él Bécsben. Mestere volt a többi közt a hires Wilt Mária aszszonynak is.

figyelmet gerjesztett akkor magyar tánczával a szinte magyarszületésü kis Königsbaum is; mindig zsúfolt házak előtt lépett föl, özönében úszott a viharos tapsok- és tetszésnyilatkozatoknak. Nem tudom, hová lett? tán a táti vagy a mámi, vagy valami éhes zsurnálista addig verte fejébe, hogy a hires Vestrist nemcsak hogy elérte, hanem már fölül is múlta, míg jövendőjét richtig semmivé tette.

Sokat emlegették akkor, s az „Ostdeutsche Post," melyet Kuranda szerkesztett, vezeklésül azért, hogy előbb a „Grenzboten"-t adta ki, ki is irta, hogy az udvari dalszínház igazgatója elkérte Erkel „Hunyady László"-ját előadás végett. Hányszor merültek föl azóta az ilyféle hirek a lapokban, s bizonyultak be mindig — kövér kacsáknak! A hány nevezetesebb művész, vagy utazó fordult meg Pesten, mindegyikről azt újságolták, hogy ide meg oda vitte magával e kedvelt dalművet előadásra, s az érdemes szerző még mindig hiában várja annak megérkezését az — igéret földjén! Hja, öreg barátom, miért nem született ön ott Weimar vagy Stokerau körűl, honnan szerzeményei bizonyosan bejárták volna a félvilágot; s miért ringatták önnek bölcsőjét oly országban, melynek népe, hogy „barbár" jellegét leölteni lássék, a külföld figyelmetlenségét önmaga és termékei iránt azzal viszonozza, hogy mindent köszönettel fogad, a mit onnan tányérára morzsolnak! —

Az úgynevezett „Burg"-színház, mely az 1848-ban kénytelen fölvett „nemzeti" czímét

csak hamar ismét „udvari“-vá változtatta, régi jóhiréből, a mi tagjait illeté, keveset vesztett, s még mindig Németország minta színpadja volt; az előadott művek nagyrésze azonban nem érdemlé meg a fáradságot, melyet előadására vesztegettek, nem volt méltó az abban működött erőkhöz. — A kormány, a „panem et Circenses“ butító rendszerét követve, a botránykozásig engedékeny volt minden iránt, a mi a politikai színezet mellőzésével hizelgett az érzékeknek, s a közönséget a komolyabb gondolkozástól elvonta. Ez okozta, hogy az Iffland-, Raupach- és Koczebue-féle pityergő darabokon kivül o l y ledér férczművek kerültek előadásra, melyekhez képest a mai legfrivolabb franczia drámák valóságos zsolyosmák. *) — Szerzőik a jellemeket, kivált a nőieket, a „Graben“- és „Kohlmarkt“-on

*) Egyszer az ily előadáson magam is jelen voltam. Az elmeszörnynnek „Házi zavarok“ volt a czíme, szerzője egy honi zseni volt. Elmondom röviden tartalmát, hogy a t. olvasónak némi fogalma legyen a többiről, mely mind e g y kaptafára készült. Szerepelt a darabban három nő: egy öreg, egy olyan, a kinek évei már kezdettek nem tetszeni, s egy fiatal. Mind a három beleszeret egy férfiba, a ki mindennap eldefilíroz lakásuk előtt, s a kiről mitsem tudnak, mint hogy igen szép barkója van és „zwikker“-t hord. Egyszer azonban, hogy' hogy nem, mégis összejöttek vele a „Volksgarten“-ben: a két első férjük, a harmadik pedig vőlegénye előtt vallották meg neki szerelmüket, s a midőn az uracs egész őszintességgel azt deklarálja nekik, hogy neki egyik se kell, viszszatér mindegyik férjéhez, illetőleg vőlegényéhez, a kik elég -- nagylelkűek, a bünbanóknak megbocsátani. S következett aztán roppant kibékülési ünnep, melyen a három hölgynek barkós és zwikkeres ideálja is részt vesz, s beavattatik solemniter h á z i b a r á t n a k!

látszottak tanulmányozni — este tiz és tizenegy-óra közt; a diálogus meg a „szalon-élet“ ismeretének oly fényes tanuságát adta, a mily ismeretet szerezhetett magának Bécsváros útczai életéről egy faczér mesterlegény, a kit a véletlen egy nap' délelőtt a „Schottenthor“-on b e, a rendőrség pedig délután a „Stubenthor“-on kikergetett. Morális önérzetüket azonban nagyban emelte a fényes diadal, melyet darabjaikkal arattak. Voltak ezek közt olyanok, melyek még a tizedik előadásnál is zsúfolt házat csináltak. Igy például a Józsefvárosban az „utolsó huszas“-t százszor adták egymásután; az emberek tömegesen tódultak ki, hogy legalább a szinpadon láthassák azt a pénznemet, melynek ők már rég nem voltak birtokában.

A színházi czenzorok, kiknek f e j e (sit venia verbo) gróf Lanszkoronszky, vagy tulajdonképpen ennek neje volt, egytől egyik oly árvaeszü, primitiv müveltségü egyének voltak, hogy e dicső kválifikácziójuk minden bővebb instrukcziót a színművek megbirálásánál követendő normára nézve szükségtelenné tett. Prototipje volt mindegyik a szolgai deferencziával párosult bornirtságnak! Egyike közülök még ma is fungál mint — javítnok egy hivatalos lapnál, a hová betolták, hogy nyugdíjának felét megtakarítsák. Utolsó fönlétemkor Bécsben véletlenül találkoztam vele az útczán.

— Jó napot, Herr von D., szólítám meg, útját állván.

— Ah, legalázatosabb szolgája! Mily ritka szerencse; örök ideje, hogy nem láttuk egymást.

— Wie geht's? mi ujság a nagy világban?

— Újság? nem sok, nem hallok semmit . . . de mégis —

— Nos?

— Wunderbar! nem emlékezem, hogy valaha annyi kolompér termett volna, mint az idén. A barátok terén majdnem ingyen adják.

— Csakugyan csudálatos! Mi lenne belőlünk, ha még krumplink sem volna.

— So ist's! De kinek köszönhetjük ezt másnak, mint Kolumbusnak, a ki néhány száz év előtt megállt Amerikánál, hogy azt fölfödözze?

— Bizony kár, hogy ez a derék úri ember oly korán meghalt, s nem láthatja, mily boldog az az új világ! Nicht wahr, Herr von D.?

— Hm, hm; sok ember lakja; van ipara és kereskedése; s már annyi pogánynépe sincs, mint azelőtt volt, és azután —

— És azután, kedves D. úr, Amerika szabad ország: reszpublika!

— Resz-pub-lika! nyöszörgött az exczenzor, s órájára nézett. Gott, már fél tizenkettő . . jó étvágyat kivánok, alázatos szolgája, magamat ajánlom . .

S ezzel oly gyorsan sietett el, mintha legalább is féltuczat emberevő volna sarkában Amerika vadonából.

Ime tisztelt olvasó: „ex ungve — brutum!“

*

A művészet többi ágai sem voltak valami dicső állapotban.

A zeneegylet, mely a negyvennyolczas

évek előtt oly szépen virágzott, ma már alig tengett; pedig Bécset mindig a „par excellence“ muzsikális városnak szokták nevezni. Csak Hellmesberger, s három társa: Dunst, Schlesinger (előbb a pesti német szinház czellistája) és Heiszler birtak némi figyelmet gerjeszteni heti hangversenyeikkel, melyek, bár nem érték el a tökély azon fokát, mely a müncheni Moralt testvérek, s később a florencziek négyeseit kitünteté, mégis elég méltóan képviselték azon időben a kamarai zenét. A közönség számosan látogatta meg e hangversenyeket, először mert divatban voltak, s másodszor, mert a bécsi, akkor is úgy mint ma, szerette negélyezni, hogy ő nemcsak zene kedvelő, hanem zene értő is, s neki ott kellett lenni, ha még úgy unta vagy agyonásította is magát, a klaszszikus daraboknak szintúgy mint a Karlszinház operettjei előadásinál. Fele részének csak annyi az a Beethoven, mint Offenbach, s huzzák el neki Strausznak introdukcióját valamelyik walzeréhez, megesküszik rá, hogy Mozárt komponálta. *)

Hihetetlennek tetszik, de úgy volt, hogy midőn Bécsben a zeneegylet majdem tönkre jutott, Pozsonyban, Kőszeghen, s hazánk egyéb kisebb és nagyobb városaiban az efféle intézetek

*) A fönemlitett müvészek a nyári ivadban minden héten egyszer vagy kétszer a badeni parkban is hallatták magokat — szabad ég alatt. A költséget az akkori fürdőkirály, gróf Pálffy Ferencz viselte. Sokan az efféle produkciókat az illetők művészi állásával megférhetlennek tartották; de a magas tiszteletdíj (három hóra háromezer forint, szabad ellátással) csak oly csábító-

meglehetősen föntartották magokat; pedig e városok „félbarbár“ lakói nem kaptak ám mindjárt tagszaggatást elragadtatásukban egy féligmeddig elsült trilla vagy fermate fölött, s nem bigygyesztettek minden középszerü hegedüvonót a muzsikális ég planétái közé! — Legvilágosabban és legjellemzőbben bizonyítá e zeneközönyt, vagy mondjuk inkább a zeneerők szegénységét azon tény, hogy midőn Liszt az ötvenes évek vége felé „Esztergami misé“-jét a bécsi redutteremben előadni akarta, nem talált a fővárosi zenészek közt elegendő számu közreműködőket, s kénytelen volt a szolistákat a pesti nemzeti szinház tagjaiból verbuválni. Azt beszélték, hogy az itteni művészek — kenyéririgységből tagadták meg a közreműködést, s ez által a remekműnek előadását lehetetlenné akarták tenni. Ha úgy volt, akkor Liszt jól mondá: hogy Bécsben nincsenek művészek, hanem csak kézművesek! —

Osztozott a zeneegylet sorsában a műegyesület is. Ez is csak úgy lézengett; sem élni, sem halni nem tudott. Utóbb egy másodikkal próbálták meg, mely mielőtt a „Volksgarten“ egyik félreeső pavillonjában magát illően bekvártélyozhatta volna, már megbukott! Mire a

---

lag hatott reájuk mint a pénznek bűereje szokott hatni a többi közönséges halandókra is.. Különben mindig nagy számu közönségük volt, mely pazarul osztogatta — ingyentapsait. — A gróf halálával megszünt ez élvezetes mulatság; s azóta megint az ismeretes veterán zenegárda kínozza a fürdővendégek füleit — kúrául.

részvényesek elhatározták, hogy olvadjon öszsze az elsővel, elolvadt mind a kettő.

*

Csak egy intézete volt Bécsnek, mely daczára a viszontagságos időknek a közönség folytonos pártolásában részesült, s tulajdonosának dúsan jövedelmezett. Ez az öreg Daumnak eliziuma volt a „Johannesgasse"-ban. Egész télen (a pénteknapokat kivéve) nyitva állott, s közönsége a bécsiek azon túlnyomó fajához tartozott, mely az élvek választásában nem szokott igen skrupulózus lenni, s kedvelte a juxot minden formában és fokozatban. Megvolt itt minden, a mit az ember szeme szája kivánt, s még az is, a mire kevesebb étvágya volt. Öszszehalmozták itt mind az öt világrész gyönyörüségeit; az óriási pincze helyiségei alig tudták néha a sok látogatót befogadni; minél nagyobb volt a tolongás, annál felségesebb a mulatság; filiszternek gúnyolták, a ki reggel józanon s deránzsírozatlan öltözetben távozott haza.

Ha nem szállok le ez alkalommal, mint Aeneás, az olvasóval ez alvilágba, s nem vezetem őt körül, mint Virgilius Dantét, azon rejtélyes helyeken, hol a „lárvák" (remélem, hogy ismeri a mythologiából e rémeket) adják elő az „élet színművé"-t, s a forbátjogot csak a Ganymedeknek öltözött, helyesebben föl nem öltözött lerchenfeldi pinczérnők gyakorolják az elfogyasztott tormás kolbászkák- s liesingi bajorsörért: ennek az az oka, mert felébresztett kiváncsisága kieligitésére magamat hivatva nem érzem. —

Midőn e helyiségeket először meglátogattam, a bemenetnél egy öreg úrral találkoztam, a kit az intézet tulajdonosa kalauzul fogadott az idegenek számára a labyrinthszerü folyosók körüljárásánál. Kényes tisztségét elég ügyesen teljesíté, s húmoros ötleteit szivesen megnevette az ember oly időben, midőn egyéb nevetni valót úgysem talált. Később tudtam meg, hogy ez egyén egy tönkrejutott báró volt, a ki, miután a „szinekurá-k“ osztogatásánál róla megfeledkeztek, ily módon volt kénytelen kenyerét keresni, hogy magát az éhenhalás ellen biztosítsa. Különben szebb öreg főt, mint az övét, alig lehetett képzelni. Gazdag hófehér fürtök keríték azt körül, s nemes vonásai előkelő származására mutattak. Arczképe majdnem minden műtárlatban volt látható, miután a báró kenyérkeresetéhez még az is tartozott, hogy „üres órái“-ban a fővárosi festők- és fotografusoknak — mintául szolgált, a mi minden esetre becsületesebb keresetmód volt, mint ha sikkasztott, vagy váltókat hamisított volna. Többször jött előmbe az útczán; hideg, nyirkos téli napokon, mint az akkoriak voltak, kegyetlenül fázhatott kopott nyári zubbonyában, főleg miután nem ok nélkül gyanítám, hogy a mézgakalucsnik alatt sem czipőt, sem harisnyát nem viselt.

Egyszer, midőn az ilyen szürkeködös téli napon Wessely műárus boltja előtt a „Kohlmarkt“-on saját becses képét szemlélgette, valaki megtipegette vállát. Viszszafordult, s egy éltesebb, elegáns külsejü úr állott előtte.

— S. báróhoz van szerencsém? szólitá meg ez őt.

— Szolgálatjára; volt a válasz.

— Itt a jegyem; szíveskedjék azt ma délután három és négy óra közt a „Trattnerhof“-ban a kapusnak átadni, a ki majd elvégzi a többit.

S ezzel az idegen távozott.

Az öreg úr, a ki „üres órái“-ban tán nem egyszer „kommiszionárius“-i minőségben is hivataloskodott, a meghatározott időben pontosan megjelent a kapusnál, a ki őt fölvezeté a második emeletbe, hol egy fiatal úriember által megelőző nyájassággal fogadtatott.

— Volna-e a báró urnak kedve — megházasodni? kérdé ez őt minden hoszszas bevezetés nélkül, midőn a szalonba léptek.

Öregünk eleinte rosz tréfának vette a dolgot; miután azonban a másik bővebben megmagyarázta neki a czélba vett házasság előnyeit, rövid gondolkodás után azt felelte:

— Igen!

S e naptól fogva a majdnem hetvenéves aggastyán elegáns öltözetben jelent meg minden nyilvános helyen és mulatságon, mint — fiatal vőlegény. A menyegző után azonnal kéjutazást tett Gráczba tizennégy foknyi hidegben — egyedül, s nyolcz nap mulva viszszatérvén a „Matsaker“-be szállott, hol az asztal fölött valódi nagyúri „nonchalance“-al (értsd czinikus szemtelenséggel) mesélte el czimboráinak viselt dolgait, s éltette tölt poharak mellett Fortuna istenaszszonyt, a ki ez egyszer szerepet cserélvén vele, bekalauzolta őt az igazi eliziumba.

Harmadnapra rá hősünk — nejéhez költözött, X. bankár leányához, kinek egy magasrangu házas hivatalnokkal intim viszonya volt, melynek következménye két fiugyermek lett, kiket a fiatal férj látatlanul adoptált! —

Az az idő, a mikor Lesage „Diable boiteux“ czímü hires munkáját irta, még nem mult el. Ha Aszmodi uram beutazná a mai házi és családi köröket, s a színfalakat eltolva bepillantana némely úgynevezett csendéletbe, melytől mi sincs távolabb, mint az elégedett élet boldog csendje: mit nem látnánk és hallanánk mindent! Kisebb városokban az oly érdekes esetek, mint a fönebbi, ritkábban fordulnak elő. Az oka nem az ottani nyárspolgári viszonyokban, hanem abban rejlik, hogy ezek éppen csak — kisvárosok, s nem tudnak kibontakozni ama bizonyos „pruderie“-ből, mely nem azért kerül valamit, mert azt az illem és az erkölcsiség úgy parancsolja, hanem — mert fél a szomszédok gonosz nyelvétől, mely ott, hol az emberek egymás hátán ülnek, sokkal erősebben pereg, mind a nagyváros zajában, hol többnyire észrevétlenül elhangzik! —

XIX.

Meglehetős szomoru napok voltak, melyeket én és családom sorsunk bizonytalansága miatt töltöttünk. Átestem másodszor is az úgynevezett „purifikáczió“-n, valami négy vagy öt házmotozást szerencsésen kiállottam, megtörtént a politikai és törvénykezési új szervezés, mely úgy beleolvasztotta a magyar elemet a németbe,

hogy nyoma sem látszott előbbi formájának: s csak én és néhány szubálternus kollegám maradtunk kivül a feketesárga sorompón, s vártuk, mikor fog az atyai kormány rólunk is megemlékezni? Úgy éreztük magunkat körülbelül, mint az egykori nem igen „szent szagban“ álló tengeri utaskompánia, melyet a hajóskapitány egy tengeri szélvész alkalmával megintett: meg se moczczanjanak, mert ha odafönn (t. i. a felhők közt) megtudják, hogy itt vannak, azonnal közibök csap a haragos menkő!

Fizetésünk felét kikaptuk ugyan rendesen, de mikor az egész is kevés lett volna tisztességes föntartásunkra! A tiszteletdíj, melyet Nagy Ignácz barátom czikkeimért ritka pontossággal fizetett, alig födözte a lakbért, mely azóta, hogy Welden ő exczellencziája bennünket ingyenbirt kanczelláriai szállásunkból delozsérozott, költségeinket tetemesen szaporítá. — Heckenast a német lapjában minden másod- vagy harmad nap megjelenendő közleményeimért havonkint 15, mondd tizenöt forintot ajánlott, a mi tán éppen elég lett volna a — fölöstökömre; két kötet novelláimat pedig, melyeket azon nyomoruságos időben valóságos „Galgenhumor“-ral irtam, a könyvárusok még ingyen sem vették.

Megpróbáltam minden tisztességes módot a megélhetésre, mert hát élnünk kellett, ámbár egy igen nagy úr azt mondta rá: hogy nem látja át, minek? s bekopogtattam a „Fremdenblatt“ és a „Presse“ szerkesztőségeinél; irtam mindegyiknek apró czikkeket a — magyar

csendéletből, belefonván — ha megakadtam az ujságokban — olyan hireket is, melyek csak a jámbor óhajtások országából jöttek, s megjárták legalább laptölteléknek oly időben, a midőn annak, a mi valósággal megtörtént, tizedrészét sem lehetett kiújságolni.

A „Presse“ szerkesztője később hetvenöt forintot ajánlott havonkint működésemért. Elég tisztességes honorárium volt egypár órai munkáért napjában. A dicsőség azonban csak néhány hétig tartott. A hirlapot betiltották, s Zangg személyzetével együtt az ostromállapoton kivül eső Brünnbe költözött, a hol újságát változtatott czimmel folytatá.

Kilátásaimmal ismét árván maradtam!

Ekkor magához hivatott Hye miniszteriális tanácsos úr, a ki egyszersmind a „birodalmi törvénylap“ (Reichsgesetzblatt) szerkesztőségének főnöke volt, s megkinált egyik fordítói állomással osztályában, a hol Somossi és Hegedüs Kandid barátim már alkalmazva voltak. Örültem, hogy jó társaságban fogom magamat találni; de ezen örömöm is hamar véget ért. A főnök úr megtudta, a mi különben sem volt titok, magam pedig legkevesbé sem kivántam azt annak tartatni, hogy néhány ideig bezárva voltam, tehát kompromittált egyén vagyok, s ezt állásommal összeférhetlennek nyilatkoztatván, udvarias levélben őszinte sajnálatát fejezé ki a fölött, hogy szolgálatomat többé igénybe nem veheti.

Ezt ugyanaz a Hye irta, a ki Bécsben a forradalmat inszczenérozta, s később Pesten a

muzeumi téren Kossúthal öszszeölelkezvén fellengős beszédben aposztrofálta a magyar nemzetet, s biztosítá azt az osztrák nép változatlan barátságáról! — Valóban, gyönyörü politikai jellemeket érleltek az akkori — csöndes napok!

Midőn néhány évvel azután ülnöknek voltam kijelölve a szombathelyi kerületi törvényszékhez, az akkori igazságügyi miniszter, Krausz báró, szinte azért törült ki a jegyzékből, mert — kompromittálva voltam. Az államtitkár, báró Stelzhammer, egy igen becsületes német úri ember, a kinek e mellőztetésemet azon megyjegyzéssel panaszoltam el, hogy nálamnál már sokkal kompromittáltabb egyéneket is alkalmaztak, azt felelte ironiai mosolylyal:

— Das ist ja eben der Fehler, dass Sie zu wenig kompromittirt sind!

Végre három hóra a második purifikáczió után, mely alkalommal, a mint hallottam, gróf Apponyi György és gróf Almássy Mór igen emberségesen nyilatkoztak felőlem, meghozta Beke Kálmán barátom, osztálytanácsos az igazságügyi miniszteriumban, kinevezési okmányomat az irattári tisztségre a legfőbb itélőtörvényszéknél. — El kellett fogadnom s még meg is köszönni; mert nem sokat válogathattam a — roszból!

Nem sokára ugyanott fogalmazónak lettem kinevezve. E fényes állást azon szerencsés (!) véletlennek köszönhetém, hogy ugyanazon időben Zsoldos Ignácznak, legfőbb itélőtörvényszéki birónak az akademia által évek előtt kiadott „Népszerü erkölcstan"-át szerző felszólítására

szabadon németre fordítottam, s annak kiadása a bécsi „Volksbildungsverein"-nak egyik ülésében szóbahozatván, ez alkalommal a legfőbb törvényszéki elnök Taaffe grófnak, a ki a nevezett egylet „Obmann"-ja volt, „magas" figyelmét magamra vontam; minek eredménye aztán — konczipistaságom lett. *)

Igy tehát valahára biztosabb révbe jutottam. Állapotunk türelmes kezdett lenni; anyagi szükségeinken segítve lett. — De mi tartott nálam sokáig, a mibe reménylettem, s a mi örömöt szerzett?!

Házi boldogságomat egy oly iszonyu csapás zavarta föl, melynek súlya alatt okvetlenül leroskadok, ha nem tart föl az a fönséges hit, hogy a síron túl viszontlátás létezik!

Imádva szeretett nőm azon évi október 13-dikán meghalt!

A kik ez áldott lényt ismerték, megérteni s méltányolni fogják fájdalmamat, melyet az évek

---

*) A nevezett munka német fordítása pár év mulva huszezer példányban nem annyira elkelt, mint elkapatott. Második kiadására a „Volksbildungsverein"-nak új pietista elnökét a „Ketzer" szerző ellenében már nem birhatván, Zsoldos, a társulat beleegyezése után, azt Zilahynak adta minden fizetés nélkül, csakhogy minél csinosabban állítsa ki, s mentül olcsóbban adja. Úgy látszik, hogy a kiadó nem felelt meg a szerző kivánságának, mert egy hozzám írt levélben a hetvenhétéves érdemes aggastyán érzékenyen panaszkodik: hogy Zilahy uram a kérdéses művet botrányos pongyola alakban bocsátá közre, s fölül rá még igen lanyhán is hirdeté. Denique „habent sua fata libelli!"

hoszszu sora csak enyhíteni, de megszüntetni nem tudott.

Nem váratlanul ért e csapás; láttam lassu kimért léptekkel közeledni a halált; s mégis, midőn Ninámnak kimondhatlan szeretettel rajtam csüngő égszin szemei becsukódtak, úgy megrendült egész valóm, hogy a gondolatok agyamban, a könyük szememben, a fajdalom hangjai ajkamon megfagytak.

Soha oly elhagyatottnak nem érzém magam, mint évekig voltam azon percztől fogva, midőn egyetlen hü barátnémat széles e világon sírba tették. Sírba szállt vele az a kevés jó reménynyel biztató jövő is, melyet a jelen fonynyadt virágiból szerény koszoruba fűztem. — Sírni szerettem volna; de nem tudtam.

Munkában kerestem szórakozást; de milyen az a mű, melyet beteg elme teremt, s birja-e a beteg elme a munkát?

Nincs ír az ily fájdalom ellen; s ha lett volna, kerültem volna az orvost, a ki azzal megkinál. Mostoha sorsom annyira edzett, vagy inkább elviselt engem, hogy biżonyos édeskeserü kínt találtam a legmetszőbb fájdalomban, mely alatt más körülmények közt leroskadtam volna. Köszönet azoknak, a kik megtanitottak az örömet keserüséggel izlelni, s vigaszt és szórakozást a fájdalom karjai közt találni! —

— — — — — —

Nyolcz év mulva e szörnyü csapás után (1858-ban) a sorsnak vas keze még egyszer, s még irgalmatlanabbul nehezedett reám, midőn

Emil fiamat, életem egyetlen vigaszát, tizennyolcz éves virágzó korában elvesztém.

Halála oly váratlanul ért engem, mint villámcsapás a tiszta felhőtlen égből.

Születésem évnapján (november 21-dikén) bejött hozzám a hitzingi ekvitáczióból. Vig és derült kedvü volt, mulatságos adomákat beszélt a hitzingi és penzingi „haut volée“ köreiből, dicsérte Pálmáno kapitánya emberséges bánásmódját, a szivélyes tónust, mely az ezred tisztjei közt uralkodik, szóval teljesen megelégedettnek látszott.

S másnap éjjel — szíven lőtte magát!

Oka e gyászos tettének még ma is ismeretlen előttem. Sem adóssága, sem boldogtalan szívviszonya nem volt, sem egyéb esetről nem hallottam, mely őt e kétségbeesett lépésre indította. Hozzám irt levelében csak annyit említett: hogy ő nem élhet tovább, bocsássak meg neki, s gondoskodjam becsületes temetkezéséről; egyik jó barátjának, L. hadnagynak pedig, a ki az nap este ajtajánál volt, azt irta, ne nehezteljen, hogy be nem eresztette, de éppen akkor a golyókat hegyezte, hogy a csőüregbe férjenek; s végre egy bécsi úrhölgyet pár rövid sorral tudósitott, hogy ha még élhetett volna, a kisaszszony szerelme őt a legboldogabb halandóvá tette volna!

Ez volt minden!

Mentse ki a jólelkü olvasó a boldogtalan apát, a kinek szíve még huszonkét év után sem birja fájdalmát leküzdeni e szörnyü csapás fölött, ha ennek bővebb taglalásába nem bocsátkozik.

Lelkem annyira belefonta magát e sajgó érzelmekbe, s annyit szenved még ma is alattuk, hogy szentségtörésnek tartanám, azoknak szavakat adni.

Nem vigasztalt meg engem e hoszszu idő óta semmi; nem nyújtott e nagy veszteségért kárpótlást semmi. Sokat mért rám az ég; de nem adott elég erőt, hogy elviselhessem súlyos terhemet. Éreztem a vallás szükségét, kerestem a megadás boldogságát, mely áldja az úrnak nevét, a ki elvette életörömünket: mind hiába! Évekig gyászolom már kedves gyermekemet: mit vétettem neki, hogy annyira megszomorított engem? — Tudom, hogy azon, a mi megtörtént, nem változtathatok; vannak órák és napok, a mikor lelkem kipihen fájdalmaitól; de kitörnek újra . . mert ápolják azokat tépelődéseim — a sebnek akaratos, gyakori fölszaggatása!

Barátim közűl igen sokan fölkerestek engem bánatomban. Falk, Jókay, Pompéry, Kecskeméthy, Pák, s többen levélben és személyesen siettek engem megvigasztalni. Roboz István, a „Somogy" derék szerkesztője, egy hangulatos költeménynyel adott szavakat baráti részvétének, s Hollósy Nelli, a ki még maga is gyászolta kis fiának elhúnytát, néhány szivélyes sorral kivánta férjével együtt enyhíteni mély szomoruságomat.

Hálás szívvel kell ezúttal megemlékeznem azon szives részvétről, melyet fiam akkori ezredese, báró Edelsheim-Gyulai, a kesergő apa iránt tanusított. Fölkeresett engem szerény lakomban, s bizonyossá tett, miszerint annálinkább tudja

méltányolni fájdalmam nagyságát, mert őt magát is annyira megindította e szomoru eset, hogy könnyeket facsart ki szeméből, a mit éppen nem röstell bevallani, mert a fiu nagy mértékben birta rokonszenvét, s az ezred egy minden tekintetben „derék katoná“-t vesztett el benne. Leginkább meghatotta őt nyolczvanéves napam keserve, kinek Emil fiam, szintúgy mint nekem, egyetlen öröme volt. Sokáig tartá az öregaszszony kezét az övében, s letörölte arczáról annak sűrün ömlő könnyeit. — Szerettem volna, ha azok, a kik a bárót „keményszivü katoná-“nak tartják, őt e pillanatban láthatták volna, hogy tévedésüket bevallva tisztelettel hajoljanak meg az — e m b e r előtt!

Elválásunkkor kijelenté, hogy fiam kivánsága szerint a temetkezési szertartásról ő fog gondoskodni. A hitzingi plebánus különféle nehézségeket gördített útjába, melyeket az emberséges ezredes szokott erélyével úgy oldott meg „katonásan,“ hogy elhozatta Florisdorfról a „Regimentspáter“-t, s harangozókul hat közvitézt rendelt egy káplár vezetése mellet a templom tornáczába. Nem tudom, remonstrált-e, és mily sikerrel a plebánus úr ezen „erőszakos ingerenczia“ ellen? annyi bizonyos, hogy a „stolá“-t egyelőre — kvietálta!

Egyszerü emlékkő még egyszerübb fölirattal jelöli a drága elhúnytnak sírját a hitzingi temetőben.

Nyugodjék békével, melyet az életben nem talált!

Vége az első kötetnek.